

ISSN 0350-7769 (Print)
ISSN 2336-9868 (Online)

БОКА

42

ЗБОРНИК РАДОВА ИЗ НАУКЕ,
КУЛТУРЕ И УМЈЕТНОСТИ

A COLLECTION OF WORKS IN
SCIENCE, CULTURE AND ART

БОКА

БОКА
42|2024

Издавачки савјет | *Publishing Council*

Проф. др Ђорђе Бубало, проф. др Дарко Антовић,
др Милена Мартиновић, др Драго Шеровић, Јасна Маслан

Редакција | *Editorial Staff*

Проф. др Илија Лалошевић, проф. др Јасмина Грковић Мејџор,
доц. др Јелена Газдић, др Горан Комар, мр Зорица Чубровић,
мр Аница Туцаков, Јасна Маслан

Главни и одговорни уредник | *Editor in Chief*

Јасна Маслан

Власник и издавач | *Owner and Publisher*

ЈУ Градска библиотека и читаоница Херцег Нови

Адреса редакције | *Editorial offices*

ЈУ Градска библиотека и читаоница Херцег Нови

Трг Херцег Стјепана 6

Tel. 031/321-900

Fax: 031/324-328

e-mail: biblhn@t-com.me

web: bibliotekahercegnovi.co.me

ISSN 0350-7769 (Print)
ISSN 2336-9868 (Online)

БОЖА

42

ЗБОРНИК РАДОВА ИЗ НАУКЕ,
КУЛТУРЕ И УМЈЕТНОСТИ
*A COLLECTION OF WORKS IN SCIENCE,
CULTURE AND ART*

Херцег Нови, 2024. година

САДРЖАЈ

- 7 Милица КРИЖАНАЦ**
Глеђосана керамика, каменина и порцелан
из насипа уз цркве Св. Михаила и Св. Ане у
Котору (14–20. век)
- 49 Зорица ЧУБРОВИЋ**
Ансамбл од два истовремена циборијума из
Котора
- 73 Небојша РАШО**
Опсада Анконе 1799. под командом Николе
Војновића
- Оливера ДОКЛЕСТИЋ**
- 87** Врело Опачица (инжењерско-геолошки опис,
историјат истражних радова, исцрпљивање)
- Душица ГРУБАЧ**
- 123** Допринос анализи извора загађења,
притиска и утицаја на подземни водозахват
Опачица физичком и хемијском анализом
шест водоизворишта у залеђу Кутског поља
-
- ПРИЛОЗИ**
- 139 Ђуро МУСИЋ**
Сјећања (I дио)

Број 42

- 193 Франца БЕЛТРАМЕ**
Цртеж-приказ Марка Мартиновића с
његовим руским ученицима
- 207 Оливера ДОКЛЕСТИЋ**
Посмртни говор Душана Достинића на
сахрани Бранка Лазаревића 1968
- Симо АРМЕНКО**
213 Прилог проучавању паштровске крсне славе
- Саша НЕДЕЉКОВИЋ**
221 Активност бокелских прегалаца у Београду
1944
- Властимир ЂОКИЋ**
229 Уз животни јубилеј истраживача
градитељских споменика Боке – архитекте,
вишег конзерватора мр Зорице Чубровић
-
- IN MEMORIAM**
- 251 Зорица ЧУБРОВИЋ**
Веселин Вељо Песторић (1937–2023)
- Душан МЕДИН**
257 Злата Марјановић (1966–2023)
- Оливера ДОКЛЕСТИЋ**
263 Посмртно слово о др Ђуру Мусићу

BOOK 42

UDK 903.23(497.15Kotor)“13/19“

Gleđosana keramika, kamenina i porcelan iz nasipa uz crkve Sv. Mihaila i Sv. Ane u Kotoru (14–20. vek)

Milica KRIŽANAC

Apstrakt:

U radu su obrađene gleđosane zdele, tanjiri i lule, nađeni u uličicama – prolazima uz dve srednjovekovne kotorske crkve, Sv. Mihaila i Sv. Ane. Od ukupno 48 predmeta, dvanaest pripada engobiranoj keramici, trideset jedna majolici, četiri kamenini, jedna porcelanu. Osam zdela prevučeno je engobom bez ili sa bezbojnom, a jedna sa oker glazurom. Jedna zdela i jedan tanjir pripadaju ukrašenoj engobiranoj keramici sa mrljastim i mramorizovanim ukrasom, a jedna zdela zgrafito keramici. Od zdela i tanjira oslikanih u tehnici majolike, jedna pripada strogom stilu, dve postrenesansnoj keramici, sedamnaest majolici beretini i jedanaest majolici od 18. do 20. veka. Jedna šoljica, kao i jedna lula izrađeni su od porcelana. Svi ovi predmeti izrađeni su u radionicama na tlu Evrope (Italija, Engleska, Nemačka) u periodu od kraja 14. do 20. veka.

Ključne riječi:

- zdele • tanjiri • lula • engobirana keramika • zgrafito keramika
- majolika • kamenina • porcelan
- Crkva. Sv. Mihaila • Crkva Sv. Ane
- Kotor

Gledosana keramika, kamenina i porcelan iz nasipa uz crkve Sv. Mihaila i Sv. Ane u Kotoru (14–20. vek)

Milica KRIŽANAC

Nakon razornog zemljotresa koji je pogodio Crnu Goru (1979) u sklopu zaštitnih arheoloških i arhitektonskih radova na crkva-
ma Sv. Mihaila i Sv. Ane istraženi su i prostori oko crkava i nasipi
uz njih. U nasipu uz južni zid Crkve Sv. Mihaila, kao i u nasipu u ulici uz
severni zid Crkve Sv. Ane otkriveno je, pored drugih brojnih nalaza, i 48
gledosanih zdela i tanjira¹, koji su predmet ovog rada. Oni se mogu po-
deliti na grupu engobirane keramike (**kat. 1–12**), majoliku (**kat. 13–43**),
kameninu (**kat. 44–47**) i porcelan (**kat. 48**). Među ovim nalazima ot-
krivena je i jedna porcelanska lula (**kat. 49**).

Proces dobijanja **engobirane keramike** sastojao se u pota-
panju nepečenih ali prosušenih keramičkih predmeta u rastvor mle-
vene bele gline (kaolina) u vodi, koji je stvarao gladak sloj na površini,
a zatim su se pekle prvi put. Engoba (*ingobbio*, *slip*) je nanošena ne
da bi se posude učinile nepropusnim, već da bi se stvorila veća bela
površina pogodna za ukrašavanje pre nanošenja glazure i drugog

1 Najsrdačnije zahvaljujem Zavodu za zaštitu spomenika kulture u Kotoru na mogućnosti da publikujem ovaj materijal.

pečenja. Prozirna glazura dobijala se mešanjem kvarcnog peska, mlevenog alkalnog stakla i olovnog oksida. Gleđ u nijansama od žute do tamnobraon boje dobijala se dodavanjem oksida gvožđa. Karakteristike olovne glazure jesu sjaj, prozirnost, dekorativnost, nepropustljivost i otpornost na lomljivost.²

Engobirana keramika mogla je biti jednostavnije (mrljasti i mramorizovani ukras), ali i složenije (oslikavanje) dekorisana, ali je mogla biti i bez ukrasa, poput jednostavnijih i jeftinijih posuda, koje su samo prevlaćene slojem engobe ili je preko nje nanošena bezbojna ili obojena olovna gleđ.

Neukrašena engobirana keramika nađena u nasipu uz južni zid Crkve Sv. Mihaila (**kat. 1–2, 4–7, 9**) i u nasipu u ulici uz severni zid Crkve Sv. Ane (**kat. 3, 8**) može se podeliti na varijantu prevučenu samo engobom (**kat. 1, 2, 6, 8**), sa engobom i neprozirnom olovnom glazurom (**kat. 3–5, 7**) i onu prekrivenu engobom i obojenom (oker) gleđu (**kat. 9**).

Najraniji primerak u ovom nalazu pripada varijanti samo *engobirane keramike* (**kat. 1**). To je bikonična zdela sa naglašenim rebrom ispod oboda, koja pripada tzv. *a listello* tipu. Ovakve zdele najčešće su prevlaćene braonkastom ili zelenom glazurom, mada se pojavljuju i u samo engobiranoj varijanti, poput kotorske. Primer za to je cela zdela engobirana ispod prozirne glazure koja je nađena na Kipru.³ Karakteristika su mletačkih radionica s kraja 14. i prve polovine 15. veka, a izvožene su u većim količinama i u Dalmaciju, tako da su nalažene u Istri, Zadru, Ninu i Vrani.⁴ Zdela sa naglašenim rebrom bilo je i među keramikom nađenom u bunaru u Crkvi Sv. Tripuna u Kotoru, ali su one bile prekrivene braon olovnom glazurom.⁵

Analogije za drugi tip zdela polukalotastog oblika sa razgrnutim vodoravnim obodom (**kat. 2**) prevučenih samo engobom, nalazimo među *keramikom* sa braon olovnom gleđu otkrivenim u Zadru. Njihova proizvodnja vezuje se takođe za venecijanske radionice tokom

2 Gusar, *Kasnosrednjovjekovna i novovjekovna glazirana keramika*, 28–29.

3 Wartburg, *Vestigia Leonis*, 528, Fig. 5:1.

4 Gusar, isto, 35–36, sl. 18, T. IV: 4; Bradara, *Kasnosrednjovjekovna i renesansna keramika*, 19–20, T.III/32; Gusar, Vujević, *Prilog poznavanju*, T.II: 4; Gusar, *Gotička i renesansna keramika*, 40, kat. 1–2; Karmelić, *Glazirana keramika*, kat. 1.

5 Крижанец, *Керамика из бунара*, 158–159, T.I: 4, sl. 2.

14. veka.⁶ Međutim, sličniji oblik ovoj kotorskoj zdeli (**kat. 2**) javlja se i u kasnijem periodu, poput poluloptaste gravirane zdele sa razvraćenim obodom nađenom u Zadru, koja se na osnovu ukrasa određuje kao proizvod romanjolskih radionica iz druge polovine 16. i početkom 17. veka.⁷

Treći tip iz grupe engobirane keramike sa prozirnom glazurom predstavljaju polukalotaste zdelice ravnih, neprofilisanih oboda i prstenastih dna prevučene engobom i prozirnom gleđu (**kat. 3–7**). One su tipični proizvodi venetskih radionica iz sredine i druge polovine 16. veka. U renesansnoj Crkvi San Gjobe/San Giobbe u Veneciji bile su u upotrebi sredinom 16. veka.⁸ Nađeni primerci ovakvih zdela iz Istre određeni su kao proizvodi iz Veneta ili Friulija s kraja 16. veka.⁹ Ove popularne posude korišćene u kuhinji i na trpezi, nađene su i na teritoriji grada Zadra.¹⁰ I na potonulom brodu kod hridi Gnalić, Hrvatska, koji je krenuo iz Venecije 1583. g. noseći robu za obnovu harema turskog sultana Murata III, među brojnim keramičkim posudama bilo je i sličnih posuda sa engobom i prozirnom glazurom.¹¹

Oblik polukalotaste zdelice sa blago razgrnutim obodom (**kat. 8**), prevučene engobom sa obe strane, iako ne često, javlja se među srednjovekovnom italijanskom keramikom (Bradara 2006, 25). Ovakav oblik zdela prevučenih žutom glazurom nalažen je na tlu Pijemonta (Monte Torino, Novalese, Trino Vercelesse) gde se datuju u 16. vek.¹²

Od *monohromne engobirane keramike* sačuvana je jedna zdela (**kat. 9**) koja je prevučena oker glazurom samo sa unutrašnje strane. Na unutrašnjoj strani, na dnu ovakvih zdela često se javljaju tri tačke bez glazure koje su ostavili trokraki podmetači (*trepiedi* ili *zampe di gallo*)¹³, koji su se stavljali između posuda da se ne bi slepile pri pečenju, što je slučaj i kod kotorske zdele. U Zadru, kao i u Sloveniji, Istri, Dalmaciji i

6 Gusar, *Kasnosrednjovekovna i novovjekovna glazirana keramika*, 36, kat. 8; T. IV: 8.

7 Ista, 94–95, kat. 251, T. VII: 251.

8 Saccardo, *Ceramiche del XVI e XVII sec.*, fig. 23.

9 Bradara, *Kasnosrednjovekovna i renesansna keramika*, 34; Bradara, Krnjak, *Temporis signa*, 129, kat. br. 41.

10 Gusar, *Kasnosrednjovekovna i novovjekovna glazirana keramika*, kat. 66, 67.

11 Radić Rossi i dr, *The Gnalić Shipwreck*, 243–244, fig. 29.

12 Aimar i dr., *Comunis Montiscalerii*, 116, T. XXXI: 9.

13 Bradara, *Kasnosrednjovekovna i renesansna keramika*, 14–15, 62.

Crnoj Gori, nalažene su zdele sa oker glazurom, koje su na osnovu oblika datovane od 13. do 15. veka, kao venecijanski proizvodi.¹⁴ Međutim, polukalotaste zdelice nalažene u Veneciji, u Crkvi San Gjobe, datovane u drugu polovinu 16. veka, takođe su bile prevučene oker glazurom.¹⁵ Kotorski primerak po dimenzijama ne pripada grupi manjih zdela, a kako je od zdele sačuvano samo dno, oblik recipijenta, a i preciznije datovanje, ostaju nepouzdati. Tragovi tripoda vidljivi su i na pojedinim zdelama prekrivenim braon glazurom nađenim u bunaru Crkve Sv. Tripuna, a datovanih u 14. vek.¹⁶

Od **ukrašene engobirane keramike** u nasipu u prolazu uz južni zid Crkve Sv. Mihaila bilo je zdela sa *mrljastim* (maculata) i *mramorizovanim* (marmorizzata) ukrasom, čija proizvodnja nastaje krajem 16. i traje kroz čitav 17. vek.

Zdela (**kat. 10**) ukrašena oker kapima na braon glazuri pripada grupi keramike sa *mrljastom dekoracijom* (maculata). Ovaj ukras dobijao se kapljanjem boje ili pritiskanjem sundera na engobu. U Zadru je nađeno brojno trpezno posuđe ukrašeno na ovaj način,¹⁷ među kojim nema slične dekoracije u kombinaciji ovih boja. I na dnu ove kotorske zdele sa unutrašnje strane vidljivi su tragovi tripoda. Maculata keramika proizvodila se u Pizi tokom 17. veka, odakle se pre svega širila dalje u Toskanu, u Liguriju i Lacijo.¹⁸

Mramorizovanoj engobiranoj keramici, koja je ukrašavana tako da imitira mermer, otkrivenoj u nasipu uz južni zid Crkve Sv. Mihaila, pripada jedan tanjir (**kat. 11**). On je sa unutrašnje strane ukrašen u vidu vijugavih šara nijansama plave i bele boje, a sa spoljašnje strane prevučen je samo engobom, i to samo u gornjem delu. Šara u vidu mermera dobijala se mešanjem pigmenta (ili više njih) s engobom koji su se zatim nanosili uglavnom na unutrašnju površinu zdela i tanjira. Najčešće se upotrebljavala plava ali i zelena, ljubičasta i smeđa boja.¹⁹ Izgleda da je proizvodnja mramorizovane keramike započeta u Toskani, u distriktu Empoli, gde je u okviru arheološkog konteksta datovana

14 Gusar, *Kasnosrednjovjekovna i novovjekovna glazirana keramika*, 49, kat. 65.

15 Saccardo, *Ceramiche del XVI e XVII sec.*, fig. 22c.

16 Крижанац, *Керамика из бунара*, 159, i.b. 976, 978.

17 Gusar, *Kasnosrednjovjekovna i novovjekovna glazirana keramika*, 57–58, kat. 125–133.

18 Carta, *Ceramica rivestita*, 276.

19 Bradara, Krnjak, *Temporis signa*, 126, kat. br. 40.

od 1575. do 1625. godine. Osim u Toskani proizvodila se i u Lombardiji, Venetu i Emiliji-Romanji, ali je izgleda Piza bila glavni izvoznik i ove keramike.²⁰ Izvan Italije mramorizovana keramika preciznije je datovana u Holandiji (1575–1650) i Engleskoj (1620–1640).²¹

U Zadru je takođe bilo više nalaza ove vrste keramike, među kojima i kombinacije sa plavom bojom.²² Na ostrvu Sardiniji ova vrsta mramorizovane engobirane keramike, nalažena je u velikom broju. Primerci slični kotorskom određeni su kao tirenski ili pizanski proizvodi s kraja 16. i početka 17. veka.²³ U Barseloni nekoliko primeraka ove engobirane i slikane keramike datovano je u kasni 16. i rani 17. vek, dok većina potiče iz 17. do prvih decenija 18. veka. U Marseju datovani su u prvu polovinu 17. veka, a kao i primercima iz Španije određeno im je poreklo iz nekog od centara u dolini reke Arno na Apeninskom poluostrvu.²⁴

Grupi **zgrafito keramike** pripada samo jedna plica zdela ili tanjir (**kat. 12**) nađen u nasipu uz južni zid Crkve Sv. Mihaila. Ova tehnika, nastala na tlu Italije u 13. veku pod uticajem Srednjeg istoka i Vizantije, započinjala je potapanjem posuda u engobu, potom je sledilo urezivanje ukrasa zašiljenom ili tupom alatkom, ili njihovim kombinovanjem i zatim pečenje. Nakon toga predmet se oslikavao bojama na bazi metalnih oksida i još jednom pekao u peći. U periodu od poslednje četvrtine 15. do sredine 16. veka nastaje *renesansna gravirana keramika*, izrađivana u brojnim romanjolskim i mletačkim radionicama. Karakterisali su je novi i raznovrsniji oblici i šira paleta boja i ukrasa.²⁵

Od kotorske zgrafito zdele (**kat. 12**) sačuvao se samo deo oboda, tako da je centralna dekoracija ostala nepoznata. Na veoma sličan način ukrašen je i obod renesansnog tanjira iz Varaždina u Hrvatskoj, koji kao središnji motiv ima stilizovani portret muškarca i koji je određen kao tipični mletački proizvod iz sredine 15. veka. Ova

20 Beltrán de Heredia Bercero i Miró i Alaix, *The ceramics trade*, 15–16; Moore Valeri, *Marbleized pottery*, 10–25.

21 Moore Valeri, *La ceramica marmorizzata*, 188–189.

22 Gusar, *Kasnosrednjovekovna i novovjekovna glazirana keramika*, kat. 134.

23 Carta, *Ceramica rivestita*, 275, fig. 196:23, 25.

24 Beltrán de Heredia Bercero i Miró i Alaix, *The ceramics trade*, Pl. 4–6.

25 Bradara, *Kasnosrednjovekovna i renesansna keramika*, 21–22; Gusar 2010, 61–62, 72–73.

keramika dopremana je u veliki broj luka duž dalmatinske obale.²⁶ Tako su slično ukrašene posude nađene i u Zadru.²⁷ Na fragmentu najverovatnije tanjira koji je otkriven prilikom podvodnog rekognosciranja kod ostrva Bapca (Pašmanski zaliv, Hrvatska) ispod oboda teče urezani ukras izlomljene trake (*a meandro triangolare*) ispod kojeg su paralelne linije i pojas ispunjen rombovima i trouglovima. Ovakav način ukrašavanja karakterističan je za radioničke centre u Emiliji-Romanji, Venetu i Lombardiji tokom 15. i 16. veka.²⁸ Fragment zdele sa sličnom izlomljenom trakom nalazi se među zgrafito posudama nađenim na Kipru, koje su proizvodi Venecije ili severnoitalijanskih radionica s kraja 15. ili 16. veka.²⁹ Motivom dvostruke, prelomljene i isprepletene trake ukrašavana je i renesansna romanjolska majolika u prvoj polovini 16. veka.³⁰

Motiv prelomljenog meandra na kotorskom primerku jeste u vidu pletenice koja se provlači kroz njegov središnji deo i po tome se donekle razlikuje od svih pomenutih primeraka, sem možda kiparskog i varaždinskog, sa kojima pokazuje najveću sličnost.

Od trideset i jedne posude izrađene u tehnici **majolike**, nađenih u nasipu u prolazu uz južni zid Crkve Sv. Mihaila i u nasipu u uličici uz severni zid Crkve Sv. Ane, jedna zdela pripada *familiji cvetne gotike* (**kat. 13**), dve *postrenesansnoj keramici* (**kat. 14–15**), osamnaest zdela i tanjira grupi *beretina* (**kat. 16–32**) i jedanaest poznoj majolici od 18. do 20. (**kat. 33–43**) veka. Majolika je keramika prevučena neprozirnom beličastom sjajnom kalajnom gleđu preko koje se potom oslikavala dekoracija. Tehnika izrade ove veoma popularne vrste keramike preuzeta je sa Srednjeg istoka, a na tlu Italije proizvodi se od 13. veka.³¹

Na osnovu sačuvanog ukrasa na plićoj zdeli (**kat. 13**) iz nasipa uz južni zid Crkve Sv. Mihaila, teško je u potpunosti odrediti čitavu dekoraciju, ali je evidentno da je ona pripadala tipu posuda ukrašenih lepezastim plavim i narandžastim izdancima ispod oboda i niže

26 Čimin, *Glazirano stolno posuđe*, 117, T. 8:1.

27 Gusar, *Kasnosrednjovjekovna i novovjekovna glazirana keramika*, 78, 80, kat. 189, kat. 192.

28 Gusar, Meštrov, *Kasnosrednjovjekovni i novovjekovni nalazi*, 387–388, 393, T. III, 9.

29 Wartburg, *Vestigia Leonis*, 530, fig. 10:3.

30 Bradara, *Kasnosrednjovjekovna i renesansna keramika*, 46.

31 Gusar, *Kasnosrednjovjekovna i novovjekovna glazirana keramika*, 107.

vijugavim plavim i narandžastim linijama. Ovakve dekoracije najčešće su okruživale centralno postavljen motiv IHS trigram, za koje analogne primerke nalazimo među posudama izrađenim u romanjolskim radionicama tokom druge polovine 15. i početka 16. veka.³² Pored Zadra slično ukrašene posude nalažene su i u Istri³³ i u Starom Baru³⁴. Ove posude, prema Balardinijevoj klasifikaciji, pripadaju drugoj fazi strogog stila, tj. **familiji cvetne gotike**, kada se u dekoraciji kombinuju gotički i renesansni motivi. Nastaje u poslednjoj četvrtini 15. veka i traje do sredine 16. veka.³⁵ Među bokalima nađenim u nasipu uz južni zid Crkve Sv. Mihaila bilo je i onih koji su mogli imati sličnu dekoraciju.³⁶ I u Katedrali Sv. Tripuna u Kotoru bilo je više bokala koji su takođe pripadali porodici cvetne gotike,³⁷ ali nijedan nije bio oslikan na ovaj način.

Postrenesansnoj majolici u ovom nalazu pripadaju dve polukalotaste zdelice (**kat. 14, 15**) oslikane sa unutrašnje strane vodoravnim linijama. One imaju donekle paralele sa zdelicom nađenom u Pašmanskom zalivu kod ostrva Bapca, otkrivenom tokom podvodnog rekognosciranja. Ova zdelica, koja je ukrašena iznutra koncentričnim okernarandžastim, plavim i zelenim kružnicama, nije svrstana ni u jedan dekorativni stil italijanske majolike, mada joj je određeno moguće poreklo iz rimskih radionica ili srednje Italije s kraja 16. ili prve polovine 17. veka.³⁸ Zdelica sličnog oblika i ukrasa u gornjem delu, nađena je u iskopavanjima na Sardiniji, čija se izrada pripisuje radionicama u Montelupu. Dno ove zdelice sa unutrašnje strane oslikano je brdašcima (*a monticelli*), a izrada ovako ukrašenih zdela vezuje se za radionice u Toskani, ali i Laciju sredinom 16. veka.³⁹ Zdelica nađena u prolazu uz južni zid Crkve Sv. Mihaila (**kat. 14**) dekorisana je vodoravnim linijama narandžaste i plave boje, a zdelica nađena u nasipu u ulici uz severni zid Crkve Sv. Ane (**kat. 15**) oslikana je koncentričnim linijama zelenkaste i žute boje preko bele neprozirne glazure.

32 Isto, 131–133, kat. 418, 408.

33 Bradara, *Kasnosrednjovekovna i renesansna keramika*, 44–45.

34 Zagarčanin, *Stari Bar*, 48, kat. 78.

35 Gusar, *Kasnosrednjovekovna i novovjekovna glazirana keramika*, 126.

36 Крижананц, *Италијански глеђосани керамички бокали*, Т. II: 5, 9, 10.

37 Križanac, *Majolički bokali*, u štampi.

38 Gusar, Meštrov, *Kasnosrednjovekovni i novovjekovni nalazi*, 383–385, T.V: 17.

39 Carta, *Ceramica rivestita*, 208, fig. 136:6.

Od posuda u ovom nalazu koje pripadaju **beretina majolici** (**kat. 16–32**), sve su, sem jedne koja potiče iz nasipa u ulici uz severni zid Crkve Sv. Ane (**kat. 31**), nađene u nasipu uz južni zid Crkve Sv. Mihaila. Ova vrsta keramike, nastala prvobitno u Faenci u drugoj četvrtini 16. veka, bila je prevučena ne beličastom već plavkastom glazurom, koja se dobijala dodavanjem oksida kobalta u kalajnu gleđ. U zavisnosti od količine dodatog kalaja, glazura je mogla imati raspon nijansi od svetlo do tamnoplave boje, a kod otvorenih formi nanosila se i na unutrašnju i na spoljašnju stranu posude. Unutrašnjost je oslikavana floralnim (cveće, lišće, voće,) ali i životinjskim, geometrijskim, arhitektonskim, ljudskim ili heraldičkim motivima. Kod beretina zdela i tanjira, osim unutrašnje oslikavane su i spoljašnje strane, motivom girlandi (*ghirlande alla porcelan*), košarastim ukrasom (*a canestro*), spiralama, talasastim linijama, rombovima (*losanga incrociata*), koji nisu bili manir određene radionice već vremena u kojem su nastajali. U ovom stilu najčešće su izrađivane zdele i zdelice, plitki i duboki tanjuri, ali i bokali i neke druge zatvorene forme.

Uticaji na razvoj ove vrste keramike dolaze takođe sa Orijenta, pre svega iz Persije, Anadolije i Kine. Opis izrade beretine majolike zabeležen je u delu *Tri knjige o umetnosti izrade posuda / Li tre libri dell'arte del vasaio*, koje je sredinom 16. veka napisao keramičar iz Kastelduranta/Castelduranta, Čiprijano Pikolpaso/Cipriano Picolpasso (1524–1579). Među opisima i crtežima drugih vrsta keramike iz italijanskih radionica u Urbinu, Kasteldurantu, Đenovi i Veneciji, traktat sadrži i crteže beretina majolike.⁴⁰

U početku se dekoracija na beretini oslikavala samo plavom bojom na sivkastoplavoj glazuri, da bi se potom uvela bela a kasnije i druge boje (zelena, okeržuta i narandžasta). Osim u Romanji, beretina doživljava procvat i u Veneciji, koja ju je pod nazivom *alla veneziana* ili *a façon de Venice* proslavila širom Evrope. Beretina se proizvodila i u drugim apeninskim regijama, poput Ligurije.⁴¹

Svi primerci beretine majolike nađeni u nasipu uz južni zid Crkve Svetog Mihaila oslikani su plavom i sporadično belom bojom na svetlije plavoj ili plavoj glazuri, mada se njihova dekoracija

40 Bradara, *Kasnosrednjovjekovna i renesansna keramika*, 11–15.

41 Milošević, Topić, *Talijanska keramika*, 2–7; Gusar, *Kasnosrednjovjekovna i novovjekovna glazirana keramika*, 152–158.

i njihovo poreklo razlikuju. Zdelica nađena u Crkvi Sv. Ane (**kat. 31**) prevučena je samo sa obe strane sivkastoplavom glazurom, bez tragova ukrašavanja.

Prvu grupu čine četiri polukalotaste zdelice na prstenastoj stopi, ravnih oboda (**kat. 16–19**) oslikane floralnim motivima, tj. dvodelnim lišćem loze (*foglie di vite*) na glazuri svetlije plave boje. Možda ovoj grupi pripada i fragment posude (**kat. 20**), čiji je oblik teško sagledati i na kojem se ispod friza na obodu nazire plavo-beli list. Sve ove posude zapravo pripadaju podgrupi *posvetljene beretine* (*lumeggiatta*), čija je tehnika oslikavanjem jedne strane lista plavom, a druge belom bojom imala za cilj postizanje efekta posvetljavanja površine posude. Međuprostor je gusto oslikavan viticama sa manjim lišćem.

Posuda **kat. 20**, od koje je sačuvan samo fragment oboda oslikan uz rub talasastim linijama unutar bordure mogao bi pripadati grupi ligurijske beretine, koja je kao centralni motiv imala kineski skip-tar (*yu-i* ili *ruyi*), simbol sreće, koji se na ovom fragmentu nije sačuvao. Kombinacija *yu-i* motiva i traka rađena je pod uticajem porcelana iz Ming dinastije, koji se uvezio u Evropu u 16. veku.⁴²

Na tri zdelice iz nasipa uz južni zid Crkve Sv. Mihaila (**kat. 16, 17, 20**) sa spoljašnje strane sačuvani su delovi ukrasa oslikani tamnije plavom bojom, koji bi mogli biti delovi košarastog motiva. Kolorit glazure varira od svetlije do srednje plave. Ova vrsta beretine ukrašena dvodelnim lišćem karakteristična je za venecijanske radionice iz druge polovine 16. veka.⁴³ Slične zdelice nalažene su duž dalmatinske obale, u Dubrovniku, Zadru, Rovinju, Splitu, na Korčuli i u Starom Baru, koje su određene kao proizvodi mletačkih radionica.⁴⁴

Međutim, veoma slično, naturalistički predstavljeno lišće nalazimo na zdelicama nađenim u Barseloni i Granadi, koje se kao i ostala tamo otkrivena beretina, pripisuju ligurijskim radionicama iz

42 Beltrán de Heredia Bercero, Miró i Alaix, *The ceramics trade*, 39, fig. 33:4.

43 Saccardo, Camuffo, Gobbo, *La maiolica a smalto berettino*, 79.

44 Milošević, Topić, *Talijanska keramika*, 10–11, slike 3: c, d; Gusar, *Kasnosrednjovjekovna i novovjekovna glazirana keramika*, kat. 518–522; Saccardo, *Ceramica die secoli XIV–XVII*, 208, fig. 1/6, fig. 3/28–34; Bradara, Saccardo, *Keramički nalazi iz Rovinja*, kat. 206; Zglav Martinac, *Ulomak do ulomka*, kat. 334, 336; Bradara, *Kasnosrednjovjekovna i renesansna keramika*, 138, fig. 48; Zagarčanin, *Stari Bar*, 125, 154.

prve polovine 17. veka.⁴⁵ Zapisi u pomenutom Pikolpasovom delu iz 1548. godine da su radionice u Veneciji i Đenovi izrađivale baš ovaj tip beretine, govori u prilog da su ovakve zdelice spadale i u osnovni ligurijski proizvod. Tamošnji umetnici koristili su sfumato tehniku da bi se postigao što realističniji utisak oslikanog lišća.⁴⁶

Veću grupu u okviru beretina majolike nađene u nasipu uz južni zid Crkve Sv. Mihaila čini i sedam tanjira (**kat. 22–27a**) koji sa unutrašnje strane na dnu imaju oslikan stilizovan centralni ligurijski cvet. Ovoj grupi najverovatnije pripadaju i tanjir (**kat. 21**), na kojem nije sačuvana centralna rozeta, ali bordure oko oboda i floralni ornamenti upućuju na ovu vrstu ligurijske beretine. Spoljašnje strane tanjira takođe su bile ukrašene, i to najverovatnije košarastim ornamentima, a pojedini i talasastim linijama (**kat. 22, 27a**), mada je ova dekoracija na svim primercima sačuvana samo u tragovima. Tanjiri iz ove grupe beretine prekriveni su svetlije plavom glazurom, a ukras je oslikan tamnije plavom bojom.

Motiv centralnog cveta ili rozete oslikan na dnu posuda sa unutrašnje strane karakterističan je za ligurijsku beretinu druge polovine 16. veka. Na tlu severne italijanske pokrajine Ligurije, beretina se izrađivala u tri veća centra: Đenovi, Savoni i Albisoli.⁴⁷ Delovi posuda sa veoma sličnom dekoracijom nalaženi su u Alhambri, tvrđavi mavarskih vladara u španskom gradu Granadi, gde je još u okviru arapskog grada postojala kolonija iz Đenove, koja je svoju ekspanziju doživela nakon katoličke rekonkviste 1492. godine.⁴⁸ U Sevilji su takođe bili prisutni ligurijski trgovci i umetnici. Na tlu Španije nalaza ovakve ligurijske beretine bilo je i u Sevilji, kao i u Barseloni i na Balearima. Ovako ukrašene posude nalažene su i na teritoriji Engleske, a sve se pripisuju nekom od proizvodnih centara na tlu Ligurije.⁴⁹

Ligurijski cvet na tanjirina iz Kotora sastoji se od rozete, koju čine dve koncentrične kružnice načinjene od tačkica i stilizovanih

45 Beltrán de Heredia Bercero, Nnúria Miró i Alaix, *The ceramics trade*, Pl. 28:2; Carta, *Commercianti e artigiani genovesi*, fig. 6.

46 Beltrán de Heredia Bercero, Nnúria Miró i Alaix, *The ceramics trade*, 35.

47 Carta, *Un gruppo di maioliche liguri*, 131; Carta, *Commercianti e artigiani genovesi*, 22, fig. 2.

48 Carta, *Commercianti e artigiani genovesi*, fig. 1.

49 Carta, *Un gruppo di maioliche liguri*, 129–130; Capelli, Carta, Cabella, *Produzioni locali*, 61–62.

latica u vidu poluspirala koje ih okružuju. Rozete mogu biti manje ili veće, kao i latice. Veoma krupne latice oslikane su na tanjiru **kat. 27a**, a izgleda da ih na tanjirima **kat 23 i 27** nije ni bilo. Na ove dve posude rozete su male, a okružene su granama sa lišćem, gusto postavljenim, koje su, sudeći po sačuvanim fragmentima recipijenta i oboda tanjira **kat 27**, ispunjavali čitavu unutrašnju površinu. Na tanjiru **kat. 26**, rozeta sa laticama bila je oivičena sa dve koncentrične tanje linije. Ukas floralnih ornamenata u vidu grana sa lišćem, javljaju se na tanjirima sa centralnom rozetom koji pripadaju ligurijskoj beretini.

Tanjir **kat. 25** ukrašen je ispod oboda bordurom sa veoma jednostavnim motivom u vidu kratkih kosih poteza četkicom, što je takođe karakteristika ligurijske beretine. Sličnim motivom kosih crtica, ali nešto tanjih, ukrašen je i pojas ispod ivice oboda, uokviren sa po dve paralelne linije na tanjiru **kat. 28**. Od ovog tanjira sačuvan je samo fragment oboda i gornjeg dela recipijenta, tako da je neizvesno da li je i on sadržavao ligurijski cvet, ali je donji deo sačuvanog fragmenta ukrašen potezima koji bi mogli biti stilizovane latice ili listovi koji uokviruju rozetu, a koji su vidljivi na tanjirima **kat. 22–27**. Spoljašnja strana tanjira (**kat. 28**) ukrašena je sa više paralelnih tanjih linija, izvedenih nešto tamnije plavom nijansom od boje gleđi.

Na veoma sličan način, kao na tanjiru **kat. 25**, oslikan je obod tanjira nađen u Granadi, koji je određen kao lokalni proizvod, tj. kao imitacija ligurijske beretine iz 16. veka.⁵⁰ U Barseloni su nađeni delovi zdela ukrašeni motivom *alla francese*, *spiga (uvo)* motivom, tj. kratkim savijenim linijama, koji takođe podsećaju na ukas na kotorskom primerku. Međutim, oni se datuju dosta kasnije, u period od 1714. do 1716. godine.⁵¹ Iz Nikozije na Kipru potiče takođe jedan tanjir sa bordurom ispod oboda ukrašenom na ovaj način, a određen je kao proizvod ligurijskih radionica s kraja 16. i početka 17. veka.⁵²

Analogije za polukalotastu zdelicu ukrašenu geometrijskim motivom u vidu vertikalnih linija oslikanih naizmenično tamnijom i svetlijom plavom bojom (**kat. 29**), kakav se pominje i u Pikolpaso-
vom delu, nalazimo među beretinom izrađivanom u Veneciji tokom

50 Capelli, Carta, Cabella, *Produzioni locali*, fig. 1.

51 Beltrán de Heredia Bercero, Miró i Alaix, *The ceramics trade*, 49–51, plate 44, figs. 1, photo 6.

52 François, *Fragmente der Geschichte*, Abb. 5:D 24.

druge polovine 16. i početkom 17. veka.⁵³ Dno sa unutrašnje strane bilo je ukrašeno koncentričnim kružnicama svetlije plave boje.

Tanjir **kat. 30** ukrašen je verovatno arhitektonskim ornamentom, koji nije u potpunosti sagledljiv jer je od njega sačuvan samo gornji deo. Ivica oboda ovog tanjira ukrašena je tanjim pojasom svetloplave glazure. Ispod na tamnije plavoj gleđi oslikan je možda vodopad istom svetloplavom bojom kao i ivica oboda, uokviren tamnoplavim debljim linijama, a ispunjen horizontalnim plavim i vertikalnim belim linijama. Spoljašnja strana, prevučena svetlije plavom glazurom, bila je ukrašena košarastim motivom izvedenim tamnije plavom bojom. Jedan, dobro očuvan beretina tanjir sa predstavom pejzaža nađen je na potonulom brodu kod Gnalića, koji je krajem 16. veka krenuo iz Venecije ka Turskoj. Tanjir ima sivu glazuru, a oslikan je belom, svetlijom i tamnijom plavom bojom. Izrađen je u mletačkim radionicama u periodu od sredine 16. veka pa do 1634. godine.⁵⁴

Od posude **kat. 32** sačuvan je samo deo dna koji je ukrašen neprepoznatljivim, moguće takođe stilizovanim floralnim plavim ornamentima na plavkastoj osnovi, na osnovu čega se mogao uvrstiti u grupu beretina majolike, ali ne sa sigurnošću u neki od ligurijskih centara.

Grupi **majolike od 18. do 20. veka** pipada jedanaest plićih i dubljih tanjira (**kat. 33–43**) prevučenih sa obe strane belom neprozirnom glazurom a nađenih u nasipu u ulici uz severni zid Crkve Sv. Ane. Na samo tri primerka sačuvani su delovi dekoracije. Tanjir (**kat. 33**) je ispod oboda bio ukrašen linijom plave boje, a na tanjirima (**kat. 34, 35**) od centralnih motiva sačuvani su samo tragovi, verovatno predstave voća, zelenkaste boje. Dva predmeta (**kat. 40, 41**) imaju nešto drugačiju formu, kosih ravnih zidova i možda su služili kao zdele za posluživanje hrane. Svi ovi tanjiri pripadaju poznom vremenu, kada je primetna vidna dekadencija i opadanje kvaliteta, i kada proizvodnja majolike polako zamire, iako su je najznačajniji italijanski centri, poput Faenze i Kastelija, proizvodili sve do 20. veka.⁵⁵

Kamenini pripadaju četiri tanjira nađena u nasipu u ulici uz severni zid Crkve Sv. Ane (**kat. 44–47**). Ova vrsta masovno izrađivane

53 Saccardo, Camuffo, Gobbo, *La maiolica a smalto berettino*, fig. 7:9, 11.

54 Gusar, *Kasnosrednjovjekovna i novovjekovna glazirana keramika*, 157, kat. 528.

55 Isto, 183, 184.

keramike pojavljuje se oko sredine 18. veka u grofoviji Stafordšir (Staffordshire) u Engleskoj, gde je postojala jaka keramičarska tradicija. Danas je to grad Stuok na reci Trent (Stoke-on-Trent), koji se nalazi na pola puta između Mančestera i Birmingema. U procesu dobijanja kamenine, u belu glinu se dodavao kvarcni pesak čime se povećavala plastičnost. Svetla površina posuda bila je pogodna za ukrašavanje, nakon čega se nanosila bezbojna glazura i predmet se još jednom pekao. Dekorativni motivi preuzimani su sa kineskog i japanskog porcelana, ali predstavljeni na evropski način. Iako se na tlu Evrope u to vreme već izrađuje stono posuđe od porcelana, zbog jeftinije proizvodnje servisi od kamenine bili su omiljeniji a i pristupačniji većem broju ljudi i preko londonske luke izvoženi su dalje na evropsko tržište.⁵⁶

Od četiri nađena fragmenta tanjira od kamenine iz Kotora, tri pripadaju gornjim delovima recipijenata, oboda (**kat. 44**) ili neposredno ispod njega (**kat. 46, 47**), dok je od četvrtog tanjira sačuvan deo dna (**kat. 45**). Slični floralni ornamenti, cvetovi i lišće na kotorskom tanjiru **kat. 44** veoma slične onom nađenom u Zadru.⁵⁷ Razlikuju se u tome što je kotorski primerak ukrašen plavom, a zadarski braon bojom. Na ovom zadarskom fragmentu ispod obodne bordure nalazi se pojas ukrašen vertikalnim, uskim i gustim linijama, koji se uočava i na kotorskom tanjiru ukrašenom braon (**kat. 47**), ali i na kotorskom tanjiru čiji je ornament urađen u plavoj boji (**kat. 46**). Zadarski primerak ima oznaku koja upućuje na radionice kamenine iz Stafordšira sredinom 19. veka. Međutim, u Starom Baru nađen je fragment ukrašen na identičan način, koji potiče iz sloja datovanog u pozni 19. vek.⁵⁸ Kako se na ova tri tanjira iz Kotora nisu sačuvale oznake manufaktura, postoji mogućnost da je, recimo, tanjir (**kat. 44**) izrađen u jednoj drugoj fabrici na tlu Velike Britanije. U Škotskoj, u tadašnjoj luci Bo'ness (Borrowstounness), severno od Edinburga, u jednom od najznačajnijih centara kamenine na ostrvu, keramičari su donekle sličnim predstavama cvetova ukrašavali tanjire tokom 18. i 19. veka.⁵⁹

Četvrti tanjir na čijem dnu se nalazi pejzaž sa predstavom zamka okruženog drvećem (**kat. 45**), paralelu bi mogao da ima u

⁵⁶ Isto, 210–212.

⁵⁷ Isto, kat. 684.

⁵⁸ Isto, 212.

⁵⁹ <https://bonesspottery.co.uk/index.html>

jednom drugom fragmentu, takođe nađenom u Zadru.⁶⁰ Na zadarskom primerku sačuvan je samo mali deo arhitekture, tako da se ne može upoređivati sa kotorskim, ali sličnost postoji u prikazu drveća, kao i na kartuši na spoljašnjoj strani dna, mada je natpis unutar različit. Na kotorskom tanjiru naziru se slova: *Dacc* ili nesto slično.

Od **porcelanske** platke šoljice za kafu ili čaj (**kat. 48**), verovatno bez drške, nađene u nasipu u ulici uz severni zid Crkve Sv. Ane, sačuvana je jedna čitava strana od oboda do dna, ali bez oznake manufakture. Sa unutrašnje strane, trbuh je ukrašen sa jednim šemati-zovanim višelatičnim cvetom sa dva horizontalno postavljena lista, okrenut nadole, izveden svetlobraon bojom, dok je ispuna latica oslikana zagasito crvenom. Istom crvenom bojom oslikana je i petljasta linija koja ide neposredno ispod oboda. Donekle slične predstave javljaju se na pojedinim porcelanskim zdelicama ili šoljicama koje potiču iz kineskih manufaktura, a koje su nađene u Budimu u Mađarskoj, u slojevima koji pripadaju osmanskoj vlasti nad gradom (1526–1699). Na jednoj fragmentovanoj zdelici nađenoj u srednjovekovnoj kraljevskoj palati u Budimu na dnu je plavom bojom oslikan cvet lotosa,⁶¹ koji prilično sliči cvetu na kotorskom primerku. Na jednoj drugoj zdelici sličan cvet oslikan je crvenom bojom, mada su ostali floralni ornamenti izvedeni u plavoj boji.⁶² Na pojedinim zdelicama ispod oboda sa spoljašnje strane oslikane su talasaste linije sa lišćem,⁶³ koje su mogle biti uzor za petljastu liniju na kotorskom primerku. Zdelice nađene u Budimu načinjene u stilu plavo-belog porcelana potiču iz čuvenog centra Jingdezhen-a, a pripadaju Vanli/Wanli periodu (1573–1620).⁶⁴ Iz perioda cara Kangsija/Kangxi (1654–1722), koji je bio četvrti vladar mandžurske dinastije Čing/Qing, u dekoraciji šoljica javljaju se slični cvetovi, ali takođe u plavoj boji.⁶⁵

Međutim, takođe u Kotoru, na trgu na kojem se nalazi Katedrala Sv. Tripuna, u sondi ispred južnog zvonika, 1988. godine otkrivena je još jedna šoljica od porcelana, čiji su floralni ukras, kao i oznaka

60 Gusar 2010, kat. 685.

61 Komori, *The topographical distribution*, 8, fig. 4:2.

62 Komori, *Comparative study*, fig. 13, 14.

63 Isto, fig. 7, 8.

64 Isto, 39, 42–43.

65 <https://www.etsy.com/de-en/listing/1463706104/chinese-porcelain-cup-18th-century>

manufakture u vidu sidra, takođe oslikani crvenom bojom (**kat. 48a**).⁶⁶ Ovakvom oznakom obeležavani su predmeti u manufakturi mekog porcelana koju je Đeminjano Koci/Geminiano Cozzi osnovao u Veneciji 1765. godine. Ovaj biznismen i bankar poreklom iz Modene (Emilia-Romanja) osnovao je drugu fabriku mekog porcelana u Veneciji, nakon što je prva Natanijela Fridriha Hevajkea/Nathaniel Friedrich Heweicke, koja je proizvodila saksonski porcelan (1761–1763), otišla pod stečaj. Iako je Koci takođe učestvovao u formiranju ove fabrike, on je nakon njenog zatvaranja osnovao sopstvenu u Kale dela Due Korti/ Calle delle Due Corti u kvartu Kanaređo/Cannaregio na istoimenom kanalu. Kvalitetna glina – kaolin za njegov porcelan uzimana je iz okoline Vičence (Veneto), a mlela se u provinciji Trevizo. Proizvodi Kocijeve fabrike, koji su bili dobrog kvaliteta, oslikani od strane vrsnih majstora, sa modernim i novim dekorativnim elementima, bili su odraz finoće i elegancije i kao takvi veoma brzo su stekli internacionalnu slavu. U dekoraciji porcelana korišćeni su indijansko i nemačko cveće, kineski, japanski (*imari*) heraldički i geometrijski motivi.⁶⁷

Među Kocijevim servisima za kafu ili čaj, oslikanim geometrijskim motivima, na dnu unutrašnje strane tacnica nalaze se cvetići oslikani crvenom bojom⁶⁸ koji veoma podsećaju na one na kotorskom primerku nađenom u sondi ispred južnog zvonika Katedrale, koji na dnu sa spoljašnje strane ima oznaku ove fabrike u vidu sidra (**kat. 48a**).

U dekoraciji pojedinih servisa iz Kocijeve manufakture u *imari* stilu javljaju se cvetovi, možda lotosa, koji veoma podsećaju na cvet na kotorskoj šoljici **kat. 48**. Oni su oslikani braonkastonarandžastom i crvenom bojom. Na pojedinim šoljicama nalaze se i slične trake ispod oboda. Naziv *imari* dolazi od luke grada Arita na ostrvu Kjušu (Kyushu) u Japanu. U početku *imari* je u Evropi označavao sve vrste dekora u plavoj i crvenoj boji, a kasnije su gotovo sve evropske manufakture imitirale ovaj stil.⁶⁹

66 Тодоровић, Крижанац 1991–1992, Т.IX:1.

67 <https://www.geminianocozzi1765.it/en/>

68 <https://bestveniceguides.it/de/2018/01/01/giovanni-vezzi-die-dritte-porzellanmanufaktur-europas-i>

69 <https://bestveniceguides.it/de/2018/01/01/giovanni-vezzi-die-dritte-porzellanmanufaktur-europas-i>

Lula

Nakon otkrića Amerike 1492. godine, u Evropu su stigle prve biljke duvana, gde su u početku bile rasprostranjene kao ukrasno i lekovito bilje. Na Iberijskom poluostrvu, u okolini Lisabona, već su 1560. godine zasađene prve plantaže duvana, odakle se on širio dalje u Englesku, a zatim i u Holandiju i Francusku, a u prvoj polovini 17. veka stiže i do zemalja nemačkog govornog područja. Početkom 17. veka "duvan za piće", pušen u glinenim lulama, postao je pomodna droga, čijoj brznoj i širokoj rasprostranjenosti pogodio je Tridesetogodišnji rat (1618–1648) na tlu Evrope. Prvobitne lule, kao masovne proizvode u Evropi izrađivale su holandske radionice.⁷⁰

Od kasnog 18. veka asortiman duvanskih lula znatno se menja. Holandske glinene lule sa dugom drškom nisu više bile u modi i njih zamenjuju lule od morske pene i porcelana, čiji su se glavni proizvodni centri nalazili na tlu Nemačke. Porcelanske lule su na donjem delu imale usadnik, koji se umetao u sa jedne strane kamišluk u obliku slova Y, načinjen takođe od porcelana. Drugi otvor bio je namenjen za drveni, kraći kamiš. Ove lule pušile su se njihovim oslanjanjem na posebne stočice, koji su bili predviđeni i za držanje pribora za čišćenje lula i paljenje duvana. Porcelanske lule ulaze u masovnu upotrebu nakon 1800. godine, a centri njihove proizvodnje nalaze se na području srednje Nemačke.⁷¹

U nasipu u ulici uz severni zid Crkve Sv. Ane nađen je jedan fragmentovan recipijent lule od porcelana (**kat. 49**), kojem je odlomljen usadnik, a Y kamišluk i drveni kamiš nedostaju. Na donjem delu recipijenta sačuvan je pojas braon i oker boje, koji je ili deo neke predstave, koje su često krasile ovu vrstu lula, ili samo dekorativni premaz.

Zaključak

Svi predmeti u ovom nalazu potiču iz nasipa koji su se formirali uz dve srednjovekovne crkve u Kotoru. Kod Crkve Sv. Mihaila on se nalazio u prolazu uz južni zid crkve, a kod Crkve Sv. Ane u uličici koja se pružala uz njen severni zid.

Nakon izgradnje jednobrodne romano-gotičke Crkve Sv. Mihaila, sagrađene krajem 13. ili u prvoj polovini 14. veka, uz njen južni zid

⁷⁰ Крижанац, *Ars fumandi*, 17–19.

⁷¹ Heege, *Tabak und Tabakpfeifen*, 378.

pružala se ulica koja je vodila do dve kuće u posedu trgovca Mihe Spice. Od sačuvanih grobnica otkrivenih u ovoj ulici, poslednja je izgrađena 1426. godine, i taj datum predstavlja terminus post quem za formiranje nasipa u ovoj ulici, koji je tu ostao do restauratorskih radova sprovedenih nakon zemljotresa 1979. godine. Pomenute kuće su nakon nekog jačeg zemljotresa koji su pogađali Kotor tokom 16. i 17. veka, srušene, tako da su njihova prizemlja počela da služe za odlaganje šuta sa drugih okolnih srušenih građevina.⁷² Nasip je sukcesivno nastajao, čemu svedoče i nađeni raznovrsni predmeti, doneti tu sa ostacima srušenih zdanja. Predmeti od stakla, keramike (zgrafito i majolički bokali), kao i novac nađeni u ovom nasipu već su publikovani.⁷³ Od preostalih zdeli i tanjira, najraniji primerici potiču s kraja 14, a najpozniji iz 17. veka (**kat. br. 1, 2, 4 –7, 9–14, 16–30, 32**) koji su izrađivani u italijanskim radionicama, pre svega onih u Veneciji, Liguriji i Romanji, a uvoženi su u Kotor u vreme kada je grad u Boki bio pod upravom Mletačke Republike (1420–1797).

Romanička Crkva Sv. Ane, sagrađena krajem 12. ili u prvoj polovini 13. veka, podignuta je u glavnoj kotorskoj ulici, koja je od Katedrale Sv. Tripuna vodila do Crkve Sv. Marije na Rijeci. Kada su 1986. godine, nakon razornog zemljotresa, započeta arhitektonska i arheološka istraživanja na crkvi, istražen je i nasip u uličici – *kaniželi* sa severne strane crkve ka kući broj 489. On je u tom trenutku dosezao visinu do krovnog venca severne kapele crkve. U njemu su osim novca i staklenih posuda,⁷⁴ nađeni i predmeti od keramike, od kojih su pojedini već publikovani.⁷⁵ Preostali tanjiri od majolike (**kat. 33–43**) i kamenine (**kat. 44–47**), kao i porcelanska šoljica (**kat. 48**) i porculanska lula (**kat. 49**), koji potiču iz ovog nasipa a koji su predmet ovog rada, izrađeni su na tlu Apeninskog poluostrva, u Engleskoj i Nemačkoj u periodu od 18. do 20. veka. Većina, a možda i svi ovi predmeti dopremani su u Kotor u vreme austrijske uprave nad gradom, od kojih prva započinje nakon pada Mletačke Republike, mirom u Kampoformiju/Campoformiju 1797. g. i traje do 1805. godine do mira u Požunu, kada se Austrija morala

72 Чубровић, Црква Св. Михаила, 3–4: Мартиновић, Градитељска дјелатност, 46.

73 Крижанас, Зграфито зделе; Križanac, *Ceramica graffita*; Križanac, *Nalazi novca*; Крижанас, Италијански глеђосани керамички бокали.

74 Križanac, *Налази новца*.

75 Križanac, *Мажолички бокали*, u štampi.

odreći Dalmacije i Boke u korist Francuza, tj. Napoleona. Bečkim kongresom 1815. godine Boka Kotorska ponovo je u okvirima Austrije, gde će ostati do 1918. godine. Dalmacija, u čijem sastavu je bila i Boka Kotorska, tretirana je kao posebna austrijska pokrajina koja se od 1817. g. naziva Kraljevina Dalmacija, gde je zvaničan jezik bio italijanski i bila je direktno odgovorna Beču.⁷⁶

Jedan zapis na drvenoj pločici kao i dva austrijska novčića nađena na prostoru Crkve Sv. Ane svedoče o ovom periodu. Pločica, na kojoj je mastilom, latinskim pismom zapisano da su jula meseca 1853. godine na Crkvi Sv. Ane izvedeni temeljiti radovi od strane austrijskih vlasti, otkrivena je između dva tanka zida, koji su sa spoljašnje i unutrašnje strane zatvorili prozor u istočnom traveju crkve.⁷⁷ Postojala je mogućnost da se nakon ovih radova formirao pomenuti nasip uz severni zid crkve. Međutim, između dve kamene ploče, kojima je bila popločana uličica sa severne strane Crkve Sv. Ane otkrivena su dva novčića, u vrednosti od dva ugarska filera izrađeni pola veka kasnije, za vreme vladavine Franca Jozefa I (1830–1916), austrijskog cara i ugarsko-hrvatskog i češkog kralja (1848–1916). Kako su oni kovani 1908. godine u kovnici u Kremnitzu, odnosno Kremnici u današnjoj Slovačkoj (Križanac 2017, 63, kat. br. 43, 44), terminus post quem za formiranje nasipa bila bi ova godina, tj. početak 20. veka. Međutim, nađeni predmeti koji potiču iz nasipa prethode ovom vremenu. Oni zasigurno ne potiče samo od građevina srušenih tokom 18–19. veka, jer je u nasipu bilo i keramičkih zdela (**kat. 3, 8, 15, 31**) izrađenih u italijanskim centrima tokom 16–17. veka. I među novcem, otkrivenim u ovom nasipu, jedan broj kovan je takođe u periodu 16–17. veka: kotorski folari, venecijanski bagatino, venecijanski denar i gazete kovane za mletačke kolonije (Križanac 2017, kat. br. 14, 18, 24, 25, 27, 28, 31, 37). Tako će ostati nejasno odakle je sve šut, koji je zatrpao ovu uličicu, dopreman. Preostaje mogućnost da se nasip formirao samo na jednom delu uličice, a da je deo gde su nađeni austrijski novčići koji su tu ostavljeni početkom 20. veka, bio raščišćen.

Od ukupno 48 izdvojenih zdela i tanjira nađenih u periodu od 1986. do 1989. godine u nasipima uz crkve Sv. Mihaila i Sv. Ane u Kotoru, većina je fragmentarno sačuvana, zbog čega su njihove rekonstrukcije

76 Ivković, *Ustroj uprave u Boki Kotorskoj*, 187–194.

77 Čubrović, *Novi nalazi na crkvi Sv. Ane*, 110.

bile teško izvodljive. U cilju približnog određenja oblika ovih posuda, iskorišćena je tipologija urađena za nalaze iz Istre.⁷⁸ Međutim, u ovoj tipologiji mogle su da se nađu analogije i za celovitije sačuvane kotorske posude. Među posudama iz ova dva nasipa datovanim do 17. veka preovlađuju zdele, dok su među poznijim to tanjiri.

Ovo trpezno i kuhinjsko posuđe najvećim delom potiče iz italijanskih keramičkih centara. Venecija sa svojom dugom keramičkom tradicijom i u Kotoru je, kao uostalom i duž cele Dalmacije, bila glavni izvoznik keramičkih predmeta. Iz mletačkih radionica u ovom nalazu potiče najverovatnije neukrašeno engobirano trpezno posuđe, zgrafito tanjir, majolika, a moguće i jedan deo beretine, kao i porcelanska šoljica. Međutim, na osnovu analogija, utvrđeno je da je jedan deo ovih keramičkih predmeta importovan u Kotor sa teritorije Ligurije. Republika Đenova (Serenissima Repubblica di Genova) bila je aristokratska republika u današnjoj Italiji, koja je trajala od 10. veka do 1797. godine, kada postaje Ligurska republika. Bila je trgovačko-pomorska i kolonijalna sila, jedna od četiri najpoznatije pomorske republike u Italiji. Đenovski trgovci najveći profit ostvarivali su trgovinom žitom i robovima, mada je keramika bila jedan od važnih artikala. Đenova je imala veoma jaku ulogu i u ekonomskom napretku južnog dela Iberijskog poluostrva gde su Đenovljani osnivali svoje kolonije (Sevilja, Granada, Valensija).⁷⁹ Tako su i tu uvezeni ligurijski keramički proizvodi brojni, među kojima iz grupe beretina majolike nalazimo analogije kotorskim primercima. Interesantno je da su nalazi beretina keramike brojni na dalmatinskoj obali, ali oni potiču isključivo iz venecijanskih radionica.

Među nalazima engobiranih zdela bez ili sa bezbojnom glazurom najzastupljenije su kalotaste zdelice (**kat. 3–7**) u kojima se služilo piće, razni umaci i začini.⁸⁰ Engobirana keramika prevučena prozirnom glazurom od početka 16. veka, zbog jednostavnosti, brzine izrade i niskih cena, masovno se proizvodila u Venetu, Emiliji-Romanji i Lombardiji.⁸¹ One su takođe veoma često korišćene i u manastirima.⁸² Ovaj oblik zdelica zadržao se i u kasnijim periodima i nalazimo ga

78 Bradara, *Kasnosrednjovjekovna i renesansna keramika*, 58–59, T. II, III.

79 Garcí'a Porras, Fa' bregas Garcí'a, *Genoese trade*, 35–36.

80 Bradara, *Kasnosrednjovjekovna i renesansna keramika*, 19.

81 Isto, 33–35.

82 Saccardo, *Ceramiche del XVI e XVII secolo*, 189.

među beretina majolikom ukrašenom dvodelnim lišćem (**kat. 16–19**).

Italijanska majolika kao kvalitetnija keramika, koja je pokušavala da imitira predmete od porcelana koji su do početka 18. veka isključivo uvoženi iz Kine, bila je veoma popularna širom Evrope, što je potvrđeno i u Kotoru. Veći broj nađenih tanjira izrađenih u tehnici beretina majolike, ukrašenih ligurijskim cvetom (**kat. 22–27**) ili izrađeni u stilu pozne majolike (**kat. 33 –39, 43**), zbog sličnosti, mogli su biti delovi istih servisa.

Kamenina, kao jeftinije i pristupačnije trpezno posuđe u odnosu na ono od porcelana, nije nađeno u većem broju u Kotoru (**kat. 44–47**), kao ni predmeti od porcelana (**kat. 48**). U Evropi kineski porcelan bio je veoma cenjen i tražen, i do osnivanje prve evropske fabrike tvrdog porcelana u Beču 1708. godine, bilo je više pokušaja dobijanja formule za njegovu izradu. Nakon toga otvaraju se i druge evropske manufakture, ali je on i dalje bio privilegija materijalno bogatijih slojeva društva.

U Kotoru su, osim porcelanskih lula (**kat. 49**) koje su karakteristika zapadnog sveta, nalažene i keramičke lule orijentalnog tipa. U Katedrali Sv. Tripuna, nađene su osmanske lule izrađivane od gline koje su se, za razliku od evropskih, pušile na dugačkom drvenom čibuku oslanjanom na zemlju.⁸³

83 Крижанац, *Европски и турски увоз*, 74–75, kat. 43.

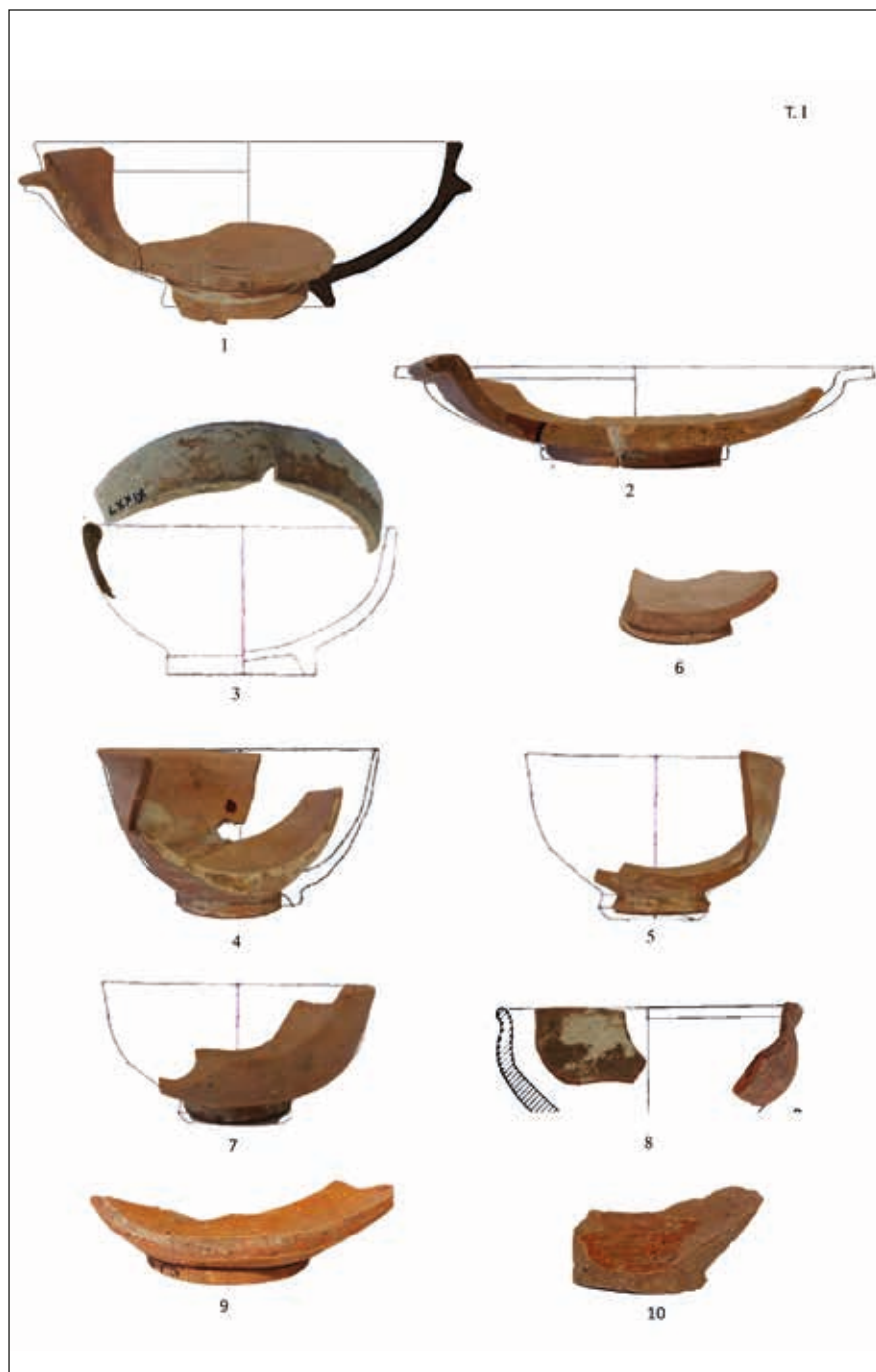

TABLA I**1. Zdela (i.b. LVI)**

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila
(1988–89)

Neukrašena engobirana keramika,
Venecija 14–15. vek

Ro=20 cm, Rd=7 cm, H=6.5 cm

Crvena glina

Dublja, polukalatasta zdela na prstenastoj šupljjoj stopi, sa ravnim obodom. Ispod oboda je naglašeno tanko rebro. Tragovi engobe i na unutrašnjoj i na spoljašnjoj strani.

2. Zdela (i.b. LVII)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila
(1988–89)

Neukrašena engobirana keramika,
Venecija 14. vek?

Crvena glina

Ro=20 cm, Rd=7 cm, H=3.5 cm

Plića, polukalatasta zdela na prstenastoj šupljjoj stopi, sa razgrnutim obodom. I spoljašnja i unutrašnja strana u potpunosti su bile prevučene engobom.

3. Zdela (i.b. LXXIX)

Nasip u ulici uz severni zid Crkve Sv. Ane
(1986)

Neukrašena engobirana keramika,
Venecija 16. vek

Ro=19 cm

Crvena glina

Gornji deo dublje, polukalataste zdele sa ravnim obodom. Tragovi engobe i bezbojne glazure i na unutrašnjoj i na spoljašnjoj strani.

4. Zdela (i.b. LX)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila
(1988–89)

Neukrašena engobirana keramika,
Venecija 16. vek

Ro=14 cm, Rd=4.5 cm, H=6.5 cm

Crvena glina

Manja, polukalatasta zdela na prstenastoj šupljjoj stopi, sa ravnim obodom. Tragovi engobe i na unutrašnjoj i na spoljašnjoj strani, a tragovi bezbojne glazure na spoljašnjoj strani.

5. Zdela (i.b. LIX)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila
(1988–89)

Neukrašena engobirana keramika,

Venecija 16. vek

Ro=14 cm, Rd=4.5 cm, H=6.5 cm

Crvena glina

Manja, polukalatasta zdela na prstenastoj šupljjoj stopi, sa blago razgrnutim obodom. Tragovi engobe i na unutrašnjoj i na spoljašnjoj strani, a tragovi bezbojne glazure na spoljašnjoj strani.

6. Zdela (i.b. LXII)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila
(1988–89)

Neukrašena engobirana keramika,
Venecija 16. vek

Rd=4.6 cm

Crvena glina

Donji deo verovatno manje polukalataste zdele na prstenastoj punoj stopi. Tragovi engobe i na unutrašnjoj i na spoljašnjoj strani.

7. Zdela (i.b. LVIII)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila
(1988–89)

Neukrašena engobirana keramika,
Venecija 16. vek

Ro=12 cm, Rd=4.2 cm, H=4.5 cm

Crvena glina

Manja, polukalatasta zdela na prstenastoj šupljjoj stopi, sa ravnim obodom. Tragovi engobe i bezbojne glazure i na unutrašnjoj i na spoljašnjoj strani.

8. Zdela (i.b. LXIV)

Nasip u ulici uz severni zid Crkve Sv. Ane
(1986)

Neukrašena engobirana keramika,
Italija

Ro=16 cm

Crvena glina

Gornji deo manje polukalataste zdele sa razgrnutim obodom. Tragovi engobe i na unutrašnjoj i na spoljašnjoj strani.

9. Zdela (i.b. LXI)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila
(1988–89)

Monohromna engobirana keramika,
Venecija 16. vek

Rd=8 cm

Donji deo veće polukalataste zdele na prstenastoj punoj stopi. Sa unutrašnje strane braon, oker prskana gleđ, a sa spoljašnje strane tragovi engobe. Tragovi tripoda.

10. Zdela (i.b. LXIII)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila

(1988–89)

Ukrašena engobirana keramika,

Venecija 16. vek

Rd=8.5 cm

Crvena glina

Donji deo veće polukalotaste zdele na prstenastoj punoj stopi. Sa unutrašnje strane oker prskana gleđ, sa oker mrljama na braon glazuri. Sa spoljašnje strane tragovi engobe. Tragovi tripoda.

TABLA II**11. Tanjir (i.b. XLI)**

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila

(1988–89)

Ukrašena engobirana keramika,

Toskana, 16–17. vek

Rd=10 cm

Crvena glina

Donji deo tanjira na prstenastoj punoj stopi. Sa unutrašnje strane mramorizovan ukras u nijansama plave i bele boje. Spoljašnja strana prevučena engobom i prozirnom gleđu.

12. Tanjir (i.b. LII)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila

(1988–89)

Zgrafito keramika,

Venecija 15. vek

Ro=16 cm

Bela glina

Fragment oboda tanjira ukrašen prepletom koji čine niz rombova koji se provlače kroz sredinu sledećeg. Preplet je uokviren sa dve bleđožučkaste linije. Pozadina je oslikana žučkastooker, a rombovi naizmenično bleđožučkasto i plavkastozelenkastom bojom. Prozirna sjajna gleđ je dobro sačuvana. Poledina je prevučena engobom i prozirnom gleđu.

13. Tanjir (i.b. LIV)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila

(1988–89)

Majolika strogog stila (Familija cvetne

gotike),

Romanja 15–16. vek

Bela glina

Tanjir širokog razgrnutog oboda na prstenastoj punoj stopi. Neprozirna beličasta

kalajna gleđ sa obe starne. Unutrašnja strana je oslikana stilizovanim floralnim i geometrijskim ornamentima plave, zelene, narandžaste i žute boje.

14. Zdela (i.b. LIII)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila

(1988–89)

Postrenesansna majolika,

Toskana 16. vek?

Ro=12 cm, Rd=4.5 cm, H=5.5 cm

Bela glina

Manja, polukalotasta zdela na prstenastoj punoj stopi, sa ravnim obodom. Tragovi neprozirne beličaste glazure i na unutrašnjoj i na spoljašnjoj strani. Ispod oboda sačuvan je oslikan ukras u vidu paralelnih traka narandžaste i plave boje.

15. Zdela (i.b. LXVII)

Nasip u ulici uz severni zid Crkve Sv. Ane

(1986)

Postrenesansna majolika,

Toskana 16. vek?

Ro=22 cm?

Bela glina

Fragment ravnog oboda manje, polukalotaste zdele. Neprozirna beličasta glazura samo na unutrašnjoj strani. Ispod oboda sačuvan je oslikan ukras u vidu paralelnih traka narandžaste i plave boje.

TABLA III**16. Zdela (i.b. XL)**

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila

(1988–89)

Majolika beretina,

Venecija ili Ligurija 16. vek

Rd=5 cm

Bela glina

Manja, polukalotasta zdela na prstenastoj šupljoj stopi, prevučena sa obe strane svetlije plavom glazurom. Na unutrašnjoj strani oslikani dvodelni listovi i drugi floralni motivi nijansama plave boje. Sa spoljašnje strane oslikan je košarasti motiv tamnije plavom bojom.

17. Zdela (i.b. XXXVIII)

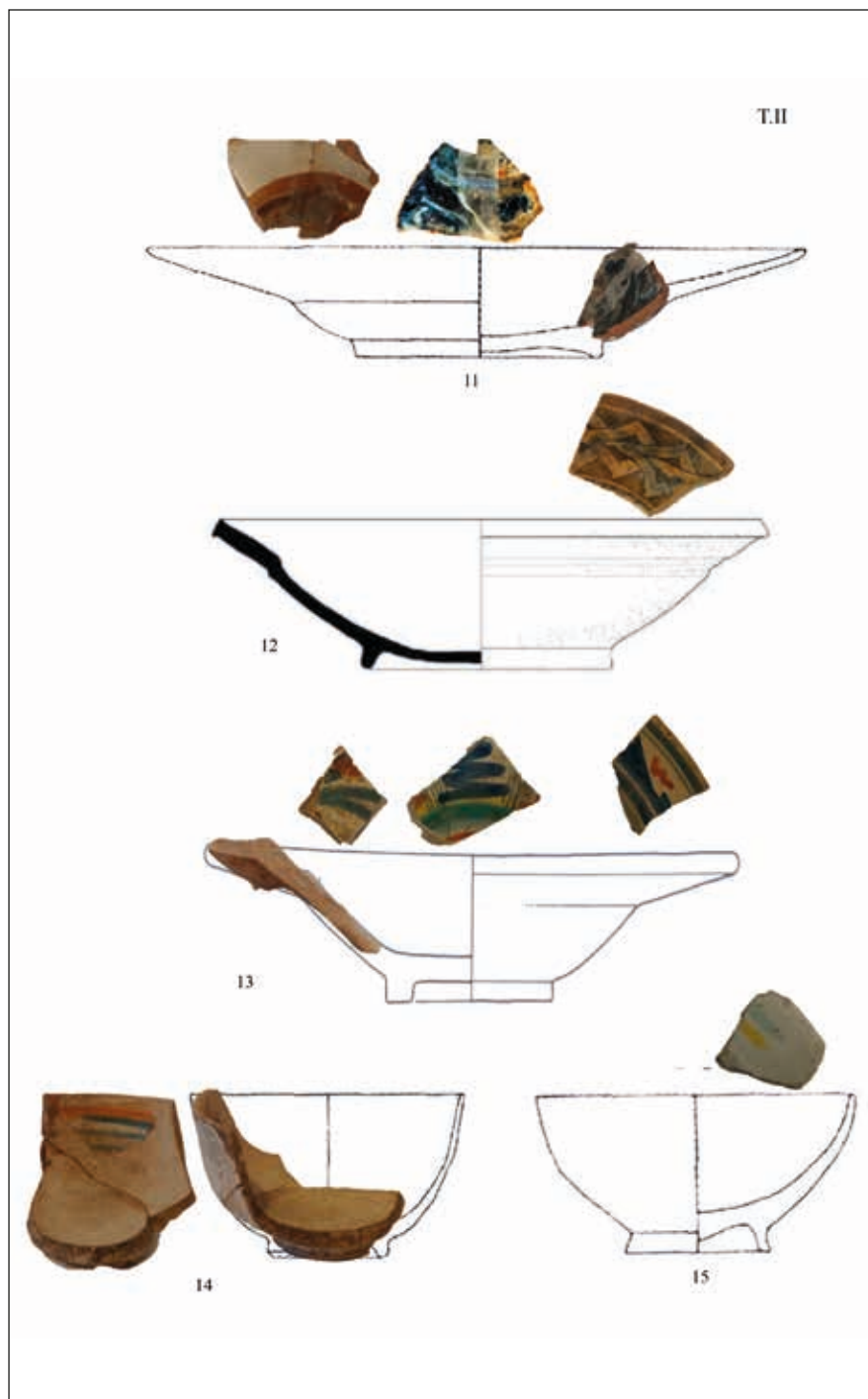
Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila

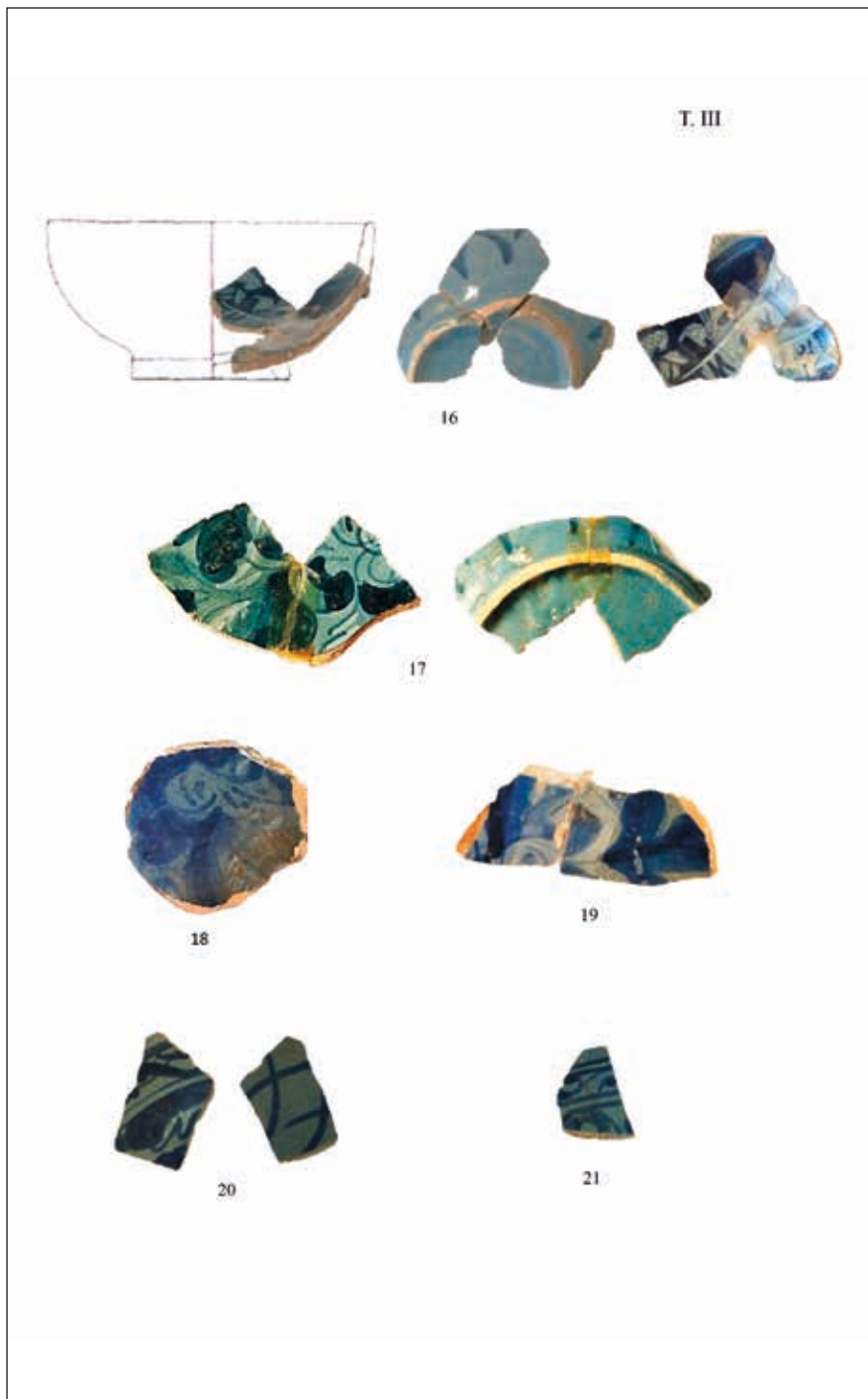
(1988–89)

Majolika beretina,

Venecija ili Ligurija 16. vek

Rd=8 cm

Bela glina

Manja, polukalotasta zdela na prstenastoj šupljnoj stopi, prevučena sa obe strane svetlije plavom glazurom. Na unutrašnjoj strani oslikani dvodelni listovi i drugi floralni motivi nijansama plave i bele boje. Sa spoljašnje strane oslikan je košarasti motiv tamnije plavom bojom od kojeg su sačuvani samo donji delovi.

18. Zdela (i.b. XXXIX)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila (1988–89)
Majolika beretina,
Venecija ili Ligurija 16. vek
Rd=5 cm
Bela glina

Manja, polukalotasta zdela na prstenastoj šupljnoj stopi, prevučena sa obe strane svetlije plavom glazurom. Na unutrašnjoj strani oslikani dvodelni listovi i drugi floralni motivi nijansama plave boje. Sa spoljašnje strane oslikan je košarasti motiv tamnije plavom bojom od kojeg su sačuvani samo donji delovi.

19. Zdela (i.b. XXXVII)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila (1988–89)
Majolika beretina,
Venecija ili Ligurija 16. vek
Rd=8 cm
Bela glina

Manja, polukalotasta zdela na prstenastoj šupljnoj stopi, prevučena sa obe strane svetlije plavom glazurom. Na unutrašnjoj strani oslikani dvodelni listovi i drugi floralni motivi nijansama plave boje.

20. Tanjir? (i.b. XLVI)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila (1988–89)
Majolika beretina,
Venecija ili Ligurija 16. vek
Bela glina

Fragmenta ravnog neprofilisanog oboda najverovatnije tanjira, prevučen sa obe strane svetlije plavom glazurom. Na unutrašnjoj strani ispod oboda oslikan je pojas uokviren sa jednom debljom i dve tanje paralelne linije, koji je ispunjen talasastim linijama, a ispod je oslikan dvodelni list tamnije plavom bojom. Sa spoljašnje strane oslikan je košarasti

motiv tamnije plavom bojom.

21. Tanjir? (i.b. XLVIa)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila (1988–89)
Majolika beretina,
Ligurija 16–17. vek
Bela glina

Fragment ravnog neprofilisanog oboda verovatno tanjira prevučen sa obe strane svetlije plavom glazurom. Na unutrašnjoj strani ima oslikan pojas uokviren sa po dve paralelne linije, koji je ispunjen sa dve grane sa naizmenično postavljenim stilizovanim listićima u obliku voluta, oslikanih tamnoplavom bojom.

TABLA IV

22. Tanjir (i.b. XLIX)

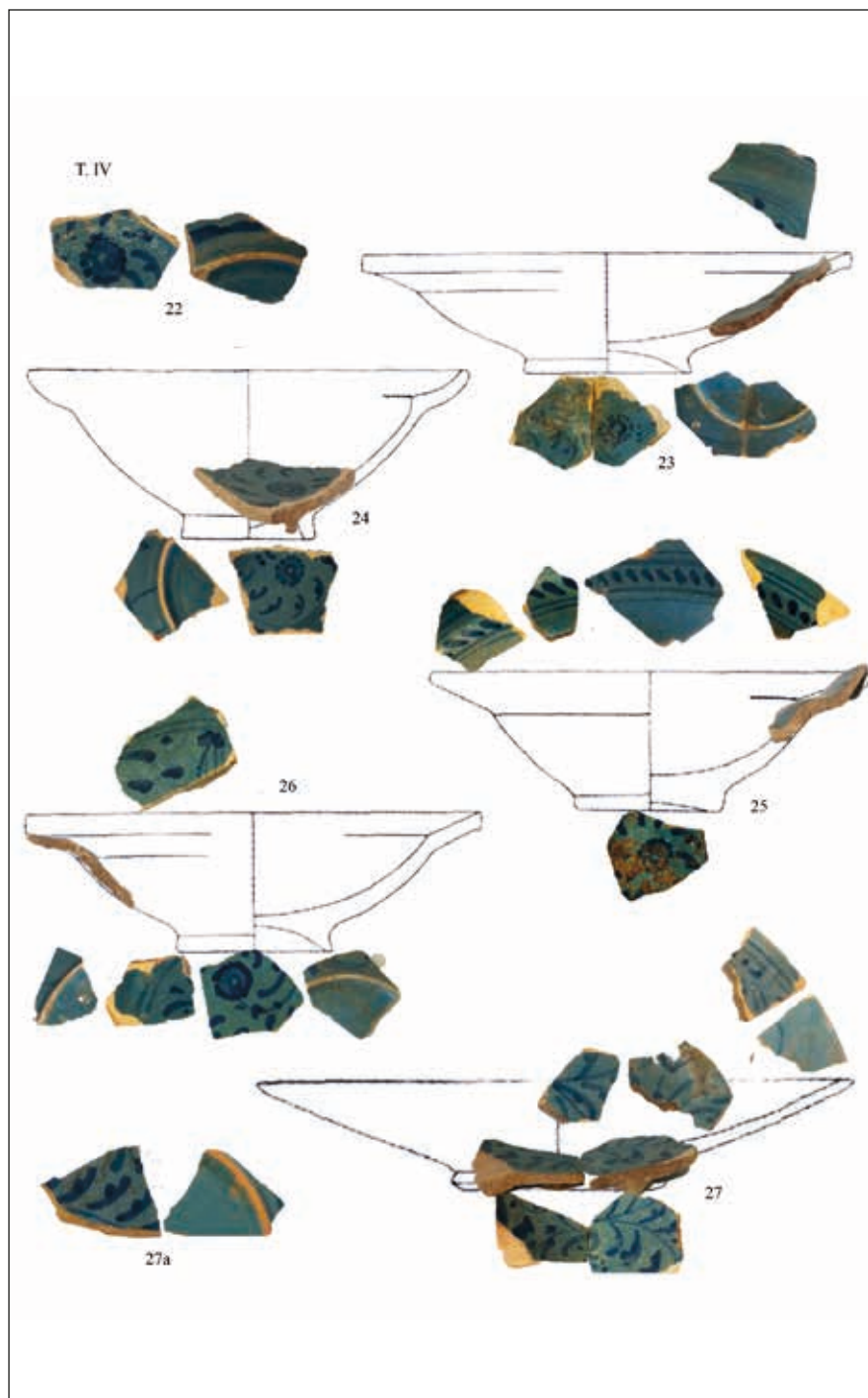
Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila (1988–89)
Majolika beretina,
Ligurija 16–17. vek
Rd=10 cm
Bela glina

Dno tanjira na prstenastoj stopi, prevučen sa obe strane svetlije plavom neprozirnom glazurom. Sa unutrašnje strane oslikan je *ligurijski cvet*, koji čine rozeta i latice, a sa spoljašnje deblja horizontalna, talasasta linija izvedena tamnije plavom bojom.

23. Tanjir (i.b. XLV)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila (1988–89)
Majolika beretina,
Ligurija 16–17. vek
Rd=10 cm
Bela glina

Fragment gornjeg dela recipijenta i dna na prstenastoj stopi bikoničnog tanjira, prevučenog sa obe strane svetlije plavom neprozirnom glazurom. Ispod oboda sa unutrašnje strane oslikane su dve koncentrične tanje linije i delovi floralnog ornamenta izvedeni tamnije plavom bojom. Na unutrašnjoj strani dna oslikan je *ligurijski cvet okružen granama s lišćem*, a sa spoljašnje košarastim motivom tamnije plavom bojom.

24. Tanjir (i.b L)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila

(1988–89)

Majolika beretina,

Ligurijska 16–17. vek

Rd=10 cm

Bela glina

Dno tanjira na prstenastoj stopi, prevučen sa obe strane svetlije plavom neprozirnom glazurom. Sa unutrašnje strane oslikan je *ligurijski cvet* sa stilizovanim laticama, a sa spoljašnje košarasti motiv izveden tamnije plavom bojom.

25. Tanjir (i.b XLII)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila

(1988–89)

Majolika beretina,

Ligurijska 16–17. vek

Rd=5 cm

Bela glina

Četiri fragmenta gornjeg dela recipijenta i dno na prstenastoj stopi bikoničnog tanjira, prevučenog sa obe strane svetlije plavom neprozirnom glazurom. Ispod oboda sa unutrašnje strane je pojas oivičen sa po dve tanje paralelne linije između kojih se nalaze oslikani, kraći, kosi potezi izvedeni tamnije plavom bojom. Na unutrašnjoj strani dna oslikan je *ligurijski cvet* sa laticama tamnije plavom bojom.

26. Tanjir (i.b XLVIII)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila

(1988–89)

Majolika beretina,

Ligurijska 16–17. vek

Rd=10 cm

Bela glina

Fragment gornjeg dela recipijenta i dna na prstenastoj stopi bikoničnog tanjira prevučenog sa obe strane svetlije plavom neprozirnom glazurom. Ispod oboda sa unutrašnje strane oslikane su dve koncentrične tanje linije i delovi floralnog ornamenta izvedeni tamnije plavom bojom. Na unutrašnjoj strani dna oslikan je *ligurijski cvet* sa laticama oivičen sa dve koncentrične kružnice, a sa spoljašnje košarasti motiv tamnije plavom bojom.

27. Tanjir (i.b XLIV)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila

(1988–89)

Majolika beretina,

Ligurijska 16–17. vek

Rd=8.5 cm

Bela glina

Fragment ravnog oboda, dva fragmenta recipijenta i dva dna na prstenastoj stopi koničnog tanjira prevučenog sa obe strane svetlije plavom neprozirnom glazurom. Ispod oboda sa unutrašnje strane oslikane su dve koncentrične tanje linije i delovi floralnog ornamenta izvedeni tamnije plavom bojom. Na unutrašnjoj strani dna oslikan je *ligurijski cvet* okružen floralnim motivima u vidu grana sa lišćem, a sa spoljašnje košarasti motiv tamnije plavom bojom.

27a. Tanjir (i.b XLIV)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila

(1988–89)

Majolika beretina,

Ligurijska 16–17. vek

Rd=10 cm

Bela glina

Fragment dna na prstenastoj stopi tanjira prevučenog sa obe strane svetlije plavom neprozirnom glazurom. Na unutrašnjoj strani dna sačuvani su samo krupni stilizovani listovi, dok rozeta *ligurijskog cveta* nije sačuvana, a sa spoljašnje deo horizontalne linije tamnije plavom bojom.

TABLA V**28. Zdela (i.b LV)**

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila

(1988–89)

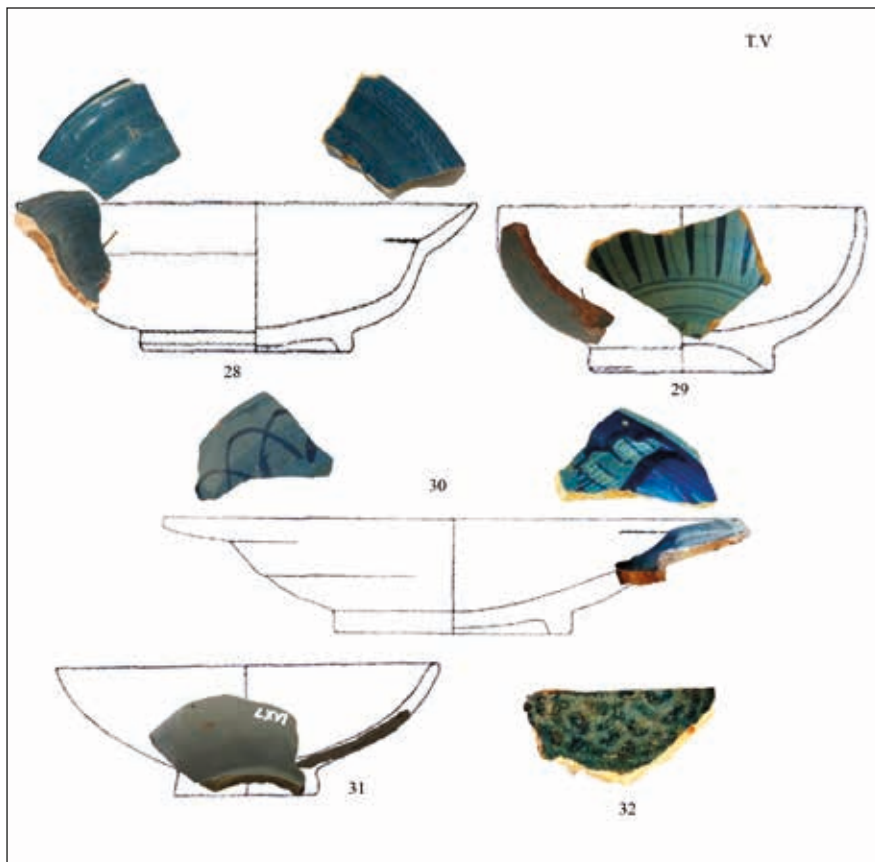
Majolika beretina,

Ligurijska 16–17. vek?

Ro=18 cm

Bela glina

Fragment gornjeg dela recipijenta sa razgrnutim obodom, prevučen sa obe strane svetlije plavom glazurom. Sa unutrašnje strane ispod oboda je pojas uokviren sa po dve tanke linije ispunjen kosim tankim crticama. Centralni motiv koji su činili najverovatnije stilizovani floralni ornamenta takođe je bio uokviren sa dve koncentrične kružnice. Sa spoljašnje strane ispod oboda nalaze se dve paralelne tanke linije. Ukrašen je oslikan nešto tamnije plavom bojom.

29. Zdela (i.b XLVII)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila
(1988–89)

Majolika beretina,
Venecija 16–17. vek

Ro=16. cm

Bela glina

Fragment središnjeg dela recipijenta prevučen sa obe strane svetlije plavom glazurom. Sa unutrašnje strane iznad centralnog motiva, koji je sačuvan samo u tragovima, prazan je pojas uokviren sa po dve koncentrične kružnice, a iznad nalazi se ukras u vidu vertikalnih debljih tamnoplavih linija, između kojih su vertikalne tanje linije svetlije plave boje.

30. Tanjir (i.b XLIII)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila
(1988–89)

Majolika beretina,
Venecija 16–17. vek?

Bela glina

Gornji deo recipijenta sa razgrnutim obodom prevučen sa obe strane svetlije plavom glazurom. Ivica oboda uokvirena je svetloplavom linijom. Na unutrašnjoj strani odmah ispod oboda verovatno je deo pejzaža, oslikan nešto tamnije plavom bojom, a mogući vodopad svetlije plavom, sa vertikalnim belim i plavim horizontalnim linijama. Sa spoljašnje strane je košarasti ukras.

31. Zdela (i.b LXVI)

Nasip uz severni zid Crkve Sv. Ane (1986)

Majolika beretina,

Ligurijska?

Bela glina

Donji deo recipijenta na tankoj

prstenastoj stopi prevučen sa obe strane sivoplavom glazurom, bez ukrasa.

32. Zdela (i.b LI)

Nasip uz južni zid Crkve Sv. Mihaila (1988–89)

Majolika beretina, Ligurija ili Venecija

Rd=10 cm

Bela glina

Fragment donjeg dela recipijenta sa prstenastom šupljom stopom prevučen sa obe strane svetlije plavom glazurom. Možda stilizovani floralni ornament oslikan je nešto tamnije plavom bojom.

TABLA VI

33. Tanjir (i.b LXXV)

Nasip uz severni zid Crkve Sv. Ane (1986)

Majolika,

Italija 18–20. vek

Crvena glina

Gornji deo recipijenta sa razgrnutim obodom prevučen belom neprozirnom glazurom sa obe strane. Sa unutrašnje strane ispod oboda ide svetloplava linija.

34. Tanjir (i.b LXXVla)

Nasip uz severni zid Crkve Sv. Ane (1986)

Majolika,

Italija 18–20. vek

Bela glina

Gornji deo recipijenta sa razgrnutim obodom prevučen belom neprozirnom glazurom sa obe strane.

35. Tanjir (i.b LXXII)

Nasip uz severni zid Crkve Sv. Ane (1986)

Majolika,

Italija 18–20. vek

Bela glina

Gornji deo recipijenta sa razgrnutim obodom prevučen belom neprozirnom glazurom sa obe strane. Središnji deo je bio ukrašen floralnim ornamentom, od kojeg se sačuvao sasvim mali deo.

36. Tanjir (i.b LXXIII)

Nasip uz severni zid Crkve Sv. Ane (1986)

Majolika,

Italija 18–20. vek

Bela glina

Gornji deo recipijenta sa ravnim obodom prevučen belom neprozirnom glazurom

sa obe strane.

37. Tanjir (i.b LXXIV)

Nasip uz severni zid Crkve Sv. Ane (1986)

Majolika,

Italija 18–20. vek

Bela glina

Gornji deo recipijenta sa razgrnutim obodom prevučen belom neprozirnom glazurom sa obe strane.

38. Tanjir (i.b LXXV)

Nasip uz severni zid Crkve Sv. Ane (1986)

Majolika,

Italija 18–20. vek

Bela glina

Gornji deo recipijenta sa razgrnutim obodom prevučen belom neprozirnom glazurom sa obe strane.

39. Tanjir (i.b LXXVI)

Nasip uz severni zid Crkve Sv. Ane (1986)

Majolika,

Italija 18–20. vek

Bela glina

Gornji deo recipijenta sa razgrnutim obodom prevučen belom neprozirnom glazurom sa obe strane.

40. Zdela (i.b LXXVII)

Nasip uz severni zid Crkve Sv. Ane (1986)

Majolika,

Italija 18–20. vek

Crvena glina

Fragment blago razgrnutog oboda, trbuha i ravnog dna dublje zdele, kosih strana prevučena belom neprozirnom glazurom sa obe strane.

41. Zdela (i.b LXXVIII)

Nasip uz severni zid Crkve Sv. Ane (1986)

Majolika,

Italija 18–20. vek

Crvena glina

Fragment blago razgrnutog oboda, trbuha i ravnog dna dublje zdele, kosih strana prevučena belom neprozirnom glazurom sa obe strane.

42. Tanjir (i.b LXXX)

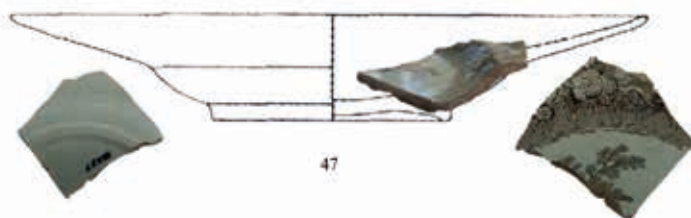
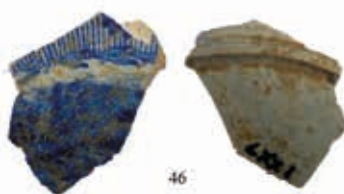
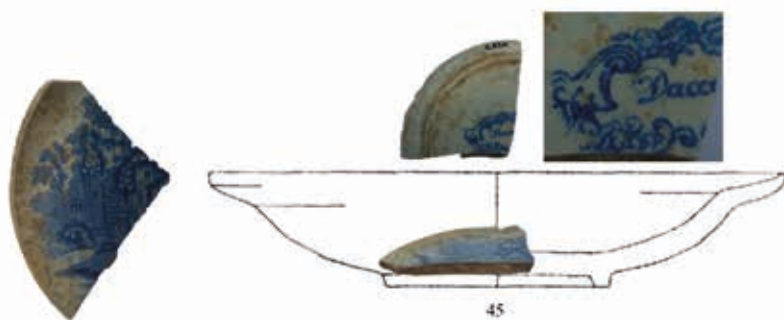
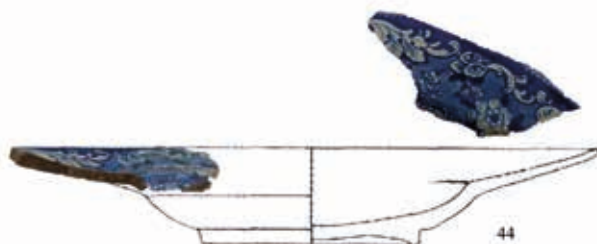
Nasip uz severni zid Crkve Sv. Ane (1986)

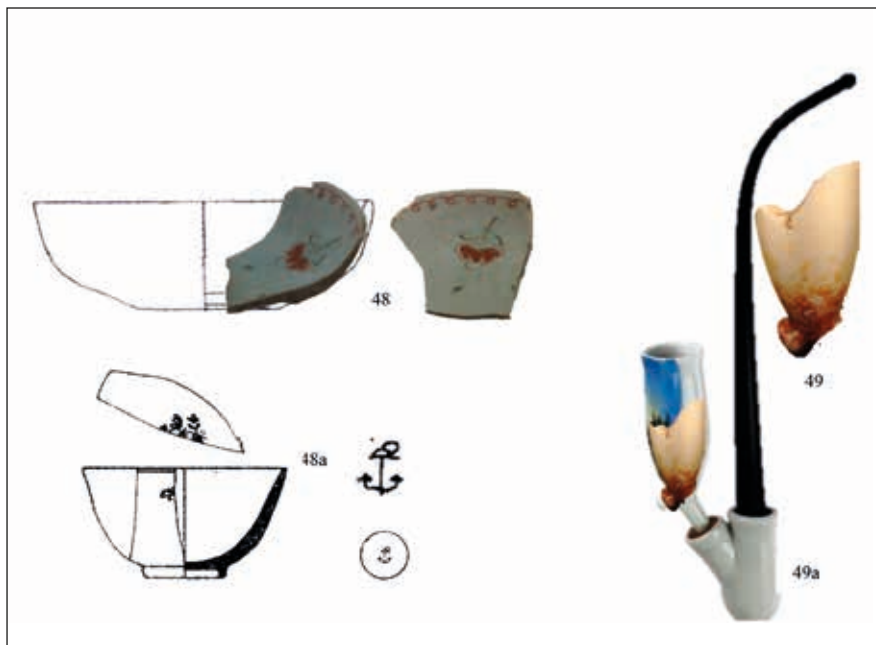
Majolika,

Italija 18–20. vek

T. VII

Bela glina

Fragment dna na prstenastoj šupljnoj stopi, prevučen belom neprozirnom glazurom sa obe strane.

43. Tanjir (i.b LXXXI)

Nasip uz severni zid Crkve Sv. Ane (1986)
Majolika,
Italija 18–20. vek
Bela glina

Donji deo recipijenta na tankoj prstenastoj šupljnoj stopi prevučen belom neprozirnom glazurom sa obe strane.

TABLA VII

44. Tanjir (i.b LXX)

Nasip uz severni zid Crkve Sv. Ane (1986)
Kamenina,
Engleska 19. vek
Ro=22 cm
Bela glina

Fragment gornjeg dela recipijenta sa razgrnutim, širokim obodom, prevučen prozirnom glazurom sa obe strane. Sa unutrašnje strane su floralni i geometrijski motivi rađeni plavom bojom na beloj osnovi.

45. Tanjir (i.b LXIX)

Nasip uz severni zid Crkve Sv. Ane (1986)
Kamenina,
Engleska 19. vek
Rd=11 cm
Bela glina

Fragment donjeg dela recipijenta sa prstenastom stopom, prevučen prozirnom glazurom sa obe strane. Sa unutrašnje strane u centru je prikaz arhitekture unutar pejzaža, rađen plavom bojom. Sa spoljašnje strane na dnu nalazi se deo oznake radionice, gde se u kartuši uokvirenoj viticama nalazi natpis: *Dacc?* izveden plavom bojom.

46. Tanjir (i.b LXXI)

Nasip uz severni zid Crkve Sv. Ane (1986)
Kamenina,
Engleska 19. vek
Rd=14 cm?
Bela glina

Fragment donjeg dela recipijenta sa prstenastom stopom, prevučen prozirnom glazurom sa obe strane. Sa unutrašnje strane su floralni i geometrijski motivi rađeni plavom bojom.

47. Tanjir (i.b LXVIII)

Nasip uz severni zid Crkve Sv. Ane (1986)

Kamenina,

Engleska 19. vek

Rd= 9 cm

Bela glina

Fragment donjeg dela recipijenta sa prstenastom stopom, prevučen prozirnom glazurom sa obe strane. Sa unutrašnje strane su floralni i geometrijski motivi rađeni braon bojom na beloј osnovi.

TABLA VIII**48. Šoljica (i.b LXX)**

Nasip uz severni zid Crkve Sv. Ane (1986)

Porcelan,

Venecija 18. vek

Ro= 8–9 cm; Rd=5–6 cm, h=2.5 cm

Bela glina

Fragment ravnog oboda, polukalotastog recipijenta i prstenastog dna prevučen prozirnom glazurom sa obe strane. Sa unutrašnje strane je na beloј osnovi oslikan cvet sa stabljikom i dva lista, okrenut nadole, izveden svetlobraon bojom, dok je ispuna latica oslikana zagasito crvenom.

49. Lula (i.b. LXXXIII)

Prolaz zu severni zid Crkve Sv. Ane (1986)

Porcelan,

Nemačka 19. vek

Sačuvana visina=6.5 cm; Ro=3.5 cm;

debljina zidova =3 mm

Donji deo recipijenta lule, kojoj nedostaje usadnik. Ispust i levkasto dno lule oslikani su pojasem braon, iznad kojeg su tragovi oker boje.

Literatura:

Aimar A., Campari G., Subbrizio M., Vaschetti L., „Comunis Montiscale-rii. I materiali dagli scavi“, *Quaderni della Soprintendenza Archeologica del Piemonte*, 16, Torino 1999, 105–164.

Beltrán de Heredia Bercero Julia, Miró i Alaix Nnúria, „The ceramics trade in Barcelona in the 16th–17th centuries: Italy, France, Portugal“, *The workshops of the Rhine and China, QUARHIS, Època II, NÚM. 6* (2010) 14–91.

Bradara Tatjana, *Kasnosrednjovjekovna i renesansna keramika s područja Istre – stolno posuđe od 14. do 16. st. / Le ceramiche basso-medievali e rinascimentali in territorio Istriano: Il vaselame da mensa dei secoli XIV–XVI*, Pula 2006.

Bradara Tatjana, Sacardo Francesca, *Keramički nalazi iz Rovinja – uvala Valdibora i otok Sv. Katarina*, katalog izložbe, Rovinj 2007.

Bradara Tatjana, Krnjak Ondina, *Temporis signa, Arheološka svjedočanstva istarskog novovjekovlja / Testimonianze archeologiche dell'età moderna in Istria / Archaeological evidence of the Istrian modern era*, Monografije i katalozi 26 – Arheološki muzej Istre, Pula 2016.

Capelli Claudio, Carta Rafaella, Cabella Roberto, „Produzioni locali e importazioni di maioliche a smalto berettino all'Alhambra di Granada (XVI secolo): dati archeologici e archeometrici preliminari“, *Atti del XLII Convegno Internazionale della ceramica*, Savona 2009, 57–66.

Carta Raffaella, „Un gruppo di maioliche liguri a smalto berettino rivenute nell'Alhambra di Granada (Spagna)“, *ATTI XXXV Convegno internazionale della ceramica* (2002) 129–139.

Carta Raffaella, „Ceramica rivestita d'uso domestico (XII–XIX secolo), Scavi in Vico III Lanusei (1996–1997)“, *Archeologia urbana a Cagliari*, Cagliari 2006, 199–235.

Carta Raffaella, „Commercianti e artigiani genovesi a Granada tra XV e il XVI secolo, attraverso le testimonianze archeologiche, le indagini storiche e i dati d'archivio“, *Terre enovesi. Ceramica a Genova tra Medioevo e Rinascimento*, Genova 2010, 17–30.

Čimin, Robert, „Glazirano stolno posuđe na području sjeverozapadne Hrvatske od 15. do 18. st.“, ed. Guštin Mitja, *Miscellanea Aetatis Mediae 1*, Koper 2008, 5–135.

Čubrović Zorica, „Novi nalazi na crkvi sv. Ane u Kotoru“, *Godišnjak Pomorskog muzeja XXXIII–XXXIV*, Kotor (1985/86) 109–114.

Čubrović Zorica, *Crkva Sv. Mihaila u Kotoru, Istraživanja i restauracija*, Kotor 2002.

François Véronique, *Fragmente der Geschichte II: Tischgeschirr und Alltagsgerichte in Nikosia nach der osmanischen Eroberung*, <https://journals.openedition.org/bch/552?lang=fr>

García Porras Alberto, Fa' bregas García Adela, „Genoese trade networks in the southern Iberian peninsula: trade, transmission of technical knowledge and economic interactions“, *Mediterranean Historical Review* Vol. 25, No. 1 (2010) 35–51.

Gusar Karla, *Gotička i renesansna keramika iz Nina*, magistarski rad, Zadar 2006.

Gusar Karla, Vujević Dario, „Prilog poznavanju utvrde Citadela u Zadru – istraživanja Barbakana 2008“, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 26, Zagreb 2009.

Gusar Karla, *Kasnorednjovjekovna i novovjekovna glazirana keramika na širem zadarskom području*, doktorski rad, Zadar 2010.

Gusar Karla, Meštrović Marko, „Kasnorednjovjekovni i novovjekovni nalazi iz podmorja otoka Bapca u Pašmanskome kanalu“, *Archaeologia adriatica* IX (2015) 383–402.

Heege Andreas, „Tabak und Tabakpfeifen in der Schweiz“, *Die Schweiz von 1350 bis 1850 im Spiegel archäologischer Quellen*, Archäologie Schweiz, Basel 2018, 371–382.

Ivković Frane, „Ustroj uprave u Boki Kotorskoj od francuske uprave 1807. do kraja druge austrijske uprave 1918. godine“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 53 (2011) 189–200.

Karmelić Marija, „Glazirana keramika s lokaliteta Vrana – crkva Sv. Katarine“, *Diadora* 24, Zadar (2010) 179–197.

Komori Tünde, „Comparative Study of the Chinese Porcelain Finds of Ottoman Buda and the Castle of Eger“, *MA Thesis in comparative history, with a specialization in interdisciplinary medieval studies*, Central European University, Budapest 2017.

Komori Tünde, „The Topographical Distribution of Chinese Porcelain Sherds in Ottoman Buda and Eger Castle and its Implications“, *Euro-pa Postmediaevalis* 1 (2018) 1–12.

Тодоровић Крижанац Милица,
„Барокна керамика из цркве Св.
Трипуна у Котору“, *Годишњак*
XXXIX–XL, Поморски музеј
Kotor (1991–1992) 69–77.

Крижанац Милица, „Керамика
из бунара у цркви св.
Трипуна у Котору“, *Гласник*
Одјељења умјетности ЦАНУ
16, Подгорица (1997) 153–187.

Крижанац Милица, „Зграфито
зделе из цркве св. Михаила
у Котору“, *Гласник српског*
археолошког друштва 15–16,
Београд (1999–2000) 107–117.

Križanac Milica, „Ceramica graffita
da Cattaro/Kotor in Montenegro“,
ed. Guštin Mitja, Gelichi Sauro,
Spindler Konrad, *The Heritage of*
the Serenissima, The presentation
of the architectural and archaeo-
logical remains of the Venetian
Republic, Koper 2006, 169–178.

Крижанац Милица, *Ars fu-*
mandi. Прибор за пушење,
Музеј примењене уметности,
Београд 2007.

Križanac Milica, „Nalazi novca iz
crkava Sv. Ane i Sv. Mihaila u Kotoru,
(1982–2000)“, *Бока* 37 (2017) 55–86.

Крижанац Милица, „Европски
и турски увоз у Котор од 14. до
17. века“, *Бока* 39 (2019) 63–84.

Крижанац Милица, „Италијански
глеђосани керамички бокали
15. и 16. века из насипа на јужној
страни цркве Св. Михаила у
Котору“, *Бока* 40 (2020) 113–126.

Križanac Milica, „Majolički bokali i al-
bareli (k.14–17.v.) iz crkava Sv. Tripu-
na i Sv. Ane u Kotoru“, *Međunarodni*
naučno-stručni skup „Miloš Milošević i
kulturna tradicija Boke“, Državni arhiv
Crne Gore, Cetinje 2023, u štampi.

Мартиновић Јовица, „Градитељска
дјелатност у Котору прве
половине XIV века“, *Годишњак*
Поморског музеја у Котору, XXXIII–
XXXIV, Котор (1985/86) 27–73.

Milošević Branka, Topić Nikolina,
„Talijanska keramika maiolica be-
rettina s arheološkog istraživanja u
jezgri Dubrovnika“, *Anali Zavoda za*
povijesne znanosti Hrvatske akade-
mije znanosti i umjetnosti u Dubrov-
niku 52/1, Dubrovnik (2014) 1–20.

Moore Valeri, Anna, „La ceramica
marmorizzata in Toscana (1550–
1650)“, *Azulejos. Rivista di Studi Cera-*
mici. Produzione, Consumo, Commer-
cio in età Postclassica (2005) 187–196.

Moore Valeri Anna, „Marbleized pottery in Tuscany (1550–1650)“, *Medieval Ceramics, Journal of the Medieval Pottery Research Group* Vol. 33 (2012) 10–28.

Radić Rossi Irena, Mariangela Nicolardi Irena, Batur Katarina, „The Gnalić Shipwreck: Microcosm of the Late Renaissance World“, ed.: Davison David, Gaffney Vince, *Croatia at the Crossroads. A consideration of archaeological and historical connectivity*, Oxford 2016, 223–249.

Saccardo Francesca, „Ceramica dei secoli XIV–XVII nel ritrovamento della Scuola Vecchia della Misericordia in Venezia“, *La ceramica graffita nel Veneto*, Venezia 1987, 203–211.

Saccardo Francesca, Camuffo S., Gobbo V., „La maiolica a smalto berettino di Venezia“, *ATTI XXV Convegno internazionale della ceramica*, Centro Ligure per la storia della ceramica, Albisola 1992, 59–82.

Sacardo Francesca, „Ceramiche del XVI e XVII secolo da contesti archeologici di Venezia“, *Rodis. Journal of Medieval and Post-Medieval Archaeology* – 04 (2021) 179–198.

Zagarčaniin Mladen, *Stari Bar. Keramika venecijanskog doba*, Koper 2004.

Zglav Martinac Helga, *Ulomak do ulomka...Prilog proučavanju keramike XIII.–XVIII. stoljeća iz Dioklecijanove palače u Splitu*, Split 2004.

Moore Valeri Anna, „Marbleized pottery in Tuscany (1550–1650)“, *Medieval Ceramics, Journal of the Medieval Pottery Research Group* Vol. 33 (2012) 11.

Wartburg von Marie-Louise, „Vestigia Leonis. Ceramica d'origine veneziana e norditaliana rinvenuta a Cipro“, *Cahiers du Centre d'Études Chypriotes* 43 (2013) 523–549.

Summary

GLAZED CERAMICS, STONEWARE AND PORCELAIN FROM EMBANKMENTS NEAR CHURCHES OF ST. MICHAEL AND ST. ANNE IN KOTOR (14TH–20TH CENTURY)

Milica KRIŽANAC

Of the total of 48 glazed bowls and plates found in the embankments near two churches in Kotor, St. Michael and St. Anne, twelve belong to engobed ceramics, thirty-one to majolica, four to stoneware and one to porcelain. Eight bowls are coated with engobe, with or without transparent glaze (**cat. 1–8**), and one with ocher glaze (**cat. 9**). A bowl (**cat. 10**) and a plate (**cat. 11**) belong to engobed decorated ceramics with stained and marbled decoration, and one bowl to graffito ceramics (**cat. 12**). Of the bowls and plates painted in the majolica technique, one belongs to the strict style (**cat. 13**), two to the Post-Renaissance ceramics (**cat. 14–15**), seventeen to the Berettino majolica (**cat. 16–32**) and eleven to Late majolica of the 18th to 20th century (**cat. 33–43**). Bowls and plates (**cat. 1, 2, 4–7, 9–14, 16–32**) dated from late 14th to early 17th century, made in Italian manufacturing centres in Veneto, Liguria and Romagna were found in the embankment near the southern wall of St. Michael's Church. In the embankment in the street

next to the northern wall of St. Anne's Church, were found bowls and plates (**cat. 3, 8, 15, 33–48**), dated from late 16th to 20th century, which, in addition to Italy, were also made in English (Staffordshire) and German ceramic centres. One porcelain pipe (**cat. 49**) discovered in the embankment next to the northern wall of the Church of St. Anne was made in one of German manufactories in 19th century.

Key words: • bowls • plates • pipe • engobed ceramics • graffito ceramics
• majolica • stoneware • porcelain
• Church of St. Michael • Church of St. Anne • Kotor

BOOK 42

UDK 726.6(497.16Kotor)

Ansambl od dva istovremena ciborijuma iz Kotora

Zorica ČUBROVIĆ

Apstrakt:

U ovom radu se putem mjernih analiza i grafičkih rekonstrukcija sagledavaju fragmenti stranica ciborijuma otkriveni sredinom 80-ih godina 20. vijeka prilikom sanacionih radova na zgradi br. 318 u Kotoru. Mjerne analize podrazumijevale su iscrtavanje svih fragmenata i njihovu grafičku rekonstrukciju u razmjeri 1:1 nakon čega su rezultati provjeravani na digitalnim crtežima uz korišćenje računarske tehnologije.

Rezultati su potvrdili zapažanja i ocjene prof. Vežića koji je uočio da se među fragmentima nalaze djelovi dva ciborijuma, jednog četvorostranog i drugog šestostranog. Ovim ispitivanjima utvrđeno je da se među fragmentima nalaze djelovi dvije stranice šestostranog ciborijuma. Grafičkim rekonstrukcijama utvrđeni su radijusi luka ovih ciborijuma čija veličina iznosi 48 cm (četvorostrani) i 44,5 cm (šestostrani).

Ključne riječi:

- Kotor • stranica ciborijuma
- natpisi HOC OPVS i TAMPVL
- četvorostrani ciborijum
- šestostrani ciborijum • grafička rekonstrukcija

Ansambl od dva istovremena ciborijuma iz Kotora

Zorica ČUBROVIĆ

Prilikom radova na sanaciji zgrade br. 318 u Kotoru demontiran je njen unutrašnji konstruktivni zid u prizemlju i tom prilikom zapazeni su mermerni fragmenti sa natpisima, ukrašeni reljefnim motivima lozice. Fragmente je zapazio dr Miloš Milošević, direktor Istorijskog arhiva Kotor i prepoznavši vrijednost nalaza upoznao ustanovu zaštite spomenika kulture sa ovim otkrićem.¹ Fragmenti su već odmah priključeni fondu kotorskog lapidarijuma.²

Otkriveno je 5 mermernih fragmenata koji su označeni brojevima A3, A4, A5, A6, A7 (Sl. 1, Sl. 2). U svom radu *Pokušaj rekonstrukcije ciborija kotorske Katedrale*, objavljenom 1995. godine, J. Martinović

1 Fragmenti ciborijuma otkriveni su sredinom 80-ih godina 20. vijeka prilikom sanacionih radova zgrade koja je pretrpjela oštećenja u zemljotresu. Nađeni su u građevinskom materijalu srušenog konstruktivnog zida stambene zgrade br. 318 u Kotoru, koja se nalazi naspram Katedrale Sv. Tripuna, na istoimenom trgu. Prema projektu arh. Svetislava Ličine, profesora Arhitektonskog fakulteta u Beogradu, ova zgrada je adaptirana za potrebe Istorijskog arhiva Kotor. Više o zgradi br. 318 vidjeti u knjizi: Svetislav Vučenović, *Graditeljstvo Kotora*, Kotor 2012, 407–411.

2 Sve crteže fragmenata u razmjeri R 1 : 5 izradila je Marina Knežević, grafičar. Grafičke rekonstrukcije stranica ciborijuma u digitalnom obliku putem računarske tehnologije izradila je arhitektka Ljubica Bungin-Ubović.

pretpostavio je da oni zajedno čine dio jedne stranice ciborijuma kotorske Katedrale.³

I u radu N. Jakšića *Predromanički reljefi 9. stoljeća iz Kotora* iz 1999–2000. godine⁴ fragmenti nađeni u zidu zgrade naspram Katedrale u Kotoru posmatraju se kao jedna od stranica ciborijuma kojeg čine poznata *kotorska arkada*, stranica iz Biskupije i fragment sa natpisom (n) IKIFORIVS N...

U radu prof. Vežića iz Zadra *Ciborijumi ranoga srednjeg vijeka u Kotoru*, objavljenom 2001–2002. godine⁵ i u knjizi HOC TIGMEN *Ciboriji ranoga srednjeg vijeka na tlu Istre i Dalmacije*, objavljenoj 2009. godine⁶, ukazuje se na razlike u obradi bočnih stranica fragmenata iz zgrade 318 među kojima su prepoznati djelovi jednog četvorostranog i drugog šestostranog ciborijuma.

U svojoj magistarskoj tezi pod naslovom *Preromanički i ranoromanički ukras kompleksa kotorske katedrale sv. Tripuna (IX–XII vijek)*, Z. Čubrović na osnovu analize svakog pojedinačnog fragmenta iz pomenute skupine zaključila je da se 2 fragmenta koji sadrže natpise, označeni sa A6 i A7 međusobno razlikuju po debljini i po boji mermera.⁷ Stoga, prihvatajući argumentaciju prof. Vežića o pripadnosti fragmenata otkrivenih u zidu zgrade Arhiva u Kotoru jednom šestostranom i drugom četvorostranom ciborijumu, Čubrović je smatrala da bi tek dodatna mjerna analiza kao i detaljnija analiza reljefnih motiva mogla da pokaže da li je fragment A6 na kome nije sačuvana bočna strana sa karakterističnim uglom za spajanje sa susjednom stranicom, a koji posjeduje stilske i paleografske odlike vrlo slične natpisu na fragmentu A7, mogao pripadati istoj stranici šestostranog ili, pak, četvorostranom ciborijumu. Takođe, mjerne analize pružile bi egzaktnije podatke koji se tiču dimenzija ova dva srodna ciborijuma kao i njihove sličnosti sa tzv. *kotorskom arkadom*, odnosno poznatom stranicom četvorostranog

3 Jovan Martinović, "Pokušaj rekonstrukcije ciborija kotorske Katedrale", *Prilozi za povijest umjetnosti u Dalmaciji* 35, Split 1995, 345–355.

4 Nikola Jakšić, „Predromanički reljefi 9. stoljeća iz Kotora“, (dalje: Iz Kotora), *PPUD* 38, Split 1999–2000, 129–148.

5 Pavuša Vežić, "Ciborijumi ranoga srednjeg vijeka u Kotoru", *Prilozi za povijest umjetnosti u Dalmaciji* 39, Split 2001–2002, 91–122.

6 Pavuša Vežić, Milenko Lončar, HOC TIGMEN: *ciboriji ranoga srednjeg vijeka na tlu Istre i Dalmacije*, Zadar 2009, 129–131.

7 Zorica Čubrović, *Preromanički i ranoromanički ukras kompleksa kotorske katedrale sv. Tripuna (IX–XII vijek)*, Beograd 2009 (neobjavljena magistarska teza).

ciborijuma iz Kotora kojom su se bavili brojni istraživači srednjovjekovnog Kotora.⁸

Preduzeta ispitivanja, stoga, imala su za cilj da se putem mjernih analiza i grafičkih rekonstrukcija preciznije sagledaju karakteristike i izgled svake pojedinačne stranice ciborijuma kojima su pripadali fragmenti otkriveni u zidu Istorijskog arhiva. Tako dobijeni podaci omogućavaju da se preciznije utvrdi njihov međusobni odnos u okviru cjeline, tj. konstrukcije ciborijuma čije djelove su ispitivane stranice predstavljale.

Sl. 1 | Fragment A7 (lijevo), A3 i A4 (spojeni po pukotini, desno) na radnoj izložbi u holu palate Drago

(Foto. Z. Čubrović)

⁸ Ivan Stevović, "Sveti Andreja u kotorskom natpisu ANDREESCI AD HONOREM SOCIORVMQ. MAJOREM", *Zograf* 27, Beograd 1998–1999, 23–32 (sa starijom literaturom).

Sl. 2 | Fragmenti A6 (gore) i A5 (dolje) na radnoj izložbi u holu palate Drago

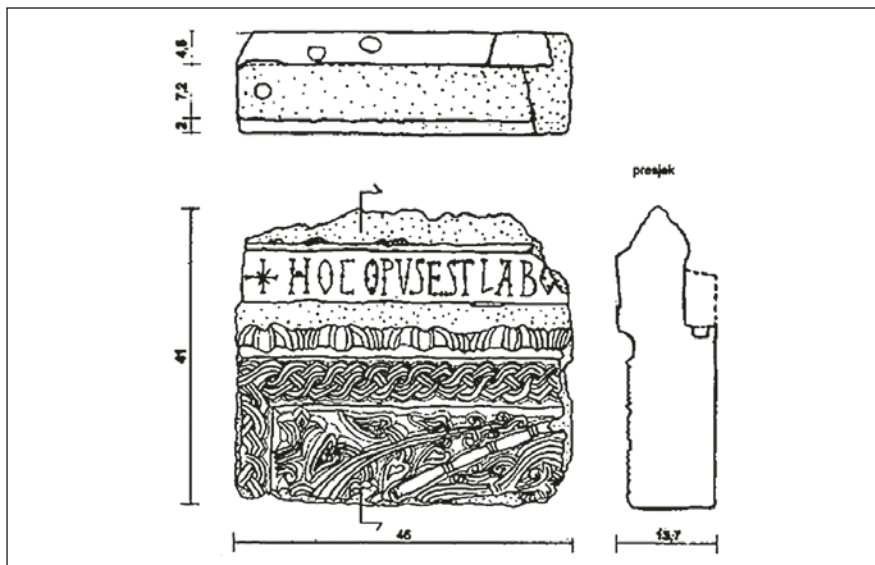
(Foto. Z. Čubrović)

Fragmenti prve stranice šestostranog ciborijuma sa natpisom +HOC OPVS EST LABO(...)

Sl. 3 | Fragment (A7) stranice šestostranog ciborijuma sa natpisom +HOC OPVS EST LABO (...)

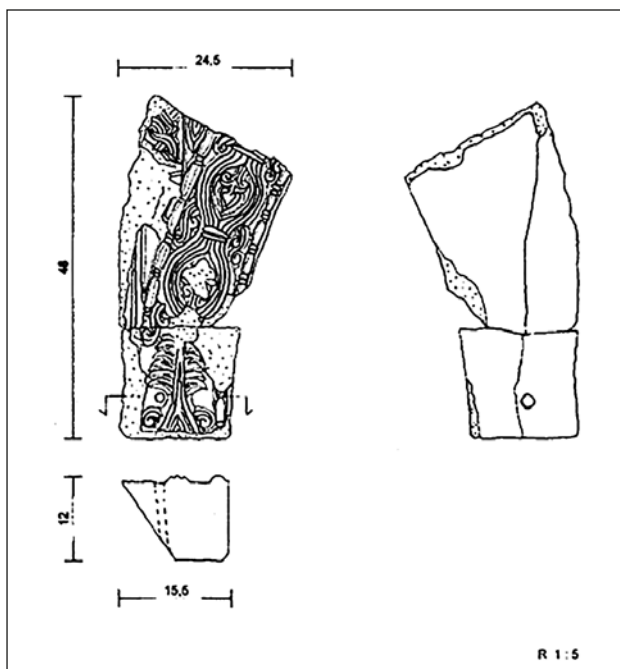
(Foto. Z. Čubrović)

Sl. 4 | Izgled fragmenta (A7) sa natpisom +HOC OPVS EST LABO(...),
uzdužni presjek (desno) i pogled odozgo (gore)
(crtež M. Knežević)

Sl. 5 | Fragmenti (A3 i A4) stranice šestostranog ciborijuma
(Foto. Z. Čubrović)

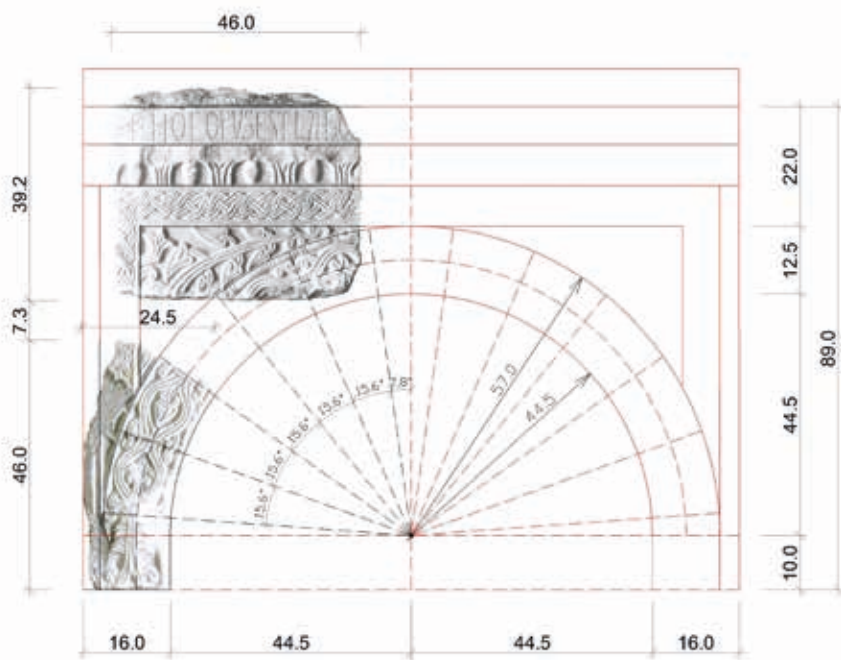
Sl. 6 | Izgled fragmenata (A3 i A4) stranice šestostranog ciborijuma, osnova (dolje) i izgled zadnje strane (bočno)
(crtež M. Knežević)

Zahvaljujući podacima sačuvanim na bočnoj strani fragmenata A3, A4 i A7 moglo se uočiti da su ova tri fragmenta –od kojih su A3 i A4 spojeni po pukotini, pripadali istoj stranici šestostranog ciborijuma. Zajedno predstavljaju pretežan dio lijeve stranice ciborijuma a podaci o motivima cijele strane sačuvani su kako na istaknutoj gredi (A7), tako i na ploči sa lukom (A3 i A4). Na istaknutoj gredi sačuvan je natpis koji počinje krstom +HOC OPVS EST LABO... Slova natpisa karakterišu trougaoni završeci i urezani ukrasni kružići. Od tri upotrijebljena slova O, slovo u riječi HOC ima 4 kružića koji se nalaze po osama samog slova, dok su slova O u riječima OPVS i LABO ukrašena kružićima stavljenim na kratke crtice (konzolice) koje polaze iz osa slova ka unutrašnjosti.

Za slovo H na početku riječi HOC karakterističan je polukrug na sredini horizontalne haste, dok slovo A u riječi LABO ima produžetak gornje haste ka lijevoj strani što takođe predstavlja ukrasni element.

Niz motiva u najvišoj traci istaknute grede, iznad natpisa, sasvim je obijen u prilagođavanju fragmenta izrađenog od mermera za sekundarnu upotrebu, tj. za ugradnju u zid zgrade br. 318 gdje je pronađen. Isto oštećenje nastalo je i na traci ispod natpisa gdje su

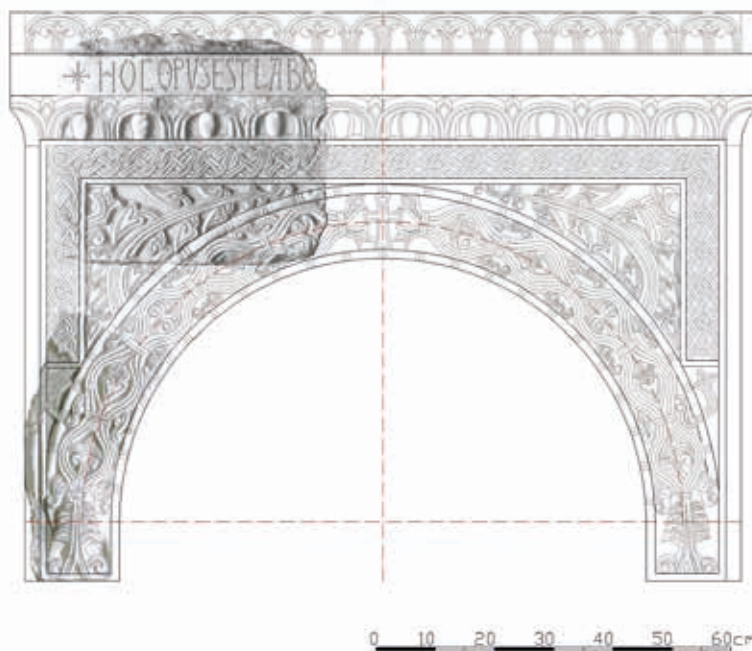
Od motiva zastupljenih na lučnoj traci stranice ciborijuma sačuvani su svi motivi koji karakterišu reljefni ukras fragmenata nađenih u zgradi 318, odnosno u zgradi Istorijskog arhiva. Na osloncu stranice ciborijuma, nalazi se drvo života iz čijeg vrha polaze dvije tročlane lozice koje se povijaju i tvore niz eliptičnih polja povezanih trakama na svakom sastavu. Unutar polja naizmjenično su postavljeni trolist sa dvjema voluticama i bršljanov list, također sa voluticama. Sa spoljnih strana lozice, u međuprostoru ka astragalu koji oivičava široku traku luka ciborijuma, nalaze se uvijeni izdanci lozice. Drvo života nastaje od dvostruke tročlane lozice koje se spajaju iznad dva najniža lista savijena u voluticu i čija se stabljika pri vrhu sužava razlistavajući se u dva reda simetrično poređanih listića. Iz drveta života izlaze dvije trostruke lozice iz čijih ovalnih polja rastu ljljani i bršljanovi listovi.

Sl. 7 | Grafička rekonstrukcija stranice šestostranog ciborijuma
(crtež arh. Lj. Bungin-Ubović)

U trougaonom prostoru između lučne i pravougaone trake ispunjene gustim prepletom krugova i rombova od dvočlane trake, nalazi se grana sa srololikim listovima od kojih su najniži najkrupniji, a oni ka vrhu se smanjuju. Na početku lozice je tročlana, ka vrhu se sužava i pretvara u izdanak sa pet sitnih zavijutaka. Sam početak lozice nije moguće sagledati zbog oštećenja fragmenta na mjestu gdje ona izlazi iz ivične trake na luku stranice ciborijuma, ali na njen mogući izgled sa četiri para srololikih listova, ukazuju počeci listova i to jednog sa desne strane i drugog u samom donjem uglu trougaonog prostora, vidan na fragmentu A3 i A4. Grafička rekonstrukcija pokazuje radijus luka koji iznosi 44,5 cm kao i širinu stranice koja iznosi 121cm, visina je 89 cm.

Grafičkom rekonstrukcijom pokazano je, pored ostalog, na koji način je stranica ciborijuma grubo "sječena" da bi bila korišćena za potrebe sekundarne namjene, tj. kako bi bila upotrijebljena kao materijal za gradnju zbog čega su njeni dijelovi dobili približan oblik blokova za zidanje.

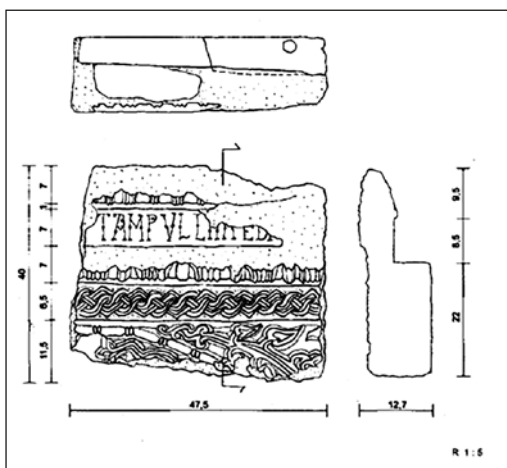
Sl. 8 Idealna rekonstrukcija stranice šestostranog ciborijuma
(crtež arh. Lj. Bungin-Ubović)

Fragment druge stranice šestostranog ciborijuma sa natpisom TAMPVL...

Sl. 9 Fragment (A6) stranice šestostranog ciborijuma sa natpisom TAMPVL(...)

(Foto. Z. Čubrović)

Sl. 10 Izgled fragmenta (A7) sa natpisom TAMPVL(...), uzdužni presjek (desno) i pogled odozgo (gore)

(crtež M. Knežević)

Fragment desne strane stranice ciborijuma koji u srednjoj traci istaknute grede nosi dio natpisa TAMPVL(...) po svojim karakteristikama veoma je sličan fragmentu označenom sa A7. U prvom redu su dimenzije fragmenta, izgled i raspored motiva u okviru iste kompozicione sheme, upotrijebljeni materijal (mermer), a zatim sličnost paleografskih karakteristika oba natpisa. Sve to uticalo je da se pretpostavi da fragment TAMPVL... pripada istoj stranici ciborijuma kao i fragment sa natpisom HOC OPVS...⁹

Mjerenjem je ustanovljeno da se fragmenti HOC OPVS... i TAMPVL... razlikuju po debljini (vidjeti Sl. 12), a analiza izgleda motiva lozice pokazuje da se lozice unutar lučne trake završavaju sa izdancima koji su različiti među sobom, kao i da su različito udaljeni od tjemena luka. I izdanci lozica sa srololikim lišćem koje se nalaze u trougaonim poljima nejednako su završeni. Naime kod fragmenta TAMPVL... ova lozica završava se izdancima koji se okrenuti ka uskoj traci stranice ciborijuma dok je na fragmentu HOC OPUS... završetak uvijenih izdanaka okrenut ka astragalu lučne trake.

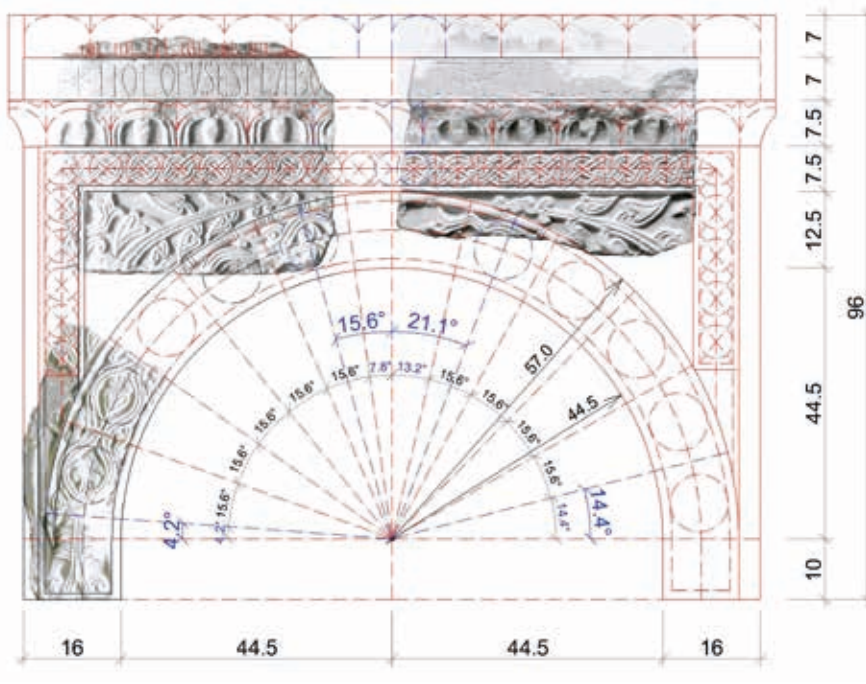
I grafička provjera poređenjem motiva ova dva slična fragmenta izvedena putem digitalne tehnologije pokazala je da se fragmenti međusobno znatno razlikuju, te da ne mogu pripadati istoj stranici ciborijuma. Iako je radijus luka obje stranice iste veličine – iznosi $r = 44,5$ cm, različit je ritam lozica na širokoj lučnoj traci, kao i ritam geometrijskog motiva unutar uske trake koja oivičava ploču stranice ciborijuma. Međusobno se razlikuje i ritam arkada nad ovulima u okviru jajaste kime. (Sl. 11)

Svi pobrojani elementi ponaosob pokazuju da TAMPVL... nije sa HOC OPVS... pripadao istoj stranici šestostranog ciborijuma.

Međutim, isto tako značajan je i argument o razlici u konstruktivnim detaljima na zadnjoj strani fragmenata koji ukazuje da su dva slična fragmenta pripadala različitim stranama šestostranog ciborijuma. Riječ je o različitim dubinama udubljenja za trougaonu ploču u uglu između susjednih stranica ciborijuma kod HOC OPVS... i TAMPVL... kao i o različitim dubinama žljeba za oslanjanje ploča krova

9 Više o natpisima vidjeti J. Martinović, nav. dj.; J. Martinović, T. Plociennik, *EPIGRAFIKA CRNE GORE. Latinski i italijanski kameni natpisi od IX do XVIII vijeka*, Varšava 2016, 19–21; M. Lončar, "Pjesma jača od kamena? Natpis s jednog ili više kotorskih ciborija", *Ars Adriatika* 10, Zadar 2020, 47–56.

Ansambl od dva istovremena ciborijuma iz Kotora

(crtež Lj. Bungin-Ubović)

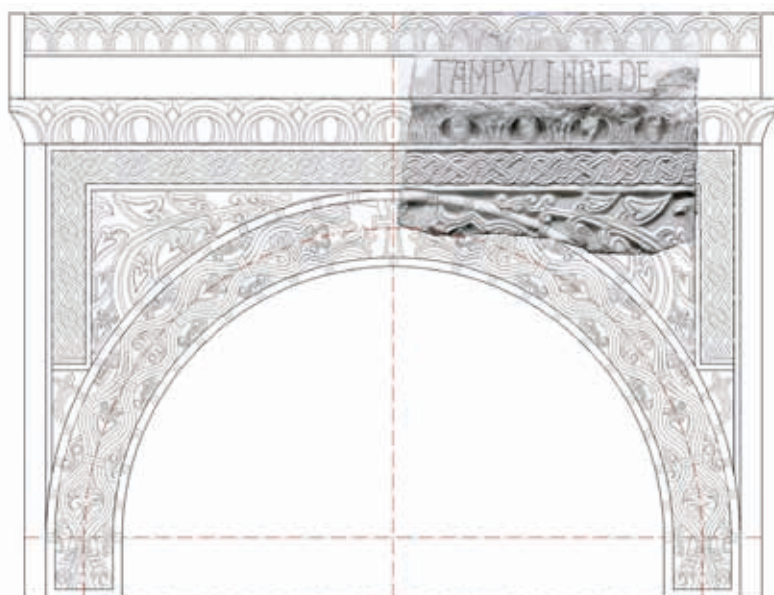
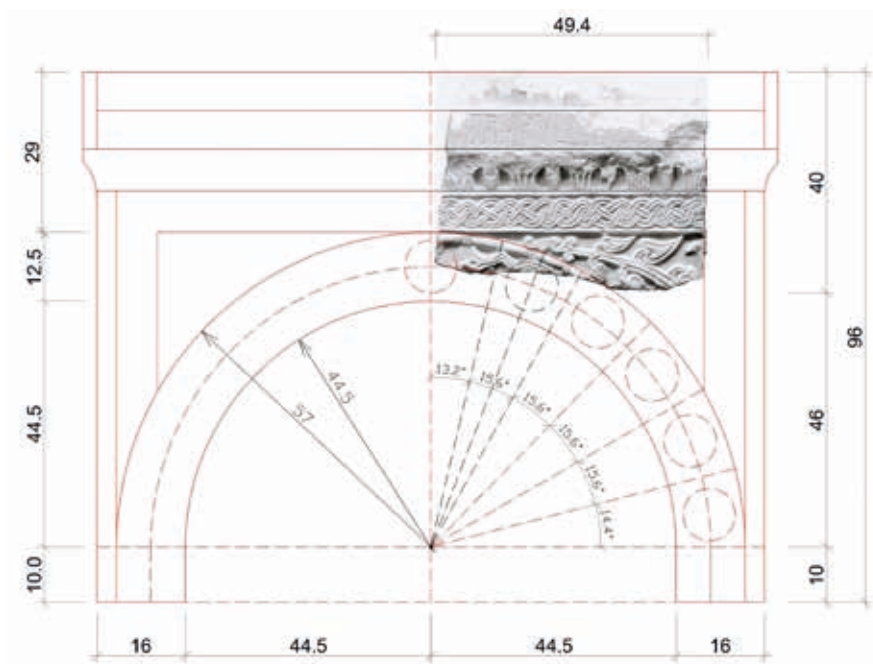

Sl. 12 | Nejednake visine fragmenata HOC OPVS... i TAMPVL... stavljenih na istu horizontalnu ravan
(fot. Z. Čubrović)

Sl. 13 | Fragment TAMPVL... Pogled odozgo na udubljenja za trougaonu ploču i krov
(fot. Z. Čubrović)

Sl. 14 | Zadnja strana fragmenta HOC OPVS..., radni crtež
(fot. Z. Čubrović)

0 10 20 30 40 50 60cm

Fragment četvorostranog ciborijuma

Sl. 15 | Grafička
rekonstrukcija
stranice
šestostranog
ciborijuma
sa natpisom
TAMPVL...

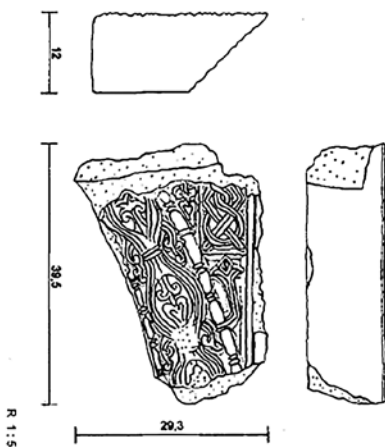
(crtež arh. Lj.
Bungin-Ubović)

Sl. 17 Fragment
(A5) stranice
četvorostranog
ciborijuma
(fot. Z. Čubrović)

Sl. 16 Idealna
rekonstrukcija
stranice
šestostranog
ciborijuma
sa natpisom
TAMPVL...

(crtež arh. Lj.
Bungin-Ubović)

Sl. 18 Izgled
fragmenta
(A5) stranice
četvorostranog
ciborijuma,
osnova i uzdužni
presjek
(crtež M. Knežević)

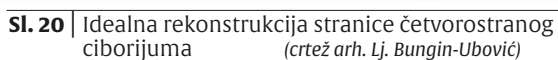
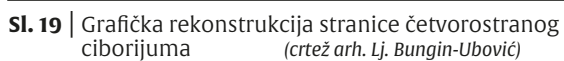
Fragment iz skupine srodnih fragmenata ciborijuma označen sa A5, bez sumnje, pripadao je četvorostranom ciborijumu što se zaključuje po obradi bočne strane rezane pod uglom od 45 stepeni. Takav način povezivanja stranica ciborijuma karakteriše i poznatu *kotorsku arkadu*, čiji su svi elementi na vidnoj površini sa reljefnim ukrasom, natpisom kao i na poleđini u dobrom stanju očuvanosti i mogu da posluže za proučavanje nalaza sačuvanih u vidu fragmenata,

poput fragmenata koji, kako je već rečeno, potiču iz zida zgrade br. 318 u Kotoru gdje su djelovi od 3 stranice ciborijuma nakon usitnjavanja upotrijebljene kao kamen za zidanje.

Fragment predstavlja dio desne strane stranice četvorostranog ciborijuma. Sačuvani dio stranice ciborijuma na ovom fragmentu obuhvata dio lučne trake na kome su tri elipse trostruke lozice od kojih su prva i treća djelimično sačuvane, a srednja sa listom bršljana u sredini i bočnim izdancima prema ivicama, sačuvana je u cjelini. Na fragmentu se nalazi najniži dio uske trake i najniži dio trougaonog prostora između lučne trake i uske trake koja oivičava ravnu ploču sa lukom, kao i rub stranice. U uglu trougaonog prostora predstavljen je srcoliki list sa dvije volutice, okrenut prema osloncu. Uska traka ispunjena je motivom uvijenih krugova dvostruke trake isprepletenih sa rombovima. I ovaj motiv istovjetan je sa motivom uske trake šestostranog ciborijuma sa natpisima HOC OPVS... i TAMPVL... Vrsta mermera, motivi i njihova klesarska obrada, kao i ista kompoziciona shema u potpunosti odgovaraju motivima sa šestostranog ciborijuma što ukazuje da su dva ciborijuma čiji djelovi su otkriveni u zgradi br. 318 predstavljali jedinstvenu cjelinu (ansambl) u nekom od crkvenih prostora Kotora. Grafičkom rekonstrukcijom dobijen je radijus luka veličine 48 cm što odgovara stranici kotorskog ciborijuma, stranici iz Biskupije i stranici ciborijuma od koje su sačuvana tri fragmenta.¹⁰ Na osnovu analogije može se pretpostaviti da je istaknuta greda i ovog četvorostranog ciborijuma, od koje nije nađen nijedan dio, izgledala kao na pomenutim stranicama. Idealna rekonstrukcija pokazuje da je na osloncu moglo stajati drvo života kao i da se u tjemenu lučne trake mogao nalaziti krst. Lozica u trougaonom polju prenesena sa srodnih rješenja na fragmentima HOC OPVS... i TAMPVL... pokazuje da trolist iznad motiva krsta na ovom primjeru nije postojao.¹¹

10 Z. Čubrović, "Tri fragmenta stranice ciborijuma iz Kotora", *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru* LXIX–LX (2022) 133–150; Ista, "Stranica ciborijuma iz Biskupije u Kotoru", *Kotorski zbornik. Časopis za promociju kulturne, povijesne i prirodne baštine Boke kotorske* I (2022) 9–21.

11 U naprijed navedenim radovima utvrđeno je da jednu od zajedničkih karakteristika kompozicione sheme *kotorske arkade*, stranice ciborijuma iz Biskupije i stranice od koje su sačuvana tri fragmenta, predstavlja trolist u prostoru iznad predstave krsta u tjemenu lučne trake.

Veličina stranice četverostranog ciborijuma dobijena putem grafičke rekonstrukcije, vrsta mermera od kojeg je izrađena kao i obrada bočne strane za povezivanje sa susjednom stranicom pokazuju da je i ciborijum kome je pripadala stranica sa fragmentom A5 mogao u svemu biti sličan ciborijumu od kojeg je sačuvana tzv. *kotorska arkada*, stranica iz Biskupije i stranica od koje su poznata tri fragmenta.

Klesani motivi na dvjema stranicama šestostranog i na stranicama četverostranog ciborijuma, otkrivenim tokom sanacionih radova na zgradi koja se nalazi naspram Katedrale Sv. Tripuna u Kotoru, u toj mjeri su međusobno slični da se može sa puno razloga pretpostaviti da su ova dva ciborijuma istovremeno nastala i da predstavljaju djelo iste klesarske radionice.

Osim skoro istovjetnih dimenzija, iste kompozicione sheme, upotrijebljenog materijala (mermer) i klesarske obrade, dva srodna ciborijuma vezuju za poznatu *kotorsku arkadu* i natpisi na fragmentima HOC OPVS... i TAMPVL... čije karakteristike su vrlo slične poznatom natpisu sa stranice kotorskog ciborijuma u kome se pominje Sveti Andrija sa drugovima. A budući da je kotorskom ciborijumu pripadala arkada iz Biskupije, kao i stranica od koje su sačuvana tri fragmenta, može se pretpostaviti da su i dva ciborijuma čiji su fragmenti otkriveni u zgradi 318 u Kotoru, kao i tri pomenute stranice, nastali u istoj klesarskoj radionici i da su zasnovani na istim kompozicionim shemama uz korišćenje istih mjernih jedinica.

Međutim, ono što ih čini različitim jeste repertoar primijenjenih motiva a time i simbolika koju oni nose. Bez obzira na to što se o simboličkim motivima zastupljenih u reljefnom ukrasu na stranicama ovih ciborijuma, sa udaljenosti od više vjekova u odnosu na vrijeme njihovog nastanka, teško može sa pouzdanošću govoriti, neka opažanja koja se tiču likovnog izraza mogu da ukažu na kontekst u okviru kojeg je djelo nastalo. Da li je ansambl od dva ciborijuma nastao istovremeno sa ciborijumom čiju jednu stranicu je predstavljala *kotorska arkada* ili je ansambl od dva ciborijuma ukrašen istim motivima prethodio kotorskom ciborijumu čije su tri stranice poznate? Ili su sva tri ciborijuma stajala u crkvi u kojoj je postojala krstionica nad kojom je stajao krstionički ciborijum, tj. jedan od dva srodna ciborijuma koji su činili ansambl čiji su djelovi, nakon neke za sada nepoznate havarije, u vidu ulomaka ugrađeni u zid zgrade br. 318?

Može se reći da se na ovom stepenu saznanja nisu stekli podaci za jasnije razlučivanje razloga koji bi mogli da odvedu ka pouzdanijem zaključku.

Na osnovu dosadašnjih proučavanja preromaničke kamene plastike Kotora može se reći da motiv lozice od dvije tročlane stabljike koje tvore ovalna polja unutar kojih se naizmjenično ređaju trolist i srolčki list, primijenjen na ansamblu od dva ciborijuma, nije poznat u identičnom obliku, ali je zastupljen u dva slična primjera. Geometrizovani motiv u vidu niza rombova od tročlane trake unutar kojih je trolist, prisutan je kao ukras široke lučne trake na arkadi otkrivenoj u arheološkim istraživanjima u sakristiji Katedrale.¹² U trougaonom prostoru arkade nalazi se rozeta sa dva reda latica. Rozeta unutar polja koje formiraju dvije tročlane lozice predstavljena je i na kamenoj gredi čiji fragment je nađen u iskopavanjima Crkve Sv. Mihaila u Kotoru.¹³

Ipak, najsljedniji motivu sa lučne trake na dva srodna ciborijuma iz Kotora jeste reljef na fasadi Crkve Sv. Trojice na Prevlaci (Sl. 21)

Sl. 21 | Manastir Prevlaka, Tivat; spolija na zapadnoj fasadi Crkve Sv. Trojice (fot. Z. Čubrović)

12 P. Vežić, "Ciboriji ranoga srednjeg vijeka u Kotoru", *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 39, Split 2001–2002, 97; P. Vežić/ M. Lončar, *HOC TIGMEN: ciboriji ranoga srednjeg vijeka na tlu Istre i Dalmacije*, Zadar 2009, 128; Z. Čubrović, *Preromanički i ranoromanički ukras kompleksa kotorske Katedrale Svetog Tripuna (IX–XII vijek)*, Beograd 2009, (neobjavljena magistarska teza), 157–158; Milka Čanak-Medić, Zorica Čubrović, *Katedrala Svetog Tripuna u Kotoru*, Kotor 2010, 39–41.

13 Zorica Čubrović, "Djela jedne klesarske radionice u kotorskoj crkvi sv. Mihaila", *Glasnik Odjeljenja umjetnosti CANU* 16 (1997), 148, fot. 8.

gdje je kao spolia ugrađen ispod prozora na zapadnoj fasadi. Fragment predstavlja stubić izrađen od mermera čiju površinu ukrašava dvojna tročlana lozica koja se povija i formira ovalna polja unutar kojih su list bršljana i trolist okrenuti jedan prema drugom. Na vrhu lozice nalazi se krst ispod čijih poprečnih krakova izlazi po jedan sroliki list. Listovi istog oblika izbijaju i iz lozice i ispunjavaju prostore između nje i vertikalnih strana stubića.

Vrlo sličan motiv ukrašava i površinu fragmenta koji je, također, otkriven na Prevlaci, u toku iskopavanja. Pored ovalnog polja od dvije trostruke lozice površinu fragmenta ukrašava grana sa srolikim listovima koja je veoma slična granama u trougaonim poljima ciborijuma iz Kotora. (Sl. 22)

Sl. 22 | Prevlaka, fragment sa predstavom dvije tročlane lozice i granom bršljana (foto. Z. Čubrović)

I u Dubrovniku je korišćen motiv sličan stubiću sa Prevlake¹⁴ kao i motiv polja od tročlane lozice sa rozetom u sredini.¹⁵ Sličan

¹⁴ R. Menalo, *Ranosrednjovjekovna skulptura*, Katalog, Dubrovnik 2003, 47, Slika 11.

¹⁵ Isto; str. 53, slika 30.

motiv je i u trougaonom prostoru reljefno ukrašene površine mermer-nog okvira prozora Crkve Sv. Mihaila u Stonu gdje se rozeta nalazi u ovalnom polju koje formiraju dvije trostruke lozice. Osim primjera iz Kotora i Dubrovnika prof. Vežić¹⁶ navodi da se isti ornament javlja i na drugim mjestima.

Dalja proučavanja, pak, omogućiće uspostavljanje linije razvoja kojom će se dovesti u bliži hronološki odnos vrijeme nastanka ansambla ciborijuma iz Kotora i ostalih sličnih primjera.

16 P. Vežić/ M. Lončar, HOC TIGMEN..., "ornament koji tvore dvije troprute stabiljike što se u valovitim linijama primiču i odmiču zatvarajući tako ovale među sobom" pored Kotora i Dubrovnika pojavljuje se i u Omišalju, Puli i Novalji, str. 73.

Summary

ENSEMBLE OF CONTEMPORANEOUS CIBORIA FROM KOTOR

Zorica ČUBROVIĆ

During the course of rehabilitation of Building No. 318 in Kotor, its internal load-bearing wall on the ground floor was dismantled, revealing marble fragments with inscriptions, decorated by relief motifs of vine pattern. These fragments were spotted by Dr. Miloš Milošević, Director of the Historical Archive of Kotor, and, having recognized the value of the finding, he informed the Institute for Heritage Protection with this discovery. The fragments were accordingly added to the Kotor Lapidarium collection.

Newly discovered fragments of pre-Romanesque ciborium sides attracted the close attention of several researchers among whom J. Martinović published his paper in 1995, prof. N. Jakšić 1999 – 2000, and prof. P. Vežić 2001 – 2002 and 2009. The ciborium fragments were elaborated by the author of this text in her Master theses, while significant attention to them was paid in the book *Cathedral of St. Tryphon in Kotor* by M. Čanak-Medić and Zorica Čubrović, published in 2010.

Apart from very significant progress in research and interpretation of the newly discovered fragments, the researchers were

confronted with numerous questions concerning insufficiently considered structural details of each individual side, dimensions of certain elements, size of radius, manner of binding, recess for roof carrying etc.

Therefore it was necessary to examine each fragment individually and analyse their characteristics while documenting and creating graphic reconstruction in ratio 1:1 as well as by means of computer technology allowing reliable results and insuring exact measurement data of each fragment, as well as of the entire unit they used to belong to.

The applied method proved that, among the fragments found in Building No. 318 there were fragments belonging to two sides of a hexagonal (baptistery) ciborium and one fragment of a side of a four-sided ciborium. The measurement data show that both ciboria were manufactured using a system of units of measurement that was applied for manufacturing the Kotor ciborium containing the famous "Kotor Arcade", the side from the Bishopric and the side from which three fragments were preserved.

The paper includes analysis of motifs applied in the relief ornament of the newly discovered fragments showing similarities with the motifs used in Kotor and at Prevlaka near Tivat.

Key words: • Kotor • ciborium side
• inscriptions HOC OPVS and TAMPVL
• four-sided ciborium • hexagonal ciborium • graphic reconstruction

BOOK 42

UDK359(450.571)"1799":929Vojinović N.

Опсада Анконе 1799. под командом Николе Војновића

Небојша РАШО

Апстракт:

Вицеадмирал Фјодор Фјодорович Ушаков у Средоземној експедицији руске Црноморске флоте 1798 – 1800. повјерио је заузимање Анконе Новљанину капетану 2. ранга Николи Војновићу. Учешће у експедицији и блокада Анконе показују да се капетан Војновић истакао не само као одличан капетан већ и као врстан стратег. Капетан 2. ранга Никола Војновић по добијању наређења о заузимању Анконе заузео је тврђаве Фано и Синегалију. Блокирао је Анкону својим одредом са мора и руским десантним трупима и добровољцима под командом генерала Лагоца са копна. Блокада је трајала три мјесеца, од почетка августа до 3. новембра 1799. године. Својим бродовима прилазио је на домет картеча и присилио Французе на предају. Рад је писан на основу руске литературе и грађе Руског државног архива ратне флоте у Петрограду.

Кључне ријечи:

- Анкона • Фјодор Фјодорович Ушаков • Никола Војновић
- Црноморска флота
- Средоземна експедиција 1798–1800

Опсада Анконе 1799. под командом Николе Војновића

Небојша РАШО

Војновићи су у Херцег Нови дошли из Бобана у Херцеговини. Види се то из документа којег је изнио др Горан Комар а који говори о повређивању Драгутина Војновића¹. У документу стоји: „...и да је то село близу села Бобани из кога је пок. Милош Војновић“. Истакли су се у Морејским ратовима. Наследнике сердара Милоша Вујовог народ је прозвао Сердаревићи, а наследнике Јована Вујовог Кнежевићи.

Никола Војновић (рођен око 1760) био је син Димитрија Војновића, познатог капетана и директора опреме арсенала бродоградилшта у Краљевици. Припада огранку Кнежевића. У руску морнарицу ступио је 1775. године, када је примљен у морски кадетски корпус. Истакао се у Руско-турском рату 1787–1792. Унапређен је у чин капетан-лајтнанта. Награђен је златним мачем, орденом Св. Георгија IV степена² и орденом Светог Владимира IV степена. Фјодор Ушаков је у свом извјештају Потемкину од 2. септембра

1 Горан Ж. Комар, *Херцеговина у Боки, (Темељи модерног Херцег-Новог)*, Друштво за архиве и повјесницу херцеговску, Херцег-Нови 2007, 206.

2 Материјали для исторіи русскаго флота. Част XV, Санктпетербургъ 1895, 212.

1790. године о боју код Тендре похвалио више официра, а међу њима и капетан-лајтнанта кавалера Николу Војновића на броду „Јован Богослов“.

Од априла 1795. до 1801. године заповједник је фрегате „Навархија“. „Навархија – Вознесење Господње“ фрегата је класе „Апостол Петар“. Била је дугачка 43,3 метра, широка 13 метара, газ 4,4 метра. Имала је 46 или 40 оруђа и посаду од 420 људи.

Француска је загосподарила Јонским острвима након мира у Кампо-Формију 18. октобра 1797. године. Венеција је престала да постоји и Француска је заузела њена острва. Са вицеадмиралом Ушаковым, Војновић плови за Константинопољ и учествује у заузећу острва Цериго и Закинтос и у блокади Крфа. Исте године награђен је орденом Свете Ане III реда са мачевима.

Још почетком 1798. године Русија је увидјела да Француска у својим лукама у Средоземном мору ужурбано припрема велику морску операцију. Зато је цар Павле I наредио почетком фебруара Црноморској флоти под командом Ушакова да се припреми за кампању. Русија је потписала савез са Турском. Ескадра Ушакова запливила је 4. августа 1798. године, у саставу 6 линијских бродова, седам фрегата и три помоћна брода. Укупно на бродовима било је 794 оруђа, посаде и морске пјешадије 7.411. У саставу ескадре била је фрегата „Навархија – Вознесење Господње“ под командом капетана 2. ранга грофа Николе Војновића. Ескадра је 24. августа упловила под Константинопољ. Турска је пристала да под команду Ушакова стави више својих бродова.

За своје учешће у заузимању острва Св. Мавро и Кефалонија, по представци вицеадмирала Ушакова, Никола Војновић је 12. јануара 1799. године одликован орденом Св. Ане. Никола Војновић учествовао је у заузимању острва Видо и утврђења на Крфу 1799. године.

Изведени десант био је успјешан. Након узимања острва Видо, утврђење Крф предало се 20. фебруара / 3. марта.

Следећи циљ било је заузимање Анконе. Из Анконе су Французи држали под контролом сјеверни Јадран и ометали снабдијевање трупа из аустријских лука. Ушаков је 1. маја 1799. године упутио за Анкону контраадмирала Пустошкина са којим је био и гроф Никола Војновић као заповједник „Навархије“. Међутим, на

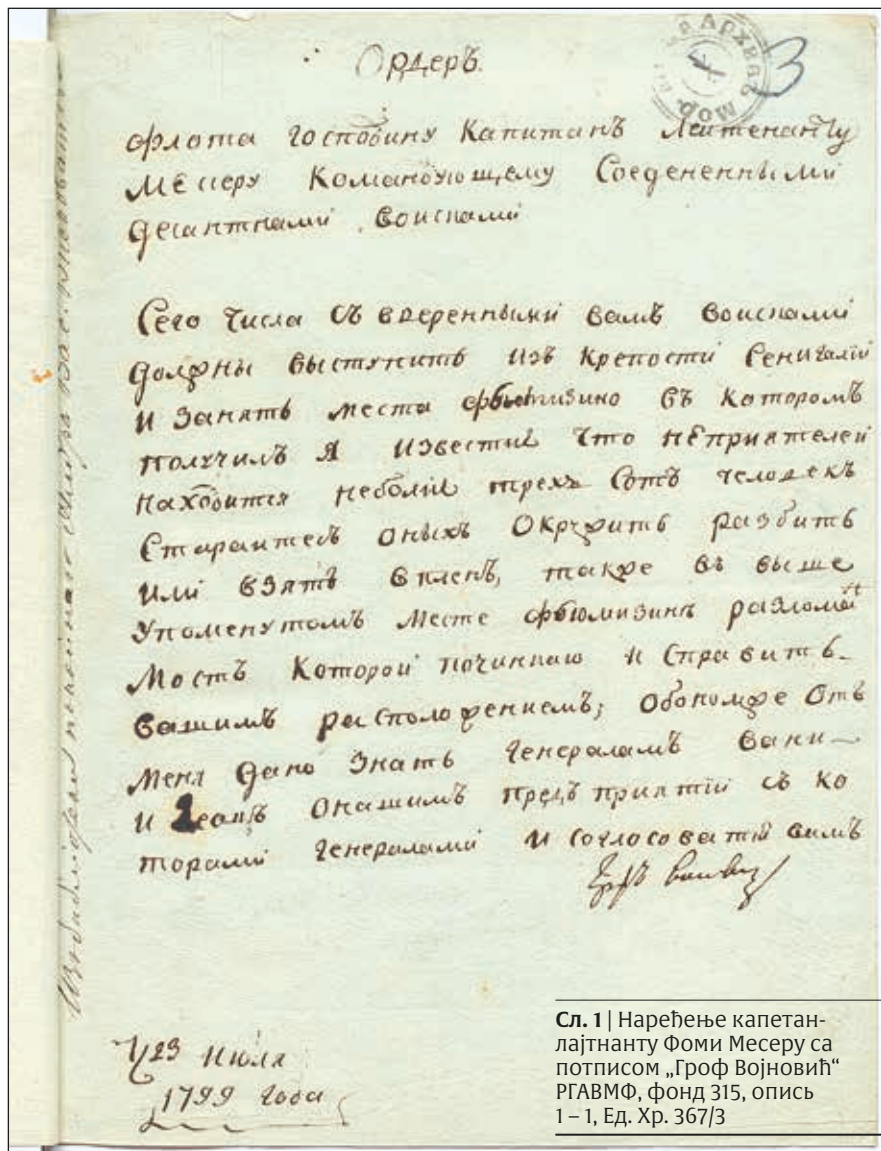
Јадрану се појавила француска и шпанска флота и Ушаков је био приморан да повуче одред бродова и да се повеже са британским бродовима који су тражили помоћ. Након одласка руског одреда, Аустријанци нису успјели одржати ни Синегалију ни Фано.

Зато је Ушаков послао одред под командом капетана 2. ранга Николе Војновића пут Анконе. Одред је кренуо 26. јуна са Крфа. Испловиле су фрегате „Навархија“, „Казанска Богородица“ под заповједништвом житеља острва Тенедос капетана 2. ранга Киријака Константиновича Константинова, „Силазак Светог Духа“ под заповједништвом капетан-лајтнанта Фоме Фомича Месера, једна турска фрегата, једна турска корвета и новокупљени бригантин. Војновић је заставу команданта одреда понио на „Навархију“. Одред је упао 3. јула у невријеме, олујни сјеверозападни вјетар са кишом и градом. „Навархија“ је претрпјела оштећења. Одред се налазио близу обале Далмације 5. јула, а два дана касније сјеверни вјетар је поново нанио штету „Силаску Светог Духа“ и „Навархији“.

Одред је 12. јула пришао Анкони и започео другу блокаду тврђаве. Војновић је оставио двије фрегате у блокади Анконе, а са осталим бродовима упутио се пут Пезара да заузме утврђења Фано и Синегалија. Бродови су пришли тврђави Фано 15. јула. Са тврђаве је отворена жестока ватра по веслачким бродовима који су превозили десантну војску из Пезара. Извршен је десант са 600 војника и 5 топова под командом пуковника А. С. Ситина. Никола је лично командовао десантним снагама често се искрцавајући на обалу. На тврђаву је отворена ватра са бродова и копна. Тврђава Фано се предала 18. јула након два дана опсаде.

Одред је пришао тврђави Синегалија 22. јула. Током 21. и 22. јула бриг „Ахил“ са 20 оруђа и шкуна „Гроф Суворов“ са 8 оруђа бомбардовали су Синегалију и приморали Французе да напусте град и повуку се у Анкону. Напуштени град заузет је 22. јула доласком одреда грофа Војновића и десантом под командом капетана 2. ранга Месера са 800 војника и 7 топова. Са бродова је Војновић искрцао и одред лајтнанта Ратманова од 100 војника артиљераца и морнара који су на узвишење извели три батерије и систематски бомбардовали тврђаву.

Већ 23. јула Војновић је наредио³ Фоми Фомичу Месеру да напусти Синегалију и упути се ка мјесту Фјумизин које брани 300 војника. Месера титулише као команданта сједињених десантних трупa.

³ РГАВМФ (Российский государственный архив Военно-Морского Флота), фонд 315, опись 1–1, Ед. Хр. 367/3.

Крајем јула искрцани руско-турски одред под командом грофа Војновића сјединио се са италијанским одредом добровољаца генерала Лагоца и наступио према Анкони. Овладали су истуреним утврђењем Монтањоло 8. августа и опколили тврђаву са копна.⁴

Анкона је била важна лука на Јадрану удаљена 210 километара сјевероисточно од Рима, а 200 километара југоисточно од Болоње. Било је то последње упориште Француза у сјеверној Италији. У Анкони се налазило око 3.000 војника којима је командовао генерал Jean-Charles Monnier.

Почетком августа Војновић је блокирао Анкону са мора, а са копна одредом генерала Лагоца у којем се налазило 13.000 војника. У Анкони се налазио француски гарнизон од 3.000 војника. Одред Мерсера је заузимао лијево крило опсадне линије, десно крило Лагоц а центар Ванин. У Руском државном архиву ратне флоте у Петрограду налази се план опсаде Анконе.⁵

Сл. 2 | А – Тврђава Монтањоло

- 1,2,3,4, 5 – руске батерије
- а – истурена руска стражарница
- б – батерија и руски ровови
- с – батерија и шанац генерала Ла Хоза
- д – опсадна линија
- е – лазарет опремљен батеријом и топовима
- ф – лука
- г – светионик са батеријом на самој површини воде и бастион
- h – два брода на улазу у луку који су служили као топовњаче
- i – брод потопљен од стране руске флотиле
- к – цитадела са два полубастиона
- l – стара тврђава
- m – француско утврђење са рововима на Монте Гардету (Monte Gardetto), стратешкој тачки за узимање Анконе
- п – француски ровови који су контролисали прилаз Монте Гардету
- о – пут који води за Лорето
- р – пут који води за Синегалију
- q – одред бродова који блокира луку
- г – флотила која блокира луку
- s – аустријска батерија
- t – предграђе под контролом Руса
- u – француски ровови заузети 8. августа
- v – црква
- x – пут који води за Монтањоло
- y – од лукова

4 Д. Милутинымъ, Исторія войны 1799 года между Россіей и Франціей въ царствованіе Императора Павла I. Изданіе второе, Томъ II, Санктпетербургъ 1857, 448.

5 РГАВМФ, фонд 1331, Опись 1, Ед. Хр. 54.

Лагоцев одред био је најбројнији, али његов одред су чинили добровољци невични ратовању, тако да је Војновић био дужан да му обезбиједи 112 Руса и 60 Турака под командом лајтнанта Папаставра.

Ескадра је блокирала Анкону са мора. Француске топовњаче излазиле су из луке, узнемиравале савезничку ескадру и нападале опсадну војску. Пошто фрегате нису могле прићи обали, Војновић је наоружао флотилу од шест већих рибарских бродова и двије трабакуле са по једним топом и придружио им галију грчког добровољца капетана Панделија. Ова флотила је спријечила излазак француских топовњача из луке, а 5. августа је под самом тврђавом потопила један француски брод.

Анкона је бомбардована са копна и са мора. Град је био у развалинама. У другој половини августа Никола Војновић је

ријешио да нападне тврђаву. Војновић се договорио са Лагоцем о плану напада, али је изненадна бура у ноћи 19. на 20. август оштетила бродове да су неки морали на оправку у оближње луке.⁶ Лагоц је са својим војницима напао у ноћи 30. на 31. август утврђење Монте Гардето али је одбијен уз велике жртве.

Војновић је покушао да преговорима (31. августа и 10. септембра) натјера Французе на капитулацију. Француски генерал Моне одбијао је предају и одговорио у више наврата да ће бранити тврђаву до краја.

Ускоро је Војновић сазнао да се умјесто руског појачања ка Анкони креће цијели корпус аустријске војске под командом генерала Фрелиха. Претходница корпуса дошла је под Анкону 18. септембра. Аустријски генерал Скал не обавјестивши команданте савезничких војски, послао је у тврђаву парламентарце. Тражио је предају тврђаве и добио је негативан одговор. Умјесто предаје, Французи су увече извели напад на положаје аустријске војске. У овом је окршају Лагоц тешко рањен и другог је дана од задобијених рана умро.

Војновић је 5. октобра 1799. године писао пуковнику Скиперу да је Анкона опкољена са свих страна артиљеријом а са мора блокирана фрегатама, наоружаним трабакулама и чамцима на које су постављени топови великог калибра. Извијестио га је да је непријатељ покушао неколико пута пробој и да је враћен са великим губицима. Услијед блокаде, у тврђави је владала глад а дезертерство је интензивирано.

Остатак корпуса аустријске војске под командом генерала Фрелиха придружио се 3/14. октобра опсади Анконе. Аустријске снаге су заузеле позицију италијанске војске. Фрелих је предложио и Николи Војновићу да се Руси повуку и да само Аустријанци наставе блокаду Анконе. Надао се да ће се Французи брзо предати, изморени блокадом, и да ће тако сву славу присвојити себи. Гроф Војновић је оштро одбио тај предлог.

Опсада је трајала већ два мјесеца. Ситуација у тврђави била је изузетно тешка. Француски гарнизон је услијед погибије, болести и дезертерства спао на само 1.500 војника. Никола

Војновић је, знајући да долази период бурног и лошег времена, предложио Фрелиху да заједно изведу јуриш на тврђаву. Фрелих није одговорио, ишчекујући одлазак руске ескадре. Ипак ријешио је да нападне тврђаву. У ноћи 21. на 22. октобар започео је напад на свим линијама. Капетан Месер је садејствовао Аустријанцима. Руско-турски одред је заузео положаје до самих капија тврђаве (Капо-ди-Монте). Аустријанци су успјели да заузму коту С. Стефан али су Французи извели контранапад и повратили претходне положаје нанијевши Аустријанцима тешке губитке, по руским изворима 300 војника.

Војновић је командујући својим бродовима пришао на домет картеча из оруђа великог калибра. Плотуни су нанијели Французима велике губитке.

Послије овог пораза Фрелих је ступио у преговоре са Французима независно од руско-турских снага. Истовремено је јавно говорио против Руса и да ће Руси ускоро напустити Италију. Писмено је од адмирала Ушакова тражио удаљење Николе Војновића и његовог одреда. Ушаков је у одговору Фрелиху истакао заслуге руске војске у Италији и код Анконе, и самог капетана Војновића, бранећи Николу као достојног и вриједног официра вјерног служби Његовог Величанства⁷, истовремено прекоријевајући Фрелиха због тајних преговора са непријатељем и његове жеље да присвоји себи сав успјех опсаде, иако је сав терет опсаде лежао на Русима. На крају је савјетовао Фрелиха да ради заједно са савезницима на окончању опсаде. Ушаков је послао у Анкону свог ађутанта лајтнанта Балабана ради договора а Николи Војновићу поручио да употреби сав напор да сачува права и част руског оружја и да никако не допусти Фрелиху да командује засебно. Ушаков је још препоручио да увијек поступа са потребном учтивошћу и лијепим манирима.⁸

Док је преписка трајала, Фрелих је успио постићи свој циљ. У преговорима са Французима постигао је договор. Обећао им је часно повлачење са оружјем и одлазак у Француску. Војновић је протествовао против таквог самовлашћа. Није хтио да

7 Коваленко В.В. Долгий путь домой эскадры графа Войновича, Причерноморье. История, политика, культура, No XXVII(XII), Серия Б. 2018, 13.

8 Д. Милутинымъ, Исторія войны 1799 года, Томъ II, 457.

призна ту капитулацију и преговоре којима не би присуствовала два руска официра. Али официрима није било допуштено да приступе Фрелиху. Уз све то јака бура присилила је Војновића да се са ескадром повуче у Трст. Једна флотила мањих бродова остала је пред Анконом. У тамну ноћ 2. новембра испловио је брод из луке. Флотила је кренула према њему и заробила га. Био је то француски брик наоружан са 16 топова. При претресу брода сазнали су да је ишао у Марсељ са пасошем изданим од Фрелиха, а нађено је много писама и докумената.

Тог 2. новембра Војновић је сазнао да је истог дана француски гарнизон потписао капитулацију генералу Фрелиху. По договору Французи су напустили Анкону 3. новембра наоружани под заштитом два аустријска батаљона. У граду су оставили 585 артиљеријских оруђа а у луци десет бродова од којих три линијска брода. Тако се окончала тромјесечна блокада Анконе. Исту ноћ Фрелих је увео своју војску у тврђаву. Сазнавши за то Никола Војновић је исте ноћи послао пет бродова да подигну руску, аустријску и турску заставу у луци, на карантин и на бродове. Тек што је то наређење испуњено 4/15. новембра дошли су аустријски официри и силом спустили руску и турску заставу, разоружали постављену стражу и ухапсили једног руског официра. Војновић више није имао под својом командом јаку ескадру да би могао заузети луку. Кад је тражио објашњење поступака од Фрелиха, добио је одговор да није дао наређење да се нападне руска војска. На писмо адмирала Ушакова, Фрелих је послао одговор да нема времена због презаузетости да улази у прецизнија појашњења.

Поступци Аустријанаца под Анконом превазишли су сва непоштовања савезника која су Руси трпјели. Ускоро је Аустрија изгубила поново Анкону и друге територије.

Гроф Никола Војновић је награђен орденом Светог Јована Јерусалимског и са 300 рубаља годишње.

Николи Војновићу је 7. јануара 1800. године наређен повратак на Крф. Ушаков му је наредио да се оштећени бродови поправе колико могу у Трсту и Анкони а што тамо не буде могло, да се поправи на Крфу. Одред је требало да се придружи флоти Ушакова на Крфу и да се заједно врате у Црно море. Капетан Војновић је закаснио на сједињење са вицеадмиралом Ушаковим. Због

кашњења предат је суду Адмиралитета 2. фебруара 1801. године. Адмиралски колегијум је, с обзиром на похвале у служби које је Никола Војновић добио, предложио 19. априла 1801. године да му се врати чин и врати у службу.

Недуго по повратку, Никола Војновић је умро у Петрограду.⁹

Бокељи су дали значајан допринос у развоју ратне флоте руске царевине. Никола Војновић је само један примјер. Показао је то и учешћем у Средоземној експедицији 1798–1800. под командом вицеадмирала Фјодора Ушакова и командовањем опсадом Анконе. Иако су се Французи предали Аустријанцима који су накнадно приступили блокади, јасно је да заслуга за узимање Анконе припада искључиво капетану Војновићу. Убрзо, 1801. Французи су преотели Анкону Аустријанцима.

Литература:

Коваленко В.В., *Долгий путь домой эскадры графа Войновича, Причерноморье. История, политика, культура*, No XXVII(XII), Серия Б, 2018.

Милютин, Д., *Исторія войны 1799 года между Россіей и Франціей въ царствованіе Императора Павла I. Изданіе второе*, Томъ II, Санктпетербургъ, 1857.

Комар, Горан, *Херцеговина у Боки, (Темељи модерног Херцег-Новог)*, Друштво за архиве и повјесницу херцеговску, Херцег-Нови 2007.

Материјалы для исторіи русскаго флота. Част XV, Санктпетербургъ.

9 Коваленко В.В., Долгий путь домой эскадры графа Войновича, 21.

Summary

SIEGE OF ANCONA IN 1799 UNDER COMMAND OF NIKOLA VOJNOVIĆ

Nebojša RAŠO

Vice Admiral Fyodor Fyodorovich Ushakov, in the Mediterranean expedition of the Russian Black Sea Fleet 1798–1800, entrusted the siege of Ancona to Captain of 2nd Rank, Nikola Vojnović of Herceg Novi. Nikola was born around 1760 and joined the Russian Navy in 1775. He stood out in the Russian-Turkish War 1787–1792 and during occupation of the Ionian Islands 1798–1799. The Ancona blockade proved Captain Vojnović not only an excellent captain but also a great strategist. The Captain of 2nd Rank Nikola Vojnović, upon receipt of the instruction for occupation of Ancona, took over the fortresses of Fano on 18th July and Senigallia on 22nd July 1799. Then he blocked Ancona by his squad from the sea and the Russian landing troops under command of Captain of 2nd Rank Messer and volunteers under command of the General Lahoz from the land. The vanguard of the Austrian Corps, under command of General Fröhlich, reached Ancona on 18th September, and the rest of the Corps on 3rd October. After an unsuccessful attack on Ancona in the night of 21st/22nd October, Fröhlich started negotiations

with the French, without Russian officers. Weekend by battles, hunger and disease, the French signed the capitulation to Fröhlich, who wanted to take credit for conquering Ancona. The blockade lasted for three months, from the beginning of August to 3rd November 1799 when the French abandoned the city. Nevertheless the credit for conquering Ancona went to Vojnović. In addition to establishing the blockade of Ancona from the land and the sea, Vojnović with his ships approached the range of case shots and forced the French to surrender. This paper was written on bases of Russian literature and materials from the Russian State Naval Archives in Petersburg.

Key words: • Ancona • Fyodor Fyodorovich Ushakov • Nikola Vojnović
• Black Sea Fleet • Mediterranean expedition 1798–1800

BOOK 42

UDK 627.12:551(091)(497.16Herceg Novi)

**ВРЕЛО ОПАЧИЦА
(инжењерско-геолошки опис,
историјат истражних радова,
исцрпљивање)**

Оливера ДОКЛЕСТИЋ

Апстракт:

Извориште Опачица у Кутском пољу највреднији је водни ресурс у Херцег Новом, али и један од највреднијих у Боки Которској, због чињенице незаслањивања током највеће експлоатације, а дно експлоатационих бунара јесте испод нивоа мора. У раду је дат осврт на геолошки склоп ширег подручја Опачице, односно, њеног гравитационог и геолошког сливног подручја, кратак историјат водног црпилишта као и приказ количина које су се црпили из ње у периоду 2009–2019. Задатак рада је скретање пажње на важан природни водни ресурс, који не добија адекватну бригу и заштиту, како би требало.

Кључне ријечи: • Опачица • Кутско поље • сливно подручје • водни ресурс • Херцег Нови

Врело Опачица (инжењерско-геолошки опис, историјат истражних радова, исцрпљивање)

Оливера ДОКЛЕСТИЋ¹

Увод

Најважнији локални водни ресурс у општини Херцег Нови, уједно и једно од најзначајнијих изворишта на подручју Боке Которске и цијеле обале Црне Горе, од границе са Хрватском до ушћа Бојане у море, јесте извориште Опачица у Кутском пољу. Под појмом *најважнији водни ресурс* мислимо на њена квалитативна и квантитативна својства, знајући да се ради о изворишту које има цјелогодишњу издашност, а не заслањује у љетњем периоду, иако је црпилиште испод нивоа мора. Може се говорити и о *феномену Опачице* и њеном „раду“ у вријеме сушног љетњег периода, али и воде која, иако се црпи из дубоких бунара испод нивоа мора, нема контакта са морем, што је риједак феномен у приморском региону.

¹ Др Оливера Доклестић, дипл. грађевински инжењер.

Већи дио овог текста настао је док сам била запослена у „Водовод и канализација“ д. о. о. током периода 2019 – 2022. године за потребе израде документације за иновирање одлуке о зонама санитарне заштите Опачице. На прикупљању документације, праћењу перформанси изворишта, анализирању стања и писању периодичних извјештаја, радио је тим запослених из овог предузећа из различитих струка: правне, инжењерско-геолошке, грађевинске, електротехничке, хемијске и економске, потпомогнут спољним сарадницима: Гордана Петрић, др Милан Радуловић, мр Оливера Доклестић, Драган Влатковић, Душица Грубач, Ана Вериго и мр Владан Дубљевић.

Карстна издан Опачица развијена је у карстификованим и масивним кречњацима горњокредне старости, који изграђују источни обод и палеорељеф Кутског поља. Карстна водоносна средина оивичена је према југу бочном и подинском баријером коју чине слабо пропусни танкослојевити и плочасти кречњаци доњокредне старости, односно непропусни седименти флиша. У Опачици је ниво воде у карстном каналу током хидролошког минимума око 4 м.и.н.м., а прелив на 7 м.н.м. Сливно подручје Опачице је површине $ss-a\ 18\text{km}^2$ а обухвата локалитете: Кути, Марићи, Ластва и Поди.

Основне карактеристике Опачице и њеног сливног подручја су: вишенамјенско кориштење водног ресурса и геолошко-морфолошка различитост подручја са снажним антропогеним чиниоцима, које чине веома осјетљивим површинске и подземне воде, било да су то привремени или стални водотокови. Подручје слива чини дијелом неизграђено подручје, пољопривредно земљиште, шикаре и шуме, а са друге стране, грађевинско земљиште са постојећим стамбеним и мањим дијелом привредним и другим нестамбеним објектима. Приоритетни задатак студије јесте добијање основе за утврђивање режима и услова коришћења, успостављање организације, уређења и заштите простора, рационално коришћење и очување природних ресурса, воде, заштита и унапређење животне средине на цијелом сливном подручју, са захтјевима одрживог развоја.

1. Параметри природне средине

1.1. Географски положај

Површинско сливно подручје катастарски припада општинама: Кути, Сасовићи и Поди, (слика 1.2.1). У административном смислу посматрано површинско сливно подручје налази се у захвату мјесне заједнице Зеленика, и дијелом мјесне заједнице Поди. Локацијски гледано подручје слива је у средишњем дијелу општине Херцег Нови (слика 1.2.2). Само врело Опачица у Кутском пољу, сада водозахват са црпилиштем за потребе јавног снабдијевања, удаљено је неких 1000 метара од мора и налази се на коти од око 7 м.н.м (изнад нивоа мора).

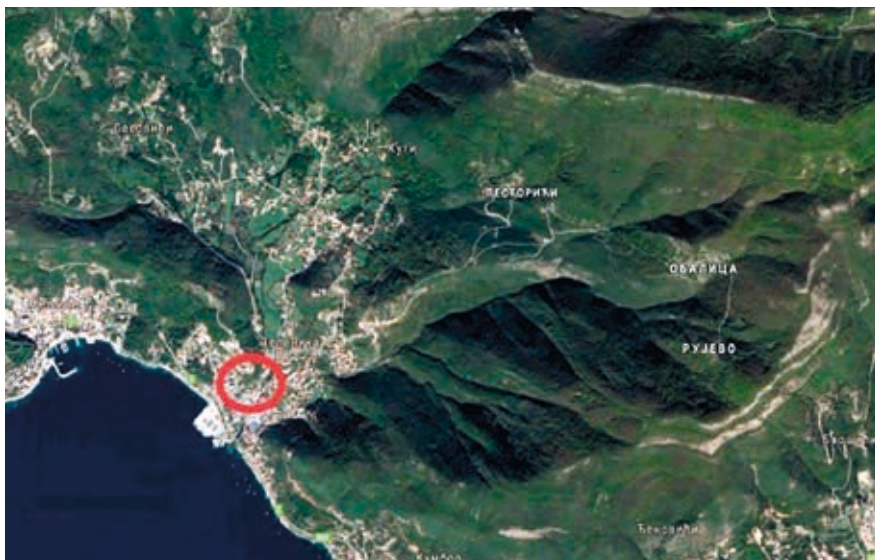
1.2. Топографске карактеристике

Сливно подручје Опачице чини гравитационо подручје површинског и подземног, геолошког слива, са разноврсним основним геоморфолошким детаљима: гребена, удолина, крашког поља и продора. У контексту ширег орјенског подручја налази се Ластванско-крушевачка удолина, а још јужније налази се девесињски гребен, док се од његовог, западног, а мање издигнутог дијела, у правцу мора, распрострла удолина Пода, од које се источно формирала удолина Кута, Кутско поље, прошарано токовима неколико потока, углавном бујичног карактера, и међу њима доминантна рјечица Репај. На слици 1.2.1. представљен је ужи захват изворишта Опачица, гдје се уочава близина стамбених објеката, док се на слици 1.2.2. може видјети шири захват и препознати сложена морфологија терена. Стамбени објекти су на удаљености мањој од 50 м, и њихов број је у сталном порасту. У сливу је шест цркава са припадајућим гробљима, једна капела у залеђу, некадашње зграде школе, мањи пословни, привредни објекти. Мрежа локалних путева прилично је разграната, иако различитих квалитета, од макадамских путева до асфалтираних колских, двосмјерних саобраћајница. Стамбени објекти расути су унутар и

по ободу Кутског поља (слика 1.2.1). Становништво се бави пољопривредом, сточарством и дијелом услужним дјелатностима за туристичку привреду.

Сл. 1.2.1. | Подручје Кутског поља са локацијом водозахвата Опачица (извор Google Earth)

Сл. 1.2.2. | Шире подручја Кута, Пода, Сасовића, Рујева, са засеоцима Песторићи и Обалица, геолошко и гравитационо сливно подручје прихрањивања Опачице (Google Earth)

Читаво подручје богато је изворима, подземним складиштима воде, сталним и повременим токовима; у залећу има неколико десетина изворишта, углавном мање издашности а периодичног карактера. У погледу вегетације, подручје је на вишим котама покривено лиснатом шумом, док се у рељефу земљишта истичу: гребени, удолине, продори, јаруге и вододерине, са источне стране стјеновити слојеви, са сјеверне стјеновити гребен, а са западне и сјеверозападне изразито бројне терасе присутне само у крашким и јако ерозивним предјелима. На слици 1.2.3. представљена је топографска карта залећа мељинског залива, са током и ушћем Опачице у море, а што је, заправо, сливно подручје Опачице.

Сл. 1.2.3. | Топографска карта сливног подручја Опачице

1.3. Геоморфолошке карактеристике

За подручје Јужних Динарида, којем припада Бокоторски залив, а у њему извориште Опачица, издвајају се три геоморфолошке цјелине:

- I појас који се пружа приближно паралелно са морском обалом, представљен теренима са благим падинама који су изграђени од флишних седимената,
- II равничарски дио Кутског поља,

III староцрногорска карстна зараван са просјечном висином 800 – 1.000 м.н.м, са које се издиже планински масив Орјена.

Извориште Опачица налази се унутар Кутског поља, заправо, на контакту прве и друге геоморфолошке цјелине.

1.4. Геолошка грађа терена

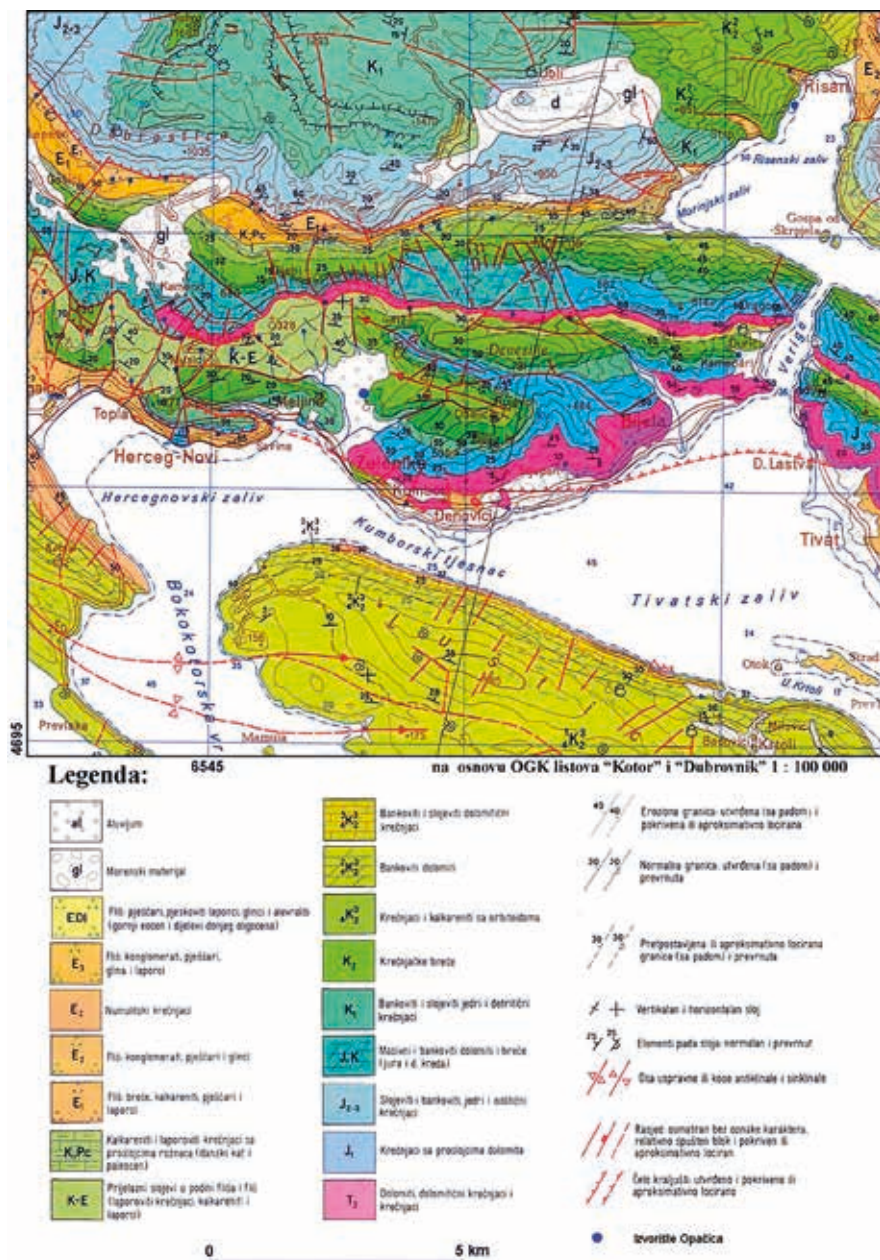
Геолошку грађу терена, у широј околини Опачице, како се види на карти 1.4.1. (Антонијевић и др. 1973), творе стијене: тријаске, јурске, кредне, палеогене и квартарне старости.

Тријас. На овом подручју тријас се јавља у оквиру геотектонске јединице Будванско-барска (Цукали) зона и зона Високог крша. Ладински и карнијски кат (Т2,3) развијен је у фацији пјесковитих кречњака (калкаренита), кречњака и доломитичних кречњака. Заступљени су у виду појасева од Каменара преко Кумбора до Зеленике и од Верига, преко Ђурића до Каменог. Дебљина ових седимената је око 200 м.

Горњи тријас (Т3) представљен је доломитима, а има одређено распрострањење на подручју Бјелотине, сјеверно од Пријевора.

Јура. Јурски седименти (Ј) на овом простору развили су се у оквиру геотектонских јединица Цукали зоне и зоне Високог крша. Представљени су калкаренитима, кречњацима, рожнацима, бречама и доломитима, а заступљени су у грађи дијела терена између Каменог и Верига. Слојевити и банковити, једри и оолитични кречњаци средње јурске и горњојурске старости (Ј2+3) заступљени су јужно од Крушевица и Доброштице. Дебљина јурских седимената на овом подручју је око 200 м. Јура, креда – Јурско-кредни седименти (Ј, К) развијени су између Девесиља и Мориња, а исти су представљени масивним и банковитим доломитима и бречама.

Креда. На овом простору заступљене су седиментне стијене доњокредне и горњокредне старости. Седименти доњокредне старости (К1) представљени су рожњацима, силификованим лапоровитим кречњацима, банковитим и слојевитим кречњацима. Заступљени су у приморском

Слика 1.4.1. | Геолошка карта шире околине истраживаног подручја (Антонијевић и др. 1973)

појасу између Верига и Мељина, као и од Морињског залива до Каменог, гдје прате јурске седименте. Велико распрострањење имају и западно од Убала на јужним падинама Орјена. Горња креда (K2) има релативно велико распрострањење на овом простору. Представљена је слојевитим и банковитим кречњацима, доломитичним кречњацима и доломитима, калкаренима са рожњацима и прослојцима бреча. Горњокредни седименти заступљени су на подручју Субре, Гошића, Жлијеба, Мориња и на падинама Орјена.

Палеоген. Седименти кредно-палеоценске (К-Пц) и кредно-еоценске старости (К-Е) означени су на основној геолошкој карти као прелазни слојеви у основи флиша, а представљени су лапоровитим кречњацима, калкаренима и лапорцима. Облик у простору заузимају у виду узаних зона између Марића и Каменог док највеће распрострањење имају западно и сјеверно од Кута, као и између насеља Мусићи и Матковићи. Седименти доњоеоценске старости (Е1) представљени су грубим кречњачким бречама, калкаренима, пјешчарима и лапорцима. Заступљени су сјеверно од Каменог, на подручју Лепетића. Дебљина ових седимената је око 200 м. Развијени су у оквиру геотектонске јединице Цукали зоне.

Седименти средњоеоценске старости (Е2) представљени су флишном фацијом конгломерата, пјешчара и глинаца, као и фацијом нумулитских кречњака. Седименти горњоеоценске старости (Е3) представљени су флишном фацијом конгломерата, пјешчара, лапораца и глинаца. Заступљени су у оквиру геотектонске јединице Парааутохтона. Дебљина ових седимената износи око 300 м.

Квартар. Квартарне творевине представљене су глацијалним, делувијалним и алувијалним седиментима. Глацијални седименти (гл) заступљени су на подручју: Каменог, Крушевица и Врбања. Делувијални седименти (д) заступљени су на брдским падинама, а највеће распрострањење имају на подручју Убала. Алувијални седименти (ал) имају одређено распрострањење у Суторинском и Кутском пољу.

Основни егзогени фактори (агенси) који су одговорни за већину топографских (морфолошких) обиљежја су: вода, вјетар, ледници и таласи. У сливном подручју Опачице присутан је крашки процес, који се развија у крашким теренима. Доминирајући утицај у обликовању има вода. Крашки терени су они у којима преовладавају карбонати, а то су најчешће седиментне стијене, кречњаци, а ријеће доломити. У крашким теренима настају различити површински и подземни геоморфолошки облици.

1.5. Педолошке карактеристике

Педолошке карактеристике, односно, стање и квалитет земљишта у општини Херцег Нови директна су посљедица утицаја природних фактора и антропогених чинилаца у стварању земљишта, било плодног, било неплодног. Од обале ка високом залећу, орјенској планини, различити су типови земљишта: медитеранска црвеница (*terra rossa*), планинске црвенице типа буавица, плитка скелетна црвеница, односно буавица, док у депресијама таложење материјала са виших терена условило је стварање средње дубоког и дубоког земљишта.

Дубока црвеница и дубока буавица, под измијењеним условима педоклиме, губе знатан проценат органских материјала, те се као посљедица тога јавља смеђа боја ових земљишта. Унутар ова два типа, на глиновитим, лапоровитим и другим трошним подлогама, ствара се смеђе земљиште. У зони утицаја Јадранске климе то је смеђе приморско земљиште на флишној серији, а у планинској зони то је смеђе хумусно земљиште. Око насеља у приобалном појасу општине Херцег Нови створена су смеђа антропогена земљишта на терасама. Антропогено земљиште на терасама игра крупну улогу у приморској пољопривреди. Обично заузима терене на линији додиривања кречњачких гора са формацијама флиша. Кућани су подизали сувомеће, терасе и равнали их, тако да се човјек овдје појавио као главни фактор стварања земљишта.

Радом ријека и бујичних потока, дуж приобалног дијела, створена су млада, генетски неразвијена земљишта, делувијум и алувијално-делувијална земљишта.

Обално подручје општине Херцег Нови дио је падине Бококоторског залива, гдје је данашњи ниво мора успорио однос еродираног материјала према својој природној ерозионој бази (дно долине), па су створени велики наплавински наноси у Кутском и Суторинском пољу, веома повољни као пољопривредно земљиште.

Удолина Кутско поље, која се налази на најнижим котама сливног подручја Опачице, јесте алувијална раван, настала дјеловањем бујичних токова, од којих је доминантна рјечица Репај. Рјечица или поток Репај током дугих ерозионих процеса акумулирала је еродирани и спрани материјал са вишег брдовитог залећа, Репаја. Брдовито залеће је драматичан рељеф који карактерише мало учешће пољопривредног земљишта, значајно учешће шумског, али деградираног и веће учешће неплодног земљишта. Однос пољопривредног и шумског земљишта давно је нарушен ширењем пољопривредног, али се сада процес спонтано дешава у обрнутом смјеру. Коришћење пољопривредних површина на подручју Херцег Новог, сведено је на маргиналну мјеру, углавном, као допунска или успутна дјелатност.

Пољопривредне површине, поред тога што су препуштене дјеловању природе, смањују се и ширењем грађевинског и градског земљишта посебно у ужем приобалном појасу, гдје су присутне ораничне површине. Алувијална земљишта настала су на млаћим, односно рецентним наносима у равничарским теренима, дуж ријечних токова. У гранулометријском саставу овог супстрата преовлађује фракција ситног пијеска, док је садржај глине веома низак. Ваздушни капацитет овог земљишта врло је велики, а капацитет за воду релативно мали. Код нас су ова земљишта настала на подручју Суторинског и Кутског поља и спадају у најбоља пољопривредна земљишта за узгој културног биља.

Смећа приморска земљишта развијена су на свим просторима изграђеним од флиша, а одликују се смећом

бојом А-хоризонта, по чему су и добила име. Генетски, то су неразвијена земљишта са пуно скелетних честица и крупнијих, издробљених дјелова геолошке подлоге разног састава и особина. Као таква, веома су подложна ерозији када су без вегетације. Код нас, ова земљишта залазе и у нижи субмедитерански вегетацијски појас, у подручју села: Ратишевина – Мојдеж – Сушћепан – Требесин – Поди. Поди се налазе у сливном подручју Опачице.

Шумске заједнице на тим земљиштима састављене су од шикарастог дрвећа и грмља, али су веома лабилне и лако прелазе у деградационе стадије вегетације (негативна сукцесија). У подручју Пода, које спада у шире сливно подручје, налази се и врста земљишта – плитка скелетна земљишта која покривају флувиоглацијални ситни и крупни наноси, као што је случај са Каменском равни и дјелимично Мокринском и Подском. На оваквим земљиштима често су видљиви остаци изглачаног камена (морене) настале радом глечерске ријеке. Слој супстрата је веома плитак (5 – 10 цм), а код дуготрајних суша вегетацијски травнати покривач потпуно уништен.

1.6. Хидрогеолошке, хидролошке и хидродинамичке карактеристике сливног подручја Опачице

На основу хидрогеолошких својстава и функција стијенских маса, структурног типа порозности и просторног положаја појављивања извора, на дијелу анализираног сливног подручја Опачице, могу се издвојити сљедећи стијенски појасеви са становишта хидрогеолошких својстава:

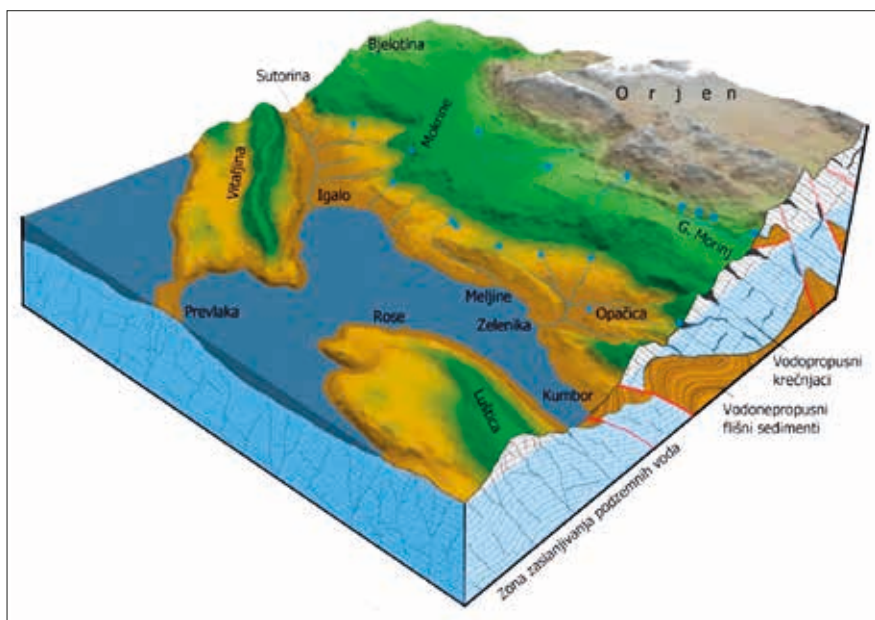
- добро водопрпусне стијене пукотинско-кавернозне порозности представљене кречњацима и доломитима (сјевероисточни обод Кутског поља);
- слабо водопрпусне стијене пукотинске порозности, представљене слојевитим кречњацима са рожњацима, доломитима и доломитичним

- бречама (југоисточни обод Кутског поља);
- средње водопрпусне стијене интергрануларне порозности (алувијални седименти Кутског поља);
- претежно водонепропусне стијене и стијенски комплекси представљени флишним седиментима (сјеверо-западни обод Кутског поља).

У оквиру заступљених стијенских маса типови издани су:

- карстни тип издани и
- збијени тип издани.

Карстни тип издани заступљен је у карбонатним стијенским масама, кречњацима и доломитима, пукотинско-кавернозне порозности који се празни преко низа извора промјенљиве издашности на вишим котама у терену, на контакту флиша и кречњака. Поједине карстне издани празне се преко извора на нижим котама терена у залеђу

Сл. 1.6.1. | Хидрогеолошки блок – дијаграм херцеговског залива (Радуловић М, 2016)

Зеленике и у Морињском заливу. Од контактних преливних извора на вишим котама у терену издвајају се: извори у Сасовићима (Врела су најиздашније извориште), извори у Требесину, Смоковац у Сушћепану, извори у Ратишевини, извори у Мојдежу (Ловац, Поткоп, Пресјека и Тртор) и у Брајевићима, а од извора на нижим котама: Опачица и Морињска врела.

Збијени тип издани заступљен је у алувијалним (заглињеним пјесковито-шљунковитим) седиментима Кућанског поља.

2. Извориште Опачица, сливно подручје, притока, геолошки склоп

2.1. Поток Манитовац и сливно подручје од Рујева и Обалице ка Кутском пољу и Зеленици

Конфигурација терена и геолошки склоп одређују површинско и подземно (геолошко) прихрањивање водотока. Главни дотоци подземне воде према извору Опачица могу се очекивати из правца сјевероистока, које је изграђено од мезозојских, карбонатних стијена. Најинтензивнији процес карстификације јесте дуж тектонских линија, гдје се догађају најконцентрисанији токови подземних вода. Реверсни расјед: Рујево – Глоговик – Песторићи – Марићи – Кутско поље, дуж којег су карбонатне наслаге у антиклиналном положају, навучене на карбонатне стијене са синклиналним нагибом слојева, представља потенцијално мјесто за формирање једног таквог концентрисаног подземног тока. Режим изворишта Опачица указује нам да подручје накупљања подземне воде у Кутском пољу нема велике могућности акумулације и да се врло брзо празни црпљењем (Институт за геолошка истраживања, Загреб, 1967).

На подручју Кута и Сасовића има доста потока (слика 1.2.3), којима су каналисана корита. Најзначајнији је Сопот који дијели Кутско поље на лијеви и десни дио, а добија притоку Жљебљаник, који се формира испод Ума и Греда,

Иванштака и Пржина, док се од тзв. „Велике воде“ (како се врело Опачица некада звало) улива код Џоровога моста. Пала и отекла кишна вода на сливним површинама за брдовито подручје: Песторићи – Марићи – Обалица – Рујево, како се види на слици 1. почевши од врха превоја Рујево, са надморском висином од 404 мнм, преко засеока Обалица са врхом на коти 602 мнм, и Локвиновог брда 648 мнм, а у средишњем дијелу брда са Црквом Светог Ђорђа на 258 мнм и брда Света Тројица са котом врха на 79 мнм, у чијем подножју извире Опачица, завршава се коритом потока, који се зове Манитовац. Манитовац има 5 побочних притока са лијеве стране и једну десну притоку. Име, које асоцира на манитање или помаму, добио је јер се у кратком року оформи водоток, који, исто тако, брзо и пресуши. То наводи на размишљање да се формира у терену када се тло засити водом у случају јаке кише и брзо се прихрањује палом и отеком количином воде. Међутим, очигледно је и брзо „пропадање“ воде у унутрашњост кроз пукотине и тада брзо нестаје и водоток.

Манитовац је у свом низводном дијелу трасе кроз Кутско поље (земља Вуксановића) имао ширину корита мјестимично 11 до 20 метара. Испод садашњег бетонског моста преко којег је локални колски пут, биле су двије цијеви, као два паралелна корита. Нажалост, бетонирањем корита и каналисањем истог сужено му је корито, па још и затворено бетонским сандучастим профилем.

У зони Вуксановића и око потока Манитовац готово све старе куће су се снабдијевале водом из бунара у двориштима. Бунар Вуксановића је дубине 11 метара, урађен у камену и један је од ријетких који је сачуван у првобитном облику. И данас у њему има воде. Бунарска вода реагује на укључење пумпи на Опачици када започне експлоатација воде из овог водозахвата.

У читавој зони Кутског поља, око водозахвата Опачица, дакле и јужна страна, односно, југоисточна и источна страна гдје су старе куће постојали су бунари за снабдијевање водом, од којих је један број у функцији и данас.

Сл. 2.1.1. Погледи с Обалице и Рујева на Куте

Сл. 2.1.2. Конфигурација терена западних страна од Кутског поља.
Геолошки састав тла уз пут Песторићи – Обалица и Рујево

Сл. 2.1.3. Конфигурација терена са означеним потоком Манитовац
(плава линија) и сливним површинама (жуте стријелице) и
типичним геолошким стијенским склопом

Готово сви ови бунари својим нивоом воде реагују на рад пумпи на Опачици, што, без сумње, указује на повезаност бунара у цијелом Кутском пољу са водоизвориштем.² То, такође, указује да је цијело поље због хидрауличке повезаности са извориштем неопходно прогласити зоном санитарне заштите. Јасно је да су сви бунари, који су претворени у упојне бунаре за евакуацију кућних фекалних и отпадних вода, примарни загађивачи воде на Опачици.

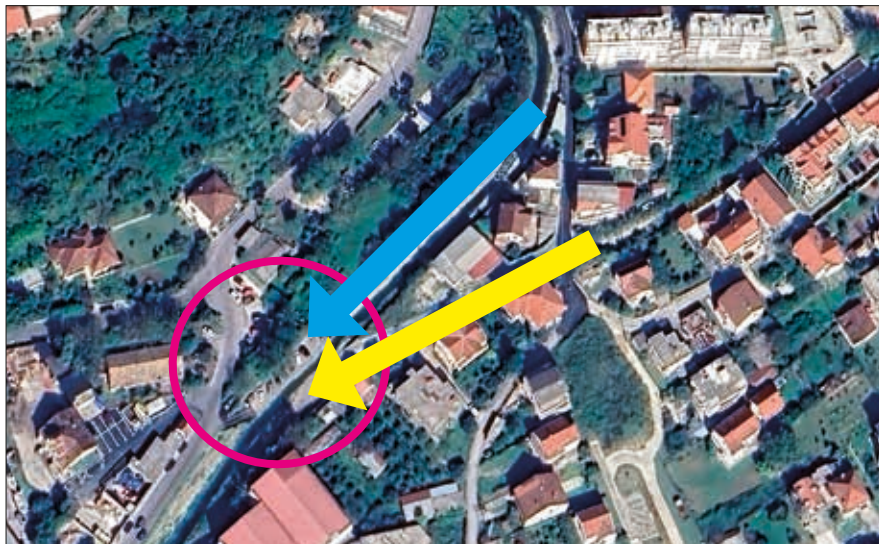
Из овога произилази потреба мијењања граница друге зоне од утицаја на Опачицу, односно, проширење друге зоне заштите на јужни дио Кућанског поља, све до тачне идентификације геолошке баријере. Ова баријера чува подземно спремиште Опачице од утицаја мора и заслањивања, али и спречава подземно одливање слатке воде из подземних спремишта ка мору.

Поток Манитовац улива се у ријеку Зеленика у близини оперативне базе „Водовод и канализација“ (слика 2.1.4). Узводно је ријека Зеленика већ прихватила воду потока Опачица. Дакле, прихват Манитовца је низводно од водозавхвата Опачица.

За обрачун водног биланса, количине воде које прихрањују подземна спремишта Опачице, важна је идентификација свих чинилаца водног биланса. Отворени водни токови су значајан сабирак у водном билансу. Потоци, који проносе сабрану количину пале и отекле воде, са сливног подручја, а транспортују воде са уливањем у море или у други поток (у овом случају у ријеку Зеленика) изван утицаја на Опачицу, свакако морају бити узети у обзир, заједно са припадајућим или површинским сливним подручјем. Поток Манитовац је повремениг карактера, али са брзим пиком пуњења и трајања.

Идентификацијом бунара у Кутском пољу потврђује се тврдња о геолошкој повезаности цијелог поља на лијевој обали ријеке Зеленике са водозахватом Опачица. Различита

² У периоду 2021 – 2022 у „Водовод и канализација“ д. о. о. рађен је попис бунара у Кутском пољу и, током љета, праћен ниво воде у њима.

Сл. 2.1.4. Ушће Манитовца у ријеку Зеленика (Сопот)
којој је узводна притока и Опачица

дубина воде у бунарима у вријеме маркирања (10 мај 2022)³ од 1,5 до 11 метара говори о неуједначеним нивоима, без обзира на појам спојених судова, те о евентуално међусобно независним водним жилама.

Детаљан попис бунара и уписивање затечене висине воде у њима даће подробнији опис стања који ће омогућити увид у хидрауличке параметре средине.

Кад пумпе на Опачици буду стављене у погон за црпљење воде и убацивање у систем, а што се обично догађа крајем јуна и траје до прве половине септембра, тада ћемо пратити нивостаје у бунарима и добити још јаснију слику о међусобној повезаности или независном раду. За сада можемо да тврдимо да је лијева обала Сопота хидраулички повезана са Опачицом и бунарима у Кутском пољу, док десна није. Да ли постоје и неке независне водне жице – то тек треба установити.

³ Подаци из базе података „Водовод и канализација“ д. о. о., одјељење електромашинског одржавања. На тим пословима је руководиоц био електроинжењер Драган Влатковић, који се бавио евиденцијом исцрпљивања воде из бунара на Опачици.

Сл. 2.1.5. Затрављено корито
потока

Сл. 2.1.6. Мост на Манитовцу

2.2. Историјски преглед

Извориште, које данас зовемо Опачица, у стара времена Млетачке Републике, па након ње Аустрије и Аустроугарске монархије, именовано је „Велика вода“. Млетачка управа је у XVIII вијеку регулисала ток „Велике воде“ за слободно отицање ка мору. Временом је нанос затрпао корито па је аустроугарска управа, смјенивши млетачку, с почетка XIX вијека, преузела бригу око врела. Вјероватно да је вода причињавала доста штете, па је с почетка XX вијека управа предузела опсежније мјере за регулисање тока да не би вода правила штету наносима и изливањем из корита, како пише поп Саво Накићеновић у својој студији „Бока“.⁴

Опачица је типична карстна издан, развијена у карстификованим и масивним кречњацима горњокредне старости, а који изграђују источни обод и палеорељеф Кутског поља. За ово водно тијело у хидрогеолошком смислу, односно за његово геолошко сливно подручје, можемо рећи да му је природна граница према југу бочном и подинском

⁴ Саво Накићеновић, антропогеографска студија „Бока“, објављена први пут 1913. године.

Сл. 2.1.7. Регулисано отворено корито

Сл. 2.1.8. Затворено регулисано корито потока Манитовац

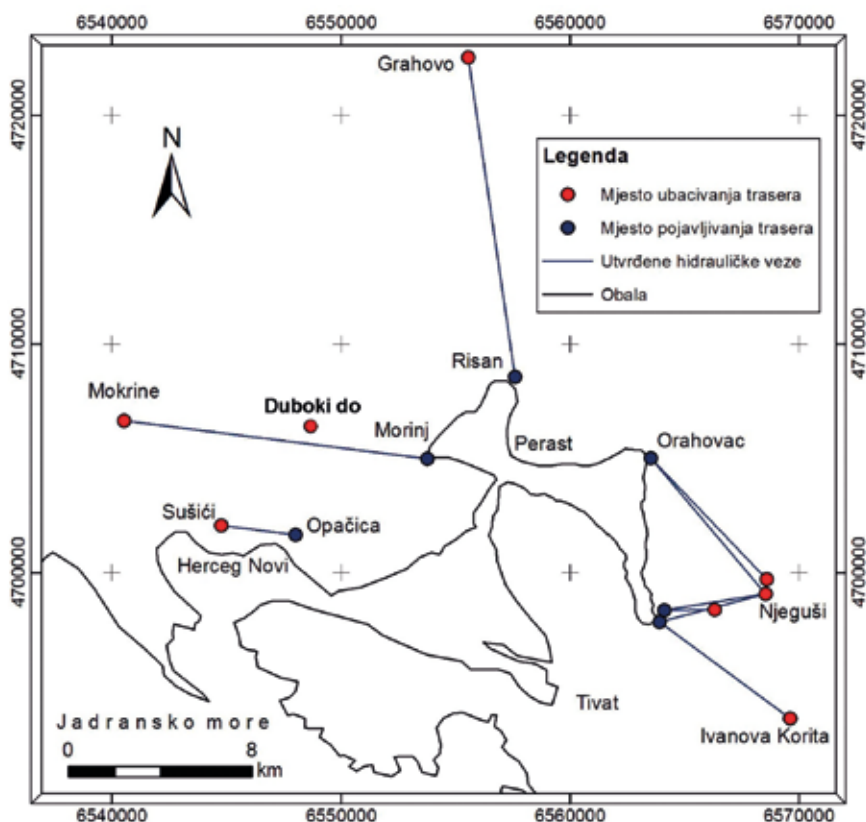
баријером, коју чине слабо пропусни танкослојевити и плочасти кречњаци доњокредне старости, односно непропусни седименти флиша који изграђују основу терена.⁵ На слици 2.1. представљена је карта хидрауличких веза између понора и извора установљена на основу проведених огледа бацања боје – трасера.

Током дужег периода истраживања, за Опачицу су постављене разне теорије о сливном подручју и подземним токовима који је прихрањују. Можемо, након свега да закључимо, да је то изворска пећина са разгранатом мрежом пећинских канала, који се од мјеста истицања настављају према истоку. Зона истицања Опачице је на коти 10 мнм. Пећински канали са сталним подземним током развијани су у карстификованим кречњацима горњокредне старости, дуж контакта непропусних плочастих кречњака доњокредне старости. Минимална издашност је између 30 – 40 l/s;

⁵ Опис изворишта Опачица већим дијелом је заснован на подацима из хидрогеолошких подлога за ПУП Херцег Нови и хидрогеолошке литературе (Радуловић 1995; Марић и др. 1997; Радуловић 2000; Дубљевић 2001).

претпоставља се да би средња могла да буде 350-400 l/s, а максимална преко 1.0 m³/s. За потребе водоводног система Херцег Новог максимално исцрпљивање је било до 160 l/s, сходно текућим експлоатационим условима.⁶

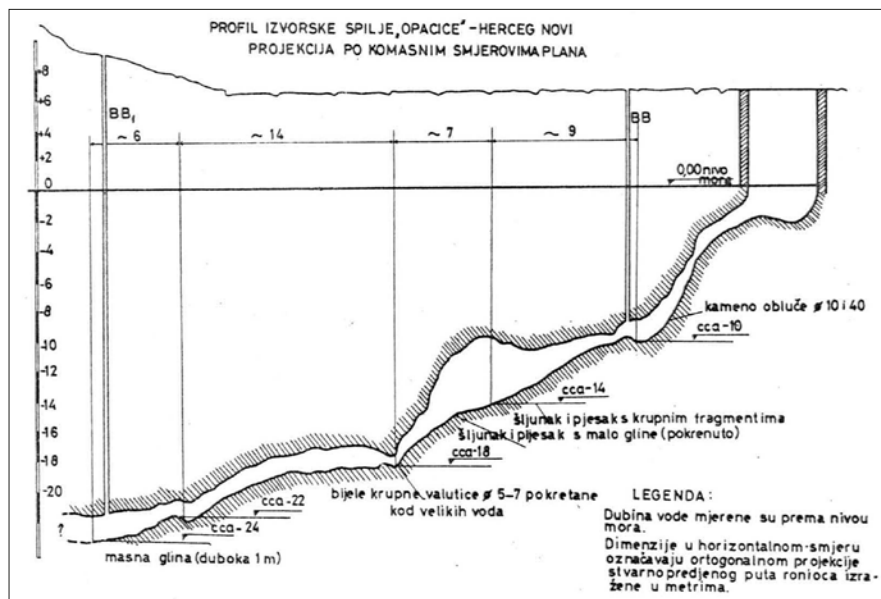
6 Потврђена количина од 160 l/s била је лета 2016. године. Након 2017. године смањена је експлоатација Опаџице због смањења техничких губитака воде у систему, па је она активирана само током лјетњих мјесеци, и то у далеко мањим количинама. У септембру 2022. Опаџица је морала да буде укључена у систем пуним капацитетом, због надомјештања количине воде

Сл. 2.2.1. Карта хидрауличких веза између понора и извора утврђених на основу изведених испитивања трасирања подземних вода

за снабдијевање када је због редовног ремонта хидротехничког тунела од ХЕ „Требиње“ до ХЕ „Дубровник“ искључен доток воде са Плата, тј. из система ХЕТ-а.

Експлоатација воде из Опачице започела је 1963. године. По документацији похрањеној у интерној архиви „Водовод и канализација“ д.о.о. до 1997. године из изворишта Опачица, са четири бушена бунара, различитих дубина подине, најдубљим до 20 м, захватане су количине воде у сушном периоду од 80 до 120 l/s, са обарањем нивоа до 18 м дубине, односно 8 м испод нивоа мора. У току 1997. изведен је бушени бунар пречника 450 mm, дубине 35 м, што је резултирало повећањем количина захваћене воде и већим снижењима нивоа. Током 2016. године из изворишта Опачица захватане су изданске воде у количинама од 160 l/s. С обзиром на то да се извориште Опачица налази у оквиру геотектонске јединице Цукали зона, која је од Парааутохтона

Сл. 2.2.1. Профил пећинских канала Опачице (по снимку Паљетак Б.)

одвојена непропусним флишним седиментима, не очекује се заслањивање изданских вода, чак ни у условима њиховог захватања са већих дубина и у већим количинама, од оних које се експлоатишу у сушном периоду године.

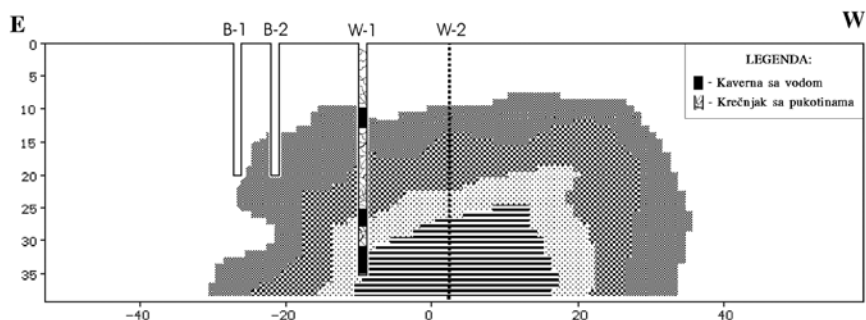
Након проведених геофизичких истраживања процијењено је да би за експлоатацију било значајно да постоји истражна бушотина (о томе је писао Радуловић, 1995) која је на слици 2.4. означена са W-1. Таква бушотина је и изведена на предвиђеном мјесту, а са улогом експлоатационог бунара пречника 450 мм (Дубљевић, 2001).

Током 2008. године започета је реконструкција ПС Опачица и завршена је почетком 2009. године. Промијењен је стари концепт пумпне станице у којој су биле двије велике пумпе снаге по 132 kW и двије мање пумпе снаге по 75 kW. Реконструкцијом је поред уградње нове електромашинске опреме извршена и унификација пумпних агрегата па самим тим и управљачких електроормара са циљем повећања погонске спремности и ефикаснијег и лакшег одржавања.

Од старих пумпи у функцији су остале двије утопне пумпе „ПЛЕУГЕР“ које су набављене 2004. године и које су се својом снагом и „Q–H“ карактеристикама уклапале у нови концепт пумпне станице, а 2007. године поручене су

Сл. 2.2.3. Изглед локације са врелом Опачица из 1963. године (из архиве „Водовод и канализација, д.о.о. – Херцег Нови)

Сл. 2.2.4. Вертикални 2D пресјек дуж дијела профила са илустрацијом облика и положаја аномалијског тијела изворишта Опачица (Дубљевић, 2001)

двје нове дубинске утопне пумпе произвођача ВОГЕЛ из Аустрије.⁷

Пумпе које су инсталиране на ПС Опачица у вријеме реконструкције пумпне станице и сада су у функцији.

Пред љетњу сезону 2021. године урађена је реконструкција цијевног чворишта „Опачица“ унутар самог круга захватне грађевине Опачице, са циљем распетљавања чворишта које је годинама било узрочник бројних проблема у испоруци воде за снабдијевање система, посебно за насеље Кута и околине.

Сл. 2.5. Опачица, ријечни ток у вријеме велике кише, 2020
Снимак Опачице урадила је Оливера Доклестић, 2020. године

⁷ Драган Влатковић, електроинжењер у „Водовод и канализација“ д.о.о. написао је овај дио текста, јер је сам био руководилац задужен за ове послове.

2.3. Исцрпљивање Опачице

За анализу количина воде, које су из водоизворишта Опачица убачене у систем снабдијевања водом Херцег Новог, користимо базу података „Водовод и канализација“ д.о.о., сектора за електро-машинско одржавање, гдје се води евиденција о испумпаним количинама за потребе система, али и о потрошњи електричне енергије и свим врстама ремонта и замјене пумпних агрегата.

У данашње вријеме исцрпљивање из Опачице је много веће захваљујући бунарима и постављеним пумпама, па је максимална количина која улази у систем око 150 l/s. У цијевним бунарима инсталисано је укупно 5 пумпних агрегата, од којих су 4 активна а један резервни. Карактеристике пумпи су:

- 3 пумпе урођеног типа: $Q = 50 \text{ l/s}$, $H = 116 \text{ м}$, $W = 83 \text{ kW}$

- 2 урођене пумпе: $Q = 50 \text{ l/s}$, $H = 120 \text{ м}$, $W = 90 \text{ kW}$

Изнад два бунара са инсталисаним пумпним агрегатима изведен је објекат пумпне станице, док се остала три бунара завршавају шахтовима, изван јединственог грађевинског захвата Опачице (слика 2.3.1).

Чињеница је да су посљедњих неколико година значајно смањене потребе за водом из Опачице и да се њена функција своди на љетњи период, од јула до септембра. Наиме, љетња количина воде из система ХЕТ-а од просјечно 400 – 420 l/s, и уз велике техничке губитке воде довољна је за снабдијевање потрошача у систему снабдијевања Херцег Новог, уколико се системом управља рационално и крајње посвећено. То значи да треба стално имати на уму принцип „интегралног управљања системом“, а то је стални рад на бази података о стању цијевне мреже и њених елемената, сталној динамици поправљања оштећења и замјенама дионица цјевовода.

Мора бити јасно да док год се технички губици не умање на прихватљив ниво цјелодневне опскрбе водом свих дана у години непринципијелно је говорити о економском

Сл. 2.3.1. Објекат пумпне станице Опачица, на врелу Опачица, са управном и машинском зградом

Табела 2.3.1. Исцрпљене количине воде из Опачице у периоду 2009 – 2019

Godina	Podaci o ispumpanim količinama vode na mjesečnom nivou iz Opačice u m ³						
	Januar	Februar	Mart	April	Maj	Jun	Jul
2009.	7.273	25.357	28.214	58.620	234.603	250.312	307.272
2010.	12.600	19.286	20.357	45.000	103.809	299.076	230.770
2011.	17.143	18.947	17.165	33.559	148.615	335.076	258.461
2012.	46.780	8.727	8.571	7.636	30.545	361.846	224.307
2013.	35.357	43.928	33.214	49.473	135.254	279.692	375.690
2014.	102.711	131.186	99.661	65.172	74.482	136.721	172.380
2015.	88.571	64.838	45.517	54.915	59.910	311.077	210.461
2016.	10.843	8.792	8.727	0	231.692	62.852	229.843
2017.	107.645	27.035	3.370	10.557	229.297	202.996	281.403
2018.	0	0	0	37.040	0	2.883	66.659
2019.	0	0	0	0	0	38.658	143.017

Godina	Podaci o ispumpanim količinama vode na mjesečnom nivou iz Opačice u m ³					UKUPNO (m ³)
	Avgust	Septembar	Oktoбар	Novembar	Decembar	
2009.	168.000	150.600	147.547	87.368	86.785	1.551.951
2010.	266.769	116.250	21.052	63.103	87.368	1.285.440
2011.	246.462	161.538	82.258	18.214	11.785	1.349.223
2012.	350.769	151.384	103.809	14.181	27.540	1.336.095
2013.	288.923	249.230	163.200	213.750	214.688	2.082.399
2014.	171.428	125.084	109.830	87.368	72.857	1.348.880
2015.	184.687	89.032	162.295	175.161	25.714	1.472.178
2016.	284.765	121.246	93.170	84.548	91.200	1.227.678
2017.	207.991	14.342	686	0	0	1.085.322
2018.	139.985	8.523	0	52.499	0	307.589
2019.	218.052	56.613	0	0	0	456.340
						13.503.095

аспекту система. Опачица је изузетно вриједан водни ресурс и веома је важно како се њоме управља и колико се води рачуна о њеној исцрпљивости.

3. Закључак

Рад је сублимирао претходна сазнања о изворишту Опачица, која су објављена у већем броју научних и стручних радова, а била је и предмет мог интензивног бављења док сам била директор предузећа „Водовод и канализација“, од септембра 2017. до краја 2022. године, као и колега који су показали посебну посвећеност послу, инжењерке хемије Душице Грубач (запослене у хемијској лабораторији на филтер станици „Мојдеж“, која се бавила хемијским параметрима вода, односно изворишта у сливу Опачице) и инжењера електротехнике Драгана Влатковића

(шеф одјелења електромеханичког одржавања, који се бавио исцрпљивањем воде из Опачице и правио анализе потрошње електричне енергије у контексту рада пумпних постројења у овом захвату). У периоду 2017 – 22. одрађено је неколико значајних интервенција на уређењу хидромашинског постројења, на „распетљавању“ прилично замршене цијевне мреже, на уређењу и заштити бунарских простора и низводног корита Опачице за испуштену воду из прелива. Тада је изграђен и бетонски прелив на неких сто педесет метара удаљености са задатком успостављања мјерног мјеста за воду која истиче из Опачице, а за потребе билансирања воде Опачице. Нажалост, започети процес израде студије за израчунавање биланса воде (улаз – излаз) Опачице није завршен иако је у марту 2023. уграђена набављена опрема

Сл 3.1. Кишомјерна станица на крову каптаже Опачица, постављена марта 2023

за три кишомјерне станице. На крову каптажног објекта Опачице уграђена је централна кишомјерна станица са задатком мјерења инсолације, брзине вјетра, падавина, а у рубним дјеловима слива, на сјеверозападној страни, код цркве на Подима, и на источној, у Рујеву, двије мање станице. Непознато је да ли је заживјело мјерење и складиштење и анализирање података из кишомјерних станица у циљу израде прорачуна биланса воде сливног подручја које прехранује Опачицу, а у циљу процјене њених могућих капацитета за експлоатацију. Опачица је најважнији локални извор воде у општини Херцег Нови и заслужује много већу пажњу од садашње, а највише се мисли на еколошко-санитарну заштиту кроз законом прописане мјере заштите у првој, другој и трећој зони, као и праћење стања квалитета и квантитета воде, у смислу исцрпљивости и активирања хидрауличких особина цијелог карстног склопа.

4. Документација о Опачици из архиве „Водовод и канализација“ д.о.о.

Радећи на студији заштите изворишта Опачица, са колегама у „Водовод и канализација“ д.о.о. Душица Грубач, инжењерка хемије у лабораторији на филтер станици „Мојдеж“ прикупила је документацију о Опачици, из архиве „Водовод и канализација“, која је дијелом у фрагментима без насловних страница и утврђивања године настанка. Попис документације наводи се по претпостављеном хронолошком реду:

1. Идејни пројекат за експлоатацију врела Опачица, бр. 91 од 02. 04. 1963. године.
2. Рјешење о грађевинској дозволи бр. 05-31/42 од 25. 06. 1963. године, којом се дозвољава изградња каптаже врела, пумпне станице и водовода Опачица – Кути – Зеленика.
3. Главни пројекат изградње цјевовода – технички опис, 1963.

4. Рјешење о одобрењу за изградњу прикључног цјевовода од Опачице на тлачни вод водовода Ривијере до прикључног мјеста код Марића моста, на земљишту уз постојећи сеоски пут кроз Куте до извора Опачица, у свему према одобреном главном пројекту и локацији, бр. 02 – 27/39 од 10. 06. 1967. године.
5. Одлука Радничког савјета комуналног предузећа бр. 459/6 од 25. 05. 1967. године.
6. Заштита изворишта Опачица у Херцег Новом, Завод за инжењерску геологију и хидрогеологију Грађевинског факултета у Сарајеву, март 1979.
7. Извјештај о резултатима геофизичких испитивања Кутског поља, Херцег Нови, са предлогом истражних радова, фебруар 1995. године.
8. Елаборат о резултатима хидрогеолошких истраживања Кутског поља и изворишта Опачица – Херцег Нови израђен од стране ЈУ Геолошког завода Подгорица 1995. године
9. Документација везана за извођење експлоатационих бунара од 1996. године на микролокацији Опачица – Зеленика.
10. 6 књига пројектанта „Водопроект – ЦГ“ из Будве рађене ради реконструкције пумпне станице „Опачица“: Општи извјештај, архитектонско-грађевински дио, хидро-машински дио, електро дио и саобраћајнице.
11. Документације о бушењу истражних бунара на потезу Опачица – Херцег Нови, Институт за грађевинарство Хрватске, Загреб.
12. Предрачун радова на изградњи каптаже врела Опачица и водовода од Опачице до Зеленике.
13. Рјешење о утврђивању зона санитарне заштите бр. УР-I-0603-176 од 28. 09. 1998.

14. Допунско рјешење о утврђивању зона санитарне заштите бр. 060-327/99-0501-256 од 17. 11. 1999.
15. Мапа зона санитарне заштите Опачице (без наведеног документа из којег је извучена).
16. Табеларни преглед физичко-хемијско-микробиолошких параметара ван МДК због којих вода изворишта Опачица није у категорији воде за пиће, у протеклих 20 година.
17. Основни и периодични прегледи физичко-хемијских и микробиолошких параметара, за период 1980–2020, архива интерне лабораторије „Водовод и канализација“ д.о.о. – Херцег Нови.
18. Накнаде за експлоатацију воде из изворишта Опачица, одговор финасијске службе.
19. Записник о извршеном инспекцијском прегледу инспектора Миодрага Радуловића, бр. 0407-1/2016-7.
20. Захтјев „Водовод и канализација“ Управи за воде за добијање водне дозволе, од 12. 05. 2016. са непотпуном документацијом.
21. Радуловић др Милан, Геолошки и хидрогеолошки елаборат за Опачицу, 2020.

Литература

Доклестић, О., „Смањење експлоатације изворишта Опачица – смањење губитака воде у систему“, *Зборник радова са конференције „Вода 2022“*, Златибор 2022.

Никић З., Доклестић О., *10. симпозијум о заштити карста, Карстно врело Опачица – реткост приобалног карста Боке которске*, 2023.

Влатковић Д., „Корелација водне и енергетске ефикасности у херцеговском водоводном систему“, *Конференција „Водовод и канализација“*, Зборник радова, 2021.

Деспотовић Ј., „Каналисање кишних вода“, Грађевински факултет Универзитета у Београду, Београд 2009.

Драшковић Б., „Економија природног капитала, вредновања и заштита природних ресурса“, Институт економских наука, Београд 1998.

Мијатовић Б.Ф., „Хидрологија крашких водоносника“, Гео завод – Институт за геонауке, Београд 1990.

Прохаска С., Ристић В., „Хидрологија, кроз теорију и праксу“,

Рударско-геолошки факултет, Универзитет у Београду, Институт за водопривреду „Јарослав Черни“, Републички хидрометеоролошки завод, Београд 1996.

Прохаска С., „Хидрологија“, II, Институт за водопривреду „Јарослав Черни“, Републички хидрометеоролошки завод, Београд 2006.

Прохаска С., „Хидрологија“, III, Институт за водопривреду „Јарослав Черни“, Републички хидрометеоролошки завод, Београд 2017.

Новаковић Дарко и други, „Основне карактеристике малих водотока Црногорског приморја“, Завод за хидрометеорологију и сеизмологију у сарадњи са УНДП, Подгорица 2013. (За потребе Друге Националне комуникације Црне Горе према Оквирној конвенцији УН о промјени климе – UNFCCC.)

Радуловић М., „Подземне воде Црне Горе“ у Зборнику радова са савјетовања: *Претпоставке и потенцијали реализације идеје Еколошка држава Црна Гора*, Министарство заштите животне средине РЦГ, Универзитет Црне Горе, Подгорица 1993.

Радуловић М., Радуловић В., “Методологија израде и значај хидрогеолошке карте Црне Горе, 1:100.000 за просторни план Републике” у Зборнику Југословенског симпозијума за просторно и урбанистичко планирање у сеизмичким условима, Херцег Нови 1982.

Радуловић М., „Хидрогеологија карста Црне Горе“, докторска дисертација, Рударско-геолошки факултет, Београд 1996.

Радуловић М., „Хидрогеолошке одлике терена у зони приморског карста Црне Горе“, Грађевински факултет Универзитета Црне Горе, монографија истраживања, Подгорица 2000.

Радуловић Р., Радуловић М., “Инжењерскогеолошке и сеизмолошке карте као подлога за оцјену погодности терена за урбанизацију на примјерима из Црногорског приморја” у Зборнику радова *Геотехнички аспекти грађевинарства*, Копаоник 2006.

Радуловић В., Радуловић М., “Карст Црне Горе” у монографији *100 година хидрогеологије у Југославији*, Зборник радова, стр. 147 – 185, Београд 1997.

Summary

OPAČICA SPRING (ENGINEERING-GEOLOGICAL DESCRIPTION, HISTORY OF INVESTIGATIVE WORKS, EXPLOITATION)

Olivera DOKLESTIĆ

The spring of Opačica in Kućansko polje (Kuti Valley) is the most important local water source in the municipality of Herceg Novi, and it consists of a set of underground channels in the karst soil, situated in the middle part of Herceg Novi municipality. The introductory part of the paper provides basic spatial parameters of the location, both in wider and narrower spatial context. After this follows elaboration of engineering-geological parameters of the rock complex forming the catchment area that feeds Opačica. Opačica has attracted the attention of geologists and has been the subject of texts written over a period of more than one hundred years, while during the Venetian reign it was known as "Big water". Numerous researches were carried out, as well as mapping, but only in 1963 it became a part of the water supply system of Herceg Novi, that is, its fundament. Gradually, starting in 1950-ies, research works have been carried out, pumps installed and the degree of exploitation increased, reaching today's five pump units in five drilled wells, of which water is exploited from four.

The final part of the paper deals with exploitation of this local water source, proving a tendency of reduced exploitation due to decreased technical loss of water in the entire Herceg Novi water supply system. In the recent seven years, its role has been oriented to summer period, when the consumption in the system is significantly increased due to tourist consumption, i.e. increased number of consumers and increased individual consumption, as well as due to a periodical shutdown of water supply from the HET system, i.e. from water source "Plat" in Konavli, occurring annually for the purpose of maintaining the pump units and the tunnel making a part of hydroelectric power plant system on Trebišnjica. The maximum quantity of water Opačica can supply to the system is 160 l/s. Its phenomenon is based on the fact that its underground channels, branches, are occasionally as deep as 20 to 22 meters below the sea level, without getting salty thanks to the geological barrier preventing penetration of seawater and salinization. There used to be cases of increased chloride concentrations, due to pumping over the entire year of exploitation, when care was not taken of hydrotechnical parameters. The cause of this increased concentration was not investigated, however in the recent 10 years this phenomenon has not been detected. Opačica is a water source that necessitates protection of the entire catchment area and this paper has an aim of pointing to its importance, because water is irreplaceable natural resource, ever decreasing in its potable state.

Key words: • Opačica • Kućansko polje
• catchment area • water resource
• Herceg Novi

BOOK 42

UDK 551.444(497.16Herceg Novi)

Допринос анализи извора загађења, притиска и утицаја на подземни водозахват Опачица физичком и хемијском анализом шест водоизворишта у залеђу Кутског поља

Душица ГРУБАЧ

Апстракт:

Овај рад истражује кључне факторе за управљање, коришћење и заштиту водоизворишта Опачица, које представља најзначајнији водни ресурс Херцег Новог. Фокус је на идентификацији потенцијалних притисака на подземне воде, укључујући септичке јаме, локална гробља, пољопривредне и привредне активности, као и туризам. Истраживање обухвата анализу физичко-хемијских параметара воде са шест изворишта у сливу Опачице, као што су температура, рН вриједност, мутноћа, електропроводљивост и садржај различитих јона и органских материја. У другом дијелу рада описане су могуће миграције воде на основу сличности параметара, чиме се пружа основа за будуће политике заштите и одрживог управљања сливом Опачице. Резултати истраживања представљају важан корак ка смањењу загађења и очувању квалитета воде овог подручја.

Кључне ријечи: • притисци и утицаји • Опачица
• водоизворишта залеђа
• физичко-хемијска анализа

Допринос анализи извора загађења, притиска и утицаја на подземни водозахват Опачица физичком и хемијском анализом шест водоизворишта у залеђу Кутског поља

Душица ГРУБАЧ

Увод

Овај рад пружа информације које аутори сматрају неопходним и потребним стручњацима и заинтересованим странама у циљу успостављања политике управљања, коришћења и заштите најзначајнијег водног ресурса Херцег Новог, водоизворишта Опачица. Осигурање прогресивног смањења загађења, спречава њено даље загађење и уграђује темељ будућим развојним политикама слива Опачице.

Унутар Црне Горе издвајају се два слива Јадрански и Дунавски, а унутар њих неколико хидрогеолошких цјелина које се одликују, како специфичним геолошким саставом, геотектонским јединицама, тако и посебним хидрогеолошким својствима. Тако се унутар Јадранског слива могу издвојити сљедећи рејони: Приморски карст (Paraautohton, Sukali зона) и Карстна поља. У рејону Приморског карста, поред осталих, налазе се и лежишта

карстних изданских вода Опачице и лежишта карстних изданских вода Мориња.¹

Карстна издан Опачица налази се у алувиону Кутског поља. Ова ниска карстна издан дренира се из разгранатог пећинског канала, са сталним подземним током. Палеорељеф квартара Кутског поља чине банковити до масивни горњокредни кречњаци, који изграђују источни обод Кутског поља, подручје Лазина и Главице. Јужни обод Главице изграђују танкослојевити и плочасти кречњаци доње креде, који залијежу испод горњокредних кречњака и бочна су баријера према мору, заједно са подинском баријером, флишним седиментима, средњотријаске старости, овом карбонатном комплексу. Због тога се претпоставља да утицај мора није могућ, мада се у екстремним условима експлоатације изворишта може очекивати продор морске воде.²

Сливно подручје овог водног тијела површине је око 18 km², захвата локалности Кута, Марица, Ластве и Пода. Обиљежавањем понора у Подима утврђена је водна веза са извором Опачице. Минимална издашност Опачице јесте 40 l/s, а максимална 80–100 l/s.³ Извориште Опачице има велики значај за снабдијевање Херцег Новог водом. На локалности Кутског поља, групом бушених бунара дубине до 20 m, захватају се подземне воде у количини од 80 l/s. Континуирани ниво, а самим тим и квалитет подземне воде, није могућ током године како због сезонских промјена у облику кишних и сушних периода, тако и у промјенама црпљења ове издани.

Сливно подручје води се као слабо урбанизовано са десетинама сеоских домаћинстава која су се налазила, према неким подацима, на овом подручју још од XV вијека.⁴

Уоквиру Програма уређења простора за 2018. годину препозната је потреба за израдом стратешког документа Елаборат–Главни

1 Министарство пољопривреде и руралног развоја, *Стратегија управљања водама Црне Горе*, Подгорица 2017, 47.

2 Исто, 88.

3 Ранко Ковачевић и др, *Леап општине Херцег Нови*, Општина Херцег Нови, Херцег Нови 2005, 52.

4 Душица Грубач, Ана Вериго, *Допринос анализи притисака и утицаја на подземну акумулацију Опачица у Херцег Новом*, Српско друштво за заштиту вода – Вода 2019, Златибор 2019, 257.

пројекат за утврђивање зона санитарне заштите водоизворишта Опачица у циљу стављања под заштиту водоизворишта.⁵

Према Оквирној директиви о водама једна од најзначајнијих активности јесте одређивање притисака и утицаја на водно тијело, у овом случају на подземну воду. Отуда се дефинишу појмови:

Покретачка сила или извор загађења – људска активност која може утицати на животну средину.

Притисак је директна посљедица људских активности (промјена протока, промјена хемијског састава и утицај као посљедица притиска на животну средину).⁶

У току истраживачког рада препознали смо и описали следеће могуће изворе загађења на подземну акумулацију Опачице и то: септичке јаме у непосредној околини водозахвата (преко 500 јама)⁷, неколико локалних гробаља⁸, пољопривредне активности, привредне активности – обрада камена, туристичке дјелатности и др., већа површина под шумом и неколико извора воде који могу утицати на своје начине на квалитет воде Опачице.

У овом раду дајемо акценат на идентификацију притиска само за изворе воде тако што смо узорковали, анализирали и описали физичко-хемијски састав водоизворишта који се налазе у залеђу Кутског поља, Скала у Накићеновићима, Ловац у Ластви, Диздарица, Просина (Чесма) и ради евентуално повезивања токова Драгомановићи у Горњем Морињу и извор Доњег Мориња.

У првом дијелу рада описано је узорковање воде и анализа која обухвата физичке параметре: мирис, укус, мутноћу, електропроводљивост, температуру и хемијске параметре: киселост (рН вриједност), алкалитет, садржај органских материја, садржај нитрита, хлорида, резидуала хлора, бикарбоната, калцијумовог

5 Секретаријат за просторно планирање и изградњу, *Програм уређења простора за 2018*, Општина Херцег Нови, 2018, 10.

6 Биљана Љујић, *Директиве ЕУ о водама*, Удружење за технологију и санитарно инжењерство, Београд 2005, 5.

7 Душица Грубач, Ана Вериго, *Допринос анализи притисака и утицаја на подземну акумулацију Опачица у Херцег Новом*, Српско друштво за заштиту вода – Вода 2019, Златибор 2019, 257.

8 Душица Грубач, Александра Рајевић, Дејан Песторић, *Утицај гробаља на квалитет воде водоизворишта Опачица у Кућанском пољу*, Српско друштво за заштиту вода – Вода 2020, Требиње 2020, 491.

и магнезијумовог јона. Укупна тврдоћа први пут је у историји постојања ових изворишта урађена децембра 2020. године.

У другом дијелу рада дајемо опис могућих миграција воде на основу сличности одабраних параметара.

Физичко-хемијски параметри водоизворишта у залећу Херцег Новог и дијела которске општине, Горњег и Доњег Мориња

Херцеговско залеће обилује изворским водама. Неке су сталног карактера, неке периодичне и „прораде“ само у вријеме киша. Могло би се додати да такви хидрогеолошки процеси могу довести до мијешања различитих извора, што може промијенити састав и квалитет воде. Такође, постоји ризик да загађивачи из једног дијела подземља продру у изворе који су раније били заштићени, чиме се смањује стабилност и сигурност изворских вода на дужи рок.

Поред тога, промјена у подземним токовима може смањити количину воде доступну на изворима или изазвати сезонске варијације у квалитету воде. Такође, овакве промјене могу отежати планирање и управљање водоизвориштима, јер постаје теже предвидјети како ће се вода понашати у различитим околностима. У коначници, ови процеси могу повећати трошкове обраде воде и смањити доступност квалитетне питке воде за локално становништво.

Површинске воде показују утицај не само на режим нивоа подземних вода, већ се њихово дејство испољава и на температуру и хемијски састав воде.⁹

На слици 1. која показује херцеговско залеће, од мора до Убаљске планине и локације Дубоки до, односно потез од Доњег Мориња, преко Драгомановића до Буновића и Убала, учртане су локације водоизворишта са којих је узета вода почетком децембра 2020. и узоркована.

⁹ Маја Стојановић, *Идентификација спољних притисака и утицаја на квалитет подземне воде изворишта општине Лакташи* – докторска дисертација, Технолошки факултет Нови Сад 2017, 17.

Сл. 1 | Карстне издани: 1) Опачица, 2) Скала у Накићеновићима, 3) Ловац у Ластви, 4) Диздарица, 5) Просина (или Чесма), 6) Буновићи, 7) Драгомановићи у Горњем Морињу и 8) извор Доњег Мориња.
(Преузето и прилагођено: Google maps, 2020. г.)

Анализирали смо узорке сирових вода седам карстних изворишта, од којих Опачица, Скала у Накићеновићима и Ловац у Ластви припадају нижем залеђу Кутског поља, док њих пет: Диздарица, Просина (или Чесма), Буновићи, Драгомановићи у Горњем Морињу и извор у Доњем Морињу (који прихрањује морињску ријеку), припадају вишем залеђу Зеленике и појаса који се пружа испод Љутог крша, Мрчаве и Кокотове греде. Ови извори просторно су релативно блиски.

Карстне издани карактеристичних су физичких и хемијских особина за ово подручје воде у карсту, што их чини међусобно препознатљивима да им је готово исто заједничко поријекло, са мањим осцилацијама, у зависности од дубине из које долазе и састава стијена кроз које пролазе.

Бујичног су карактера што значи да је њихово појављивање везано са кишним периодима и снажним испирањима тла. Због бујичног карактера ови извори често доносе већу количину седимента и других нечистоћа у воду, што може негативно утицати на њен квалитет. Такође, оваква појава може довести до наглих промјена у водостају, чинећи изворе непоузданим за редовно снабдијевање, а тиме се повећава ризик од загађења и ерозије тла у околним подручјима.

Узорковање је обављено након другог кишног дана, који је уследио након, пак, дужег временског периода суше (више од два мјесеца без кише) почетком децембра, при спољашњој температури од 8°C. Извориште Диздарица није имало воде, док се на осталим извориштима могла видјети велика издашност.

Физички и хемијски параметри рађени су према Стандардним методама за испитивање хигијенске исправности (1990)¹⁰ и према Правилнику о ближим захтјевима, које у погледу безбједности треба да испуњава вода за пиће (Сл. лист ЦГ, бр. 24/2012).¹¹

Табела 1 | Анализа карстних издани, извора, децембар 2020. 1–3 извори доњег залећа Кутског поља, 4–8 извори горњег залећа Кутског поља и дуж доњих греда према Морињу

	Мјесто	Извор	Мирис	Укус	t (°C)	RCI ₂ (mg/l)	Мутноћа (°NTU)	Електро-проводљивост (µS/cm)	pH
1.	Зеленика	Опачица	без	/	/	0	0,57	460	7,62
2.	Накићено-вићи	Скала	без	/	14,7	0	0,35	615	7,25
3.	Ластва	Ловац	без	/	/	/	1,17*	402	7,59
4.	Диздарица	Диздарица							
5.	Диздарица	Просина (Чесма)	без	/	/	/	6,39*	384	7,71
6.	Буновићи	Буновићи	без	/	/	/	0,63	577	7,27
7.	Горњи Морињ	Драгома-новићи	без	/	/	/	0,42	401	7,57
8.	Доњи Морињ		без	/	10,8	/	0,53	4,73mS*	7,74

У Табели 1. и 2. дате су вриједности за физичке и хемијске параметре. Звјездицом су назначене вриједности које су изашле из максимално дозвољених концентрација што воду чини таквом да није за пиће. Па тако:

¹⁰ Фрањо Чоха, *Стандардним методама за испитивање хигијенске исправности*, Привредни преглед, Београд 1990.

¹¹ Правилник о ближим захтјевима, које у погледу безбједности треба да испуњава вода за пиће (Сл. лист ЦГ, бр. 24/2012).

Табела 2 | Анализа карстних издани, извора, децембар 2020. 1–3 извори доњег залеђа Кутског поља, 4–8 извори горњег залеђа Кутског поља и дуж доњих греда према Морињу

	Мјесто	Извор	Hloridi (mg/l)	NH ₄ ⁺ / NO ₂ ⁻	KMnO ₄ (mg/l)	Alka- litet	K°dH	HCO ₃ ⁻ (mg/l)	U°dH
1.	Зеленика	Опачица	10,0	0,000	2,18	40	11,20	244,0	12,88
2.	Накићено- вићи	Скала	14,0	0,000	1,94	69	19,33	420,90	17,7
3.	Ластва	Ловац	10,0	0,000	48,97*	42	11,76	256,2	11,42
4.	Диздарица	Диздарица							
5.	Диздарица	Просина (Чесма)	8,0	0,000	7,56*	41	11,48	250,1	10,75
6.	Буновићи	Буновићи	10,0	0,000	2,18	63	17,64	384,3	16,46
7.	Горњи Морињ	Драгома- новићи	8,0	0,000	1,87	43	12,04	262,3	11,31
8.	Доњи Морињ		1260,0*	0,000	11,54*	29	8,12	176,9	31,36

• **Под редним бројем 1:** извориште Опачица има вриједности у оквиру максимално дозвољених концентрација и јесте вода за пиће, иако је овај узорак добар, она у систем водоснабдијевања улази са додатним третманом хлорисања.

• **Под редним бројем 2:** извор Скала у Накићеновићима има вриједности у максимално дозвољеним концентрацијама и јесте вода за пиће. Није у систему јавног водоснабдијевања, али поједина околна домаћинства га користе за сопствене потребе.

• **Под редним бројем 3:** извор Ловац у Ластви има мало повишену вриједност за мутноћу и органске материје, што се може приписати обилнијим падавинама и спирањем у протекла два дана и није за пиће. Није у систему јавног водоснабдијевања, али поједина околна домаћинства га користе за сопствене потребе.

• **Под редним бројем 4:** извор Диздарица (Слика 2) нема воде, није у систему јавног водоснабдијевања.

• **Под редним бројем 5:** извор Просина (Чесма) – Параметри за мутноћу и органске материје су изнад дозвољених вриједности по Правилнику; ова појава је настала услед већих падавина

Сл. 2 | Извор Диздарица

Сл. 3 | Извор у Доњем Морињу

у последња два дана и оваква вода није за пиће. Она и није у систему јавног водоснабдијевања, али поједина домаћинства села Жлијеби користе ову воду за сопствене потребе.

- Под редним бројем 6: извор Буновић – Сви параметри се налазе у максимално дозвољеним концентрацијама што га чини да јесте вода за пиће. Није у систему јавног водоснабдијевања, али поједина околна домаћинства га користе за сопствене потребе.

- Под редним бројем 7: извор Драгомановић – Вриједности параметара су у максимално дозвољеним концентрацијама и јесте вода за пиће. Није у систему јавног водоснабдијевања, али поједина околна домаћинства га користе за сопствене потребе.

- Под редним бројем 8: извор Доњи Морињ (Слика 3) – Из максимално дозвољених концентрација излазе вриједности за електропроводљивост, хлориде и органске материје, као и за енормно велику тврдоћу воде што указује на директни утицај морске воде на ово извориште и није вода за пиће. Такође, није у систему јавног водоснабдијевања.

Закључак:

На основу урађених анализа, параметри које смо били у могућности да мјеримо, јасно указују да поједини извори нису за пиће услед осјетљивости на спирање земљишта у вријеме кишних падавина. Ловац, Просина и Доњи Морињ – мјешање морске воде, док извори: Опачица, Скала, Буновићи и Драгомановићи јесу воде за пиће. Изабрани параметри одговарају основном прегледу воде према којима се може закључити да ли је вода за пиће или није. Иако је утврђен тренутни квалитет вода, не искључује се потреба за даљим испитивањима и утврђивање хидрогеолошких веза, годишњим мониторингом квалитета и квантитета и утврђивањем мјера за заштиту ових изворишта.

Повезивање подземних водних токова

За упоређивање вриједности, које би евентуално могле да покажу сличност пута преношења водених маса кроз карст, узели смо параметре попут: електропроводљивости, хлорида, алкалитета, хидрогенкарбоната, калцијум и магнезијум јона и тврдоћу воде.

Упоређивање ових параметара може помоћи у праћењу утицаја различитих геолошких и хидролошких услова на квалитет воде. На пример:

- **Електропроводљивост** може открити промјене у концентрацији растворених материја током путовања водених маса кроз различите типове тла и стијена.
- **Хлориди** могу указивати на присуство људских активности или загађивача у близини извора.
- **Алкалитет и хидрогенкарбонати** важни су за процјену стабилности рН вриједности и отпорности воде на кисела испирења.
- **Калцијум и магнезијум јони** утичу на карактеристике тврдоће воде, која може варирати у зависности од геолошких слојева кроз које вода пролази.

Такође, анализа ових параметара може помоћи у препознавању потенцијалних извора загађења и природних процеса

који утичу на квалитет воде. Разумијевање како ови параметри варирају може помоћи у бољем планирању заштите и управљања водним ресурсима, као и у предвиђању и превенцији проблема са водом у будућности. Иако постоје научне методе, које у оквиру науке хидрогеохемије, прецизније и тачније дају податке о водној миграцији разматране групе параметара и њихову мобилизацију из стијена, и без анализе литолошког састава подлоге, покушали смо да дамо скроман допринос у процјењивању могућих транспорта воде.

На основу добијених вриједности подијелили смо изворишта у двије групе потенцијално сличних извора. У првој групи налазе се: Опачица, Ловац, Просина (Чесма) и Драгомановићи. Различитости у садржају магнезијум јона могу се приписати различитости састава литолошке подлоге горњег и доњег залећа (Табела 3).

Табела 3 | Параметри приближних вриједности за изворе Опачица, Ловац, Просина и Драгомановићи, децембар 2020

Извор	Опачица	Ловац	Просина (Чесма)	Драгомановићи
Електропроводљивост ($\mu\text{S}/\text{cm}$)	460	402	384	401
Хлориди (mg/l)	10,0	10,0	8,0	8,0
Алкалитет	40	42	41	43
HCO_3^- Хидрогенкарбонат (mg/l)	244,0	256,2	250,1	262,3
U°dH Укупна тврдоћа у њемачким степенима	12,88	11,42	10,75	11,31
Ca^{2+} Калцијум јон (mg/l)	79,2	65,6	71,2	77,6
Mg^{2+} Магнезијум јон (mg/l)	7,78	9,72	3,4	1,94

У другој групи налазе се Скала и Буновићи. Различитости у садржају магнезијум јона могу се приписати различитости састава литолошке подлоге горњег и доњег залећа (Табела 4).

Табела 4 | Параметри приближних вриједности за изворе Скала и Буновићи

Извор	Скала	Буновићи
Електропроводљивост ($\mu\text{S}/\text{cm}$)	615	577
Хлориди (mg/l)	14,0	10,0
Алкалитет	69	63
HCO_3^- Хидрогенкарбонат (mg/l)	420,90	384,3
U°dH Укупна тврдоћа у њемачким степенима	17,7	16,46
Ca^{2+} Калцијум јон (mg/l)	101,6	109,6
Mg^{2+} Магнезијум јон (mg/l)	15,07	4,86

На слици 4. приказали смо могуће миграције водених маса у карсту на основу сличности у физичким и хемијским параметрима анализираних сирових изворских вода. Жутом линијом повезали смо изворишта Опачица, Ловац, Просина (Чесма) и Драгомановићи, док су плавом линијом означена изворишта на правцу Буновићи и Скала у Накићеновићима. Смјерови су означени стријелицама од виших кота према нижим.

Сл. 4 | Могући правци миграције водених маса на основу сличности физичких и хемијских параметара

Закључак

На основу урађених анализа, параметри које смо били у могућности да мјеримо, јасно указују да поједини извори, као што су Ловац, Просина и Доњи Морињ, нису за пиће, услед осјетљивости на спирање земљишта као посљедице падавина, док извори Опачица, Скала, Буновићи и Драгомановићи јесу воде за пиће. На основу поређења сличних физичких и хемијских параметара дали смо могуће правце миграције воде кроз карст и њихово појављивање у облику извора.

Овакво упоређивање параметара омогућило је постојање основе за даља прецизнија разумијевања тока и дистрибуције подземних вода, што је кључно за ефикасно управљање водним ресурсима. Подаци и резултати добијени будућим опсежнијим истраживањима могу се користити даље у кључним областима: **политика управљања водоизворима** – усмјеравајући одлуке о заштити извора, контроли загађења и одрживом коришћењу воде; **планирање и развој инфраструктуре** – планирање изградње и унапређења инфраструктуре за снабдијевање водом, као и за ефикасно управљање водоводним системима; **очување и заштита екосистема** – очување природних екосистема и заштита биодиверзитета, јер се може примијенити у заштити од загађења и очувању природних ресурса; **регулатива и стандарди** – основе за успостављање и унапређење регулаторних стандарда и норми које се односе на квалитет воде и заштиту извора; **обука и едукација** – ове тачке могу се користити у образовним програмима и обукама за локалне заједнице, надлежне органе и друге заинтересоване стране, како би се повећала свијест о очувању квалитета воде; **стратегије за адаптацију на климатске промјене** – развој стратегија за прилагођавање климатским промјенама, као што су промјене у обрасцима падавина и њихов утицај на квалитет и доступност воде; **оптимизација процеса** – унапређење процеса обраде воде, омогућавајући ефикасније и економичније методе за постизање и очување безбједног квалитета воде за људску потрошњу.

Свака од ових области доприноси свеобухватном приступу у управљању водним ресурсима, осигуравајући да се квалитет

воде очува и да се предузму одговарајуће мјере за њен дугорочни одрживи развој и заштиту.

Литература:

Грубач Душица, Александра Рајевић, Дејан Песторић, *Утицај гробаља на квалитет воде водоизворишта Опачица у Кућанском пољу*, Српско друштво за заштиту вода – Вода 2020, Требиње 2020.

Грубач Душица, Ана Вериго, *Допринос анализи притисака и утицаја на подземну акумулацију Опачица у Херцег Новом*, Српско друштво за заштиту вода – Вода 2019, Златибор 2019.

Ковачевић Ранко и др, *Леап општине Херцег Нови*, Општина Херцег Нови, Херцег Нови 2005.

Љујић Биљана, *Директиве ЕУ о водама*, Удружење за технологију и санитарно инжењерство, Београд 2005.

Министарство пољопривреде и руралног развоја, *Стратегија управљања водама Црне Горе*, Подгорица 2017.

Правилник о ближим захтјевима, које у погледу безбједности треба да испуњава вода за пиће (Сл. лист ЦГ, бр. 24/2012).

Секретаријат за просторно планирање и изградњу, *Програм уређења простора за 2018*, Општина Херцег Нови, 2018.

Стојановић Маја, *Идентификација спољних притисака и утицаја на квалитет подземне воде изворишта општине Лакташи* – докторска дисертација, Технолошки факултет Нови Сад 2017.

Чоха Фрањо, *Стандардним методама за испитивање хигијенске исправности*, Привредни преглед, Београд 1990.

Summary

CONTRIBUTION TO ANALYSIS OF POLLUTION SOURCES, PRESSURES AND IMPACTS ON GROUND-WATER SOURCE OPAČICA, USING PHYSICAL AND CHEMICAL ANALYSIS OF SIX WATER SOURCES IN THE HINTERLAND OF KUTSKO POLJE

Duška GRUBAČ

The subject of this paper is analysis of sources of pollution, water pressures and impacts on the ground-water source Opačica by means of physical and chemical analysis of key water sources in the hinterland of Kutsko polje (Kuti Valley). This research includes sampling and analysis of physical and chemical parameters of ground-waters for the purpose of identifying sources of potential pollution and their impact on the water quality of this water source. Particular attention was paid to the chemical and physical parameters pointing to similar origin of the analyzed waters. The results point out both to waters that no longer have significant pressures and to those that do, including increased concentrations of certain pollutants of natural origin, requiring continuous monitoring and application of protective measures. This study provides valid information to the decision makers and contributes to improvement of water sources' management in this area.

Key words: • pressures and impacts • Opačica
• water sources in hinterland
• physical and chemical analysis

Прилози

ОК
42
Д

UDK 929.642Musić

Сјећања (I дио)

Ђуро МУСИЋ

ЗБОРНИК РАДОВА
ИЗ НАУКЕ, КУЛТУРЕ И УМЈЕТНОСТИ
A COLLECTION OF WORKS IN SCIENCE,
CULTURE AND ART

Сјећања (I дио)

Ђуро МУСИЋ

Будим се у праскозорја када небо почиње да блиједи и присјећам се свога бурног живота. Имам срећу да живим своју последњу животну доб у свом родном граду, Херцег Новом и у својој кући, из које се пружа предиван поглед на улаз у Боку, на Њивице, Жвиње и Илиницу. Иако сам цијели радни вијек провео на разним мјестима, драго ми је да сам се вратио своме мору, учинио свој круг. Желим да запишем што знам и чега се сјећам из свог тешког и бурног живота. Већ сам зашао у деведесете и сматрам да је вријеме да се нешто и запише. Ово је првенствено за моје синове, на које сам поносан, као и на сву своју унучад и праунучад.

Из историје породице Мусић

Мусићи су из Васојевића насељавали Херцеговину и Далмацију, Славонију, Косово, а почетком двадесетих година 18. вијека спадају међу прве Поћане који су се професионално бавили поморском трговином.

Први писани траг о Мусићима као поморцима може се наћи у архиву Поморског музеја у Котору из 1736. године. Петар Мусић 1726. г. превози суво месо и слану рибу за Далмацију.

Помиње се и 1736. године као капетан, има сина Лазара и плови брацијером Св. Спиридон од 19. 05. 1779. до 27. 07. 1781. Користан извор јесте књига „Капетани и једрењаци из Херцег Новог“ аутора пок. Петра Палавршића, богата подацима о припадницима породице Мусић. Архиви у Котору и у Херцег Новом садрже доста података, које би требало даље истражити.

Мене је највише фасцинирао предак Никола Лукин Мусић (1760–1835), јер је од малена био на мору са својим оцем и браћом. Са 18 година пловио је брацијером дуж јадранске обале са обје стране, да би већ са 30 година (1790) постао капетан. Током година пловидбе мијењали су се бродови и њихово власништво, мијењале су се посаде и луке (Трст, Ђенова), мијењао се терет и

От старјешине манастира Савине

Низу подписати старјешина манастира савине моли високо почитајему претуру от Новог, да би високо почитајема претура, јавила вишој власти како је почивши господин капетан Николаје Мусић житељ каштелновски от парохије савинске оставио овому манастирју савинском у својему потоњему тастаменту перво земљу зовомо Мељину, друго двије куће у град, треће двије бутиге на крај пјаци с магазинима. Моли се високо почитајема претура да би преставила високој власти да манастир горе речана добра прими, а што буде за испунити све како у тастаменту говори. Манастир Савина уједно, заједно, договорно све ће испунити, са супругом горе поменутога почившаго Николаја Мусића, госпођом Јешом, в прочем остају на заповјед високо почитајеме претуре от Новог.

Савина 16. јануарија 1836

Старјешина манастирја Савине Макарије Грушић

Преузвишеној царско краљевској претури от Ерцег - Новог

наручиоци роба. Године 1805. Никола је купио имање у Котобиљу, изнад Пода. Године 1834. написао је тестамент, а наредне године је умро. Био је велики дародавац Манастира Савина. Оставио је, тј. завјештао цркви двије куће у Старом граду у Херцег Новом, земљу у Мељинама, двије „бутиге“ на крај „пјаце“ са магацинима. И данас се четири Николина кандила чувају и користе у Манастиру Савина.

Дјетињство и Други свјетски рат

Моја је жеља да овдје објасним вријеме свога дјетињства, односно одрастања и стасавања у тешким, тада ратним и поратним временима.

Свога ћеда и бабе се не сјећам, само из прича, и овдје ћу дати кратки осврт на моје најближе чланове фамилије. Ћед Јефто био је млинар на Челима – прије Пода. Причало се да је био врло згодан и да се у њега заљубила Милка, ћерка богаташа Ратковића који је имао неколико кућа у Херцег Новом и Дубровнику. Њезини су били против те везе и њих двоје су побјегли у Њивице. То је тада била Херцеговина, под турском влашћу. Када је Милка остала трудна њена породица је, коначно, прихватила тај брак и тако су и мој ћед и баба добили своју трговину. Моја баба Милка (ми смо је звали ноне) и ћед Јефто имали су шесторо дјеце: Николу, Милана, Митра, Ђура, Еву и Даницу.

Гимназијалац Ђуро Мусић умро је 28. септ. 1910. године од туберкулозе. Новска омладина скупила је 100 круна и уписала га као првог добротвора Српског сокола, још у формирању. По њему сам и добио име. Никола се након студија у Трсту одселио за Америку гдје је радио као шумарски инжињер и бавио се писањем. Наша породица сазнаје: “Никола Мусић је био један од наших бољих писаца у Америци и знао је да одабере себи листове у којима је писао, а да своје перо не понизи“. Издавач је био Вељко Радојевић.

Даница се удала за Рудолфа Ромеиа, Италијана Задранина који је радио у пошти у Херцег Новом, а када је пала аустроугарска власт 1918. преселио се у Италију. У вријеме окупације Италијани су га вратили у Херцег Нови и био је предсједник општине. Њихов

син Ромео Ромеи завршио је Војну поморску академију у Италији и био је један од најбољих подморничара у вријеме II свјетског рата. Подморницом је два-три пута ушао у Малту, торпедовао енглеске бродове и оштетио енглески војни брод на Медитерану. Погинуо је са цијелом својом посадом. Проглашен је херојем и одликован највећим италијанским војним одликовањем – Златном медаљом за војничку храброст која му је додијељена у новембру 1940. године. Један тракт ВПА у Ливорну носи његово име, а од јуна 2018. и најмодернија италијанска подморница.

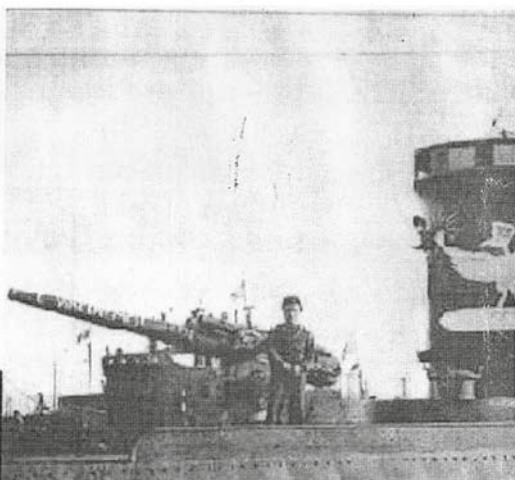
Ева је имала двије успјешне ћерке. Митар је имао своју фирму ХАД „Ривијера“, сувласник аутобуског друштва.

Милан, мој отац, био је управник поште у Херцег Новом, а мајка Јелка Ђановић била је из Стона, са Пељешца, радила је у пошти у Дубровнику. Тамо су се упознали, а вјенчали у Херцег Новом, у Манастиру Савина 1922. год. Имали су нас троје дјеце.

PRIČA O ROMEU ROMEIJU

Podmornica italijanske Mornarice nosi ime rođenog Novljanina: Boka zaboravila "Gusara iz dubina"

Ofanzivnost podmornica kao sredstva za vođenje rata na moru, savršeno se uklapala u odlučni i pomalo agresivni karakter mladog Novljanina

Romeo Romei (Foto: Privatna arhiva)

Romeieva ćerka na svečanosti porivanja podmornice kojoj je kumovala (Foto: Privatna arhiva)

Čovjek koji je doživio čast da se već druga podmornica koja u posljednjih pola vijeka služi u Ratnoj mornarici Italije nazove njegovim imenom, kapetan korvete Romei, spada među najveće mornaričke heroje u Italiji, ali ga u njegovom zavičaju – Boki Kotorskoj, danas malo ko zna.

Fasciniran podmornicama

Rođen je 14. avgusta 1906. u Herceg Novom, kao jedan od tri muška potomka u mješovitoj porodici - otac je bio Italijan, a majka našeg porijekla, rodom iz poznate novske porodice Musić. Romeo je u Novom završio osnovnu školu, a porodica se poslije Prvog svjetskog rata i raspada Austro-Ugarske, u čijem je Boka do tada bila sastavu, seli u Zadar koji je tada pripao Kraljevini Italiji.

Tamo završava gimnaziju, nakon čega 1924. godine upisuje italijansku Vojno-pomorsku akademiju u Livornu. Četiri godine kasnije, kao jedan od boljih

Siniša Luković

Prije četiri godine u italijanskom vojnom brodogradilištu korporacije Fincantieri u La Specciji bilo je svečano - 4. jula 2015. u more je porinuta najnovija i najmodernija italijanska podmornica, njemačkog tipa U-212A, koja je dobila ime jednog Novljanina. Kuma nove, 450 miliona eura vrijedne podmornice, Nikoleta Romei Beninji, u prisustvu brojnih italijanskih visokih državnih i vojnih zvaničnika, slomila je bocu šampanjca o pramac i nadjenula joj ime svog pokojnog oca, rođenog Bokelja - Romea Romeija.

Као управник поште, отац је имао стан у пошти у Старом граду, у улици која се звала „Кала лонга“. У њој су живјеле старе новске породице: Лукатели, Гракалићи, који су били чувени комунисти и партизани, а чија су имена добиле наше улице након II свјетског рата. Рођен сам као треће, најмлађе дијете 1929. г. Имао сам брата

Сл. 4 | Мој отац, мајка, сестра, брат и ја

Сл. 5 | Посјета краљице Марије Колу српских сестара (КСС) 1934

који је двије године био старији од мене – Срђана и сестру Веру, три године старију од мене. Моја покојна мајка била је веома активна чланица и доживотна предсједница Кола српских сестара у Херцег Новом.

Мајка је често говорила да није вољела што је родила треће дијете, али сам ипак рођен. Отац нам је био јако привржен, много нас је волио, можда и зато што је био у познијим годинама. Био је побожан, сваке вечери пред спавање и ујутро морали смо измолити Оченаш. Када смо шетали са оцем, увијек смо се морали прекрстити ако

Сл. 6 | Коло српских сестара у парку хотела „Бока“

Сл. 7 | Пријем у хотелу „Бока“

би пролазили поред цркве. Као угледни грађанин Херцег Новог био је тотор Манастира Савине са још неколико вјерника, Обреном Дунђеровићем, у чијој кући је ноћио краљ Александар пред полазак за Француску 1934. године гдје је и убијен, Лазаром Доклестићем, који је био директор Херцеговске банке, Андријом Лазаревићем, школским надзорником и Крстом Мршићем, инспектором пошта.

Године 1938. отац је пензионисан, тако да смо морали селити из поштанског стана у нашу кућу, код Топле, гдје смо имали велики врт. Поштански стан није имао врт, па смо се играли у улици. Преко љета скупљали смо шкољке на плажи и играли се на Топлој, кроз

Сл. 8 | Мој отац Милан

Сл. 9 | Угледни Новљани испред Манастира Савина међу којима смо мој отац и ја

баштине. Било је пуно дјеце из комшилука, тако да се фудбал играо свакодневно, није нам фалило играча.

Када се почела осјећати напетост и брига пред Други свјетски рат, већ тада смо, иако дјеца, били патриотски расположени. Већина очевих пријатеља били су англофили и нису вољели Њемце и Италијане, па ни ја. Пришао сам партизанима, постао

Сл. 10 | Ја, Стево Косаћ, Александар Јанковић и мој брат Срђе

члан СКОЈ-а. Мој најбољи друг тада био је Рундо, највећи мангуп Топле, затим Слободан Будеч Бодо који је био најбољи ћак и добар друг. Поред наше куће, мој ћед је оставио још двије куће, мању и већу моме оцу и стрицу, тако да смо добро живјели.

Мјесец дана прије почетка II свјетског рата, 3. марта 1941. г. отац ми је погинуо стричевим колима у саобраћајној несрећи код Дубровника. Шестог априла се заратило, а после 15 дана Југославија је капитулирала. Окупирали су нас Италијани. Мајка је остала сама са нас троје дјеце.

За вријеме окупације тешко смо живјели, терор, страх, глад, мржња према окупатору и велика немаштина. Гладовали смо, храна је нестајала. Ко је имао родбину на селу некако се пре-храњивао. Поред наше куће била је италијанска ауто-јединица, на мјесту гдје је сада зграда општине. Италијански војници били су врло коректни према нама дјец и давали би нам пола од свог оброка. Мајка нам није дозвољавала да идемо код Италијана, јер смо до недавно били из добростојеће породице, па није хтјела да се на тај начин понижавамо. Мој тетак Италијан у почетку нас је помагао, све док ја нисам изазвао невољу. Мој брат од стрица, шофер, који је био комуниста рекао ми је да кажем тетки да ће је партизани ошишати. Она ме је до тада јако вољела. Када је рекла мужу што сам јој рекао, он ме је ишамарао и тражио од мене да му кажем ко ми је то рекао. Нисам хтио одати, јер би га депортовали за Италију. Од тада нам је било знатно теже. Да бих помогао породици почео сам са Рундом да ловим рибу, јер смо од других рибара динамиташа видјели како се лови риба. Динамит смо крали из ма-газина бивше Југославије у Суторини.

Крајем 1941. г. од стране комуниста и родољуба формиран је Орјенски батаљон. Командант батаљона био је предратни офи-цир, мјештанин Мирко Матковић, а политички комесар Никола Ђурковић. Тај батаљон био је добро организован, јер су успјели да сачувају свако село у залећу Херцег Новог и Рисна, све до Грахова током НОБ-е. Након рата добили су похвалу од КП и генерала Сава Оровића.

Батаљон је поразио Италијане код Кулине и код Св. Јере-мије, тако да се италијанска војска без артиљерије нигдје више није упуштала у нападе. У првој борби изнад Рисна, на Кривошијама,

После овог првог судара ја сам на
италијанском језику командовао да
се прекине борба. Италијани су заиста
прекинули борбу. Можда су мислили да
им командује неки од њихових савре-
шника. Онда сам искористио заштитне
оружје и крајњи говор, а на крају их
позвао да окрену оружје против својих
официра који их воде у крстезу и ја
нам се придруже.

Сл. 11 | Оригинал текст Мирка Матковића

командант батаљона Мирко Матковић је на италијанском језику
упутио поруку њиховим борцима да окрену оружје против својих
официра. Ево његових ријечи: „После овог првог судара ја сам на

КОМЕМОРАЦИЈА ПОВОДОМ СМРТИ НАРОДНОГ ХЕРОЈА МИРКА МАТКОВИЋА

Почаст борцу за права човјека

Комеморативна сједница

Херцег Нови јуче је до-
стојанствено испратио
Мирка Матковића, на-
родног хероја и првог ко-
манданта Орјенског парти-
занског батаљона, на вјеч-
ни починак. На комемора-
тивної сједници пред род-
бином и поштаваоцима
живота и дијела Мирка
Матковића говорили су
предсједница СО Херцег

Нови **Данијела Ђуровић** и
потпредсједник ОО СУБ-
НОР-а др **Ђуро Мусић**.

— Данас из наше средине
одлази велики човјек. На-
дам се да ће будућа поко-
љења знати да цијене жр-
тву коју сте ви дали за сло-
боду и памтити херојско
вријеме у којем сте актив-
но учествовали. Част нам
је било познавати вас. Хер-

цег Нови ће вам бити вјеч-
но захвалан и увијек ће вас
памтити — рекла је Ђурови-
ћева.

Ђуро Мусић је нагласио
да Мирко Матковић припа-
да бесмртној генерацији
бораца Орјенског батаљо-
на.

— Био је саборац народ-
них хероја **Николе Ђурко-
вића**, **Сава Илића** и прво-
бораца **Даша Павичевића**
и **Илије Кишића**. Био је
примјер борца и човјека
који се никада није преда-
вао. Ти и твој Орјенски ба-
таљон су понос народа Бо-
ке у цјелини. Судбина је
хтјела да нас напустиш на
дан ослобођења твог и на-
шег Херца Новог и значај-
ног датума наше историје,
што си својим дугим и бо-
гатим животом и потврдио.
Зато ти вјечна слава и хва-
ла — рекао је Мусић.

З.Ш.

италијанском језику командовао да се прекине паљба. Италијани су заиста прекинули паљбу. Можда су мислили да им командује неки од њихових старјешина. Онда сам искористио затишје и одржао им кратак говор, а на крају их позвао да окрену оружје против својих официра који их воде у несрећу и да нам се придруже.“

Борба је настављена, а Мирко је тешко рањен и остао је инвалид цијелог живота, али Италијани нису прошли, морали су се повући.

На Шкверу сам почео да се дружим са старијим момцима који су ме завољели. Они су били спортисти, ватерполисти и пливачи. Мрзјели су окупатора, а неки су били и чланови СКОЈ-а и партије. Један од њих имао је барку – Ћуковић, у то вријеме биле су свега 3 до 4 барке у Херцег Новом. Ти момци би мене повели са собом у барку. Тамо су одржавали састанке СКОЈ-а Бубало Свето, пливач, Бранко Вранковић, гимназијалци: Мишо Ћуковић, Славомир Никовић, Саша Микулић. Укрцали би ме да не би Италијани, или шпијуни, којих је увијек било, посумњали у њих, јер не би ваљда водили дијете на састанке СКОЈ-а.

Када би одмакли од обале иза Шквера, код „Рогова“ (стијене које штрче из воде код купалишта хотела „Боке“ – бијеле виле према тунелу), бацили би ме у море да пливам до обале, а они би одржавали састанке. Тако су ме водали све до капитулације Италије.

Због немаштине мој брат Срђан разболио се од туберкулозе. Куповали смо млијеко у Суторини код Бијелића, то је била партизанска породица. Од њих сам носио пошту секретару СКОЈ-а Владу Поробићу и трговцу Милу Миљевићу, који је радио код Франовића. Послије неколико мјесеци мене су примили у СКОЈ.

Након капитулације Италије у септембру 1943. године, Њемци су ушли у Херцег Нови. Заузели су тврђаве на Кобили и Превлаци (Понта Оштра). Италијански генерал Гарибалди прешао је на страну савезника и наредио италијанској војсци да настави рат против Њемачке. Њемачка је узвратила нападом из ваздуха чувеним штукама у бришућем лету и бомбардован је Херцег Нови и околина. Порушено је неколико кућа по граду, између осталих и кућа свеца Леополда Мандића испод тврђаве Форте Маре. Погинуло је неколико Новљана и међу њима мој добар друг Лале

Лазовић. Борбе су трајале неколико дана и Италијани су се предали. Пуно мојих другова отишло је у партизане. Ја сам и даље носио пошту из Суторине од Чепрнића и Бијелића. Материјална ситуација у кући стално се погоршавала. Дошли су Њемци као окупатори и формирана је нека наша жандармерија. Братова болест је напредовала, често је повраћао крв.

Хране нисмо имали, ја сам с мојим пријатељем Рундом почео да радим код Њемаца, који су на Њивицама бушили тунеле да би склонили торпедне чамце од савезничких бомби. Радили смо у двије смјене, седам дана ујутро и седам дана ноћу. Често је наилазио пословоћа Њемац обилазећи радилиште. Једне ноћи исти је ухватио мене и Рунда да спавамо на плажи у мурави. Питао нас је на њемачком што ту радимо и упериио шмајсер у нас. Ја сам мало знао њемачки и рекао сам – „ниц хаус шлафен хир“. Ударио нас је у лећа обојицу и тако смо се спасили већих батина.

Једне ноћи док смо имали паузу, око поноћи одједном се из мора у доњем рубљу појавио наш друг Стево Краљевић који је био у Орјенском батаљону. Четници су му опколили кућу и вјероватно су хтели да га убију, јер је био један од бољих бораца. Он је знао да ми тамо радимо и дошао је код нас да се обуче. Дали смо му своју робу, ћебе и шаторско крило. Са сељацима, који су још радили на тунелима, отишао је према селу и вратио се у партизане. Ја сам свакодневно, дању или ноћу, одлазио са друговима пјешке на посао у Њивице гдје су обично радили слабостојећи људи.

Увриједио ме је један сељак упитавши ме – јесте ли и ви Мусићи огладњели? То ме је повриједило, јер сам још био дијете, а нисам имао снаге да се са њиме потучем. Мајка ме је често слала код ујака у Дубровник да донесем мало хране. Он је био нешто бољестојећи, прије рата био је поморски капетан.

Ишао сам за Дубровник стричевим аутобусом тако да нисам плаћао карту и тамо бих налазио опет неке другове који су били патриоте, а побјегли су у Дубровник кријући се од четника и националиста. И од њих сам доносио писма за Поробића и Миљевића, јер су вјероватно партијски били повезани.

Једном када смо се враћали, у Суторини су нас зауставили четници. Контролисали су путнике, мене извукли из аутобуса и са неким људима које су спроводили, одвели ме у Мојдеж – село које

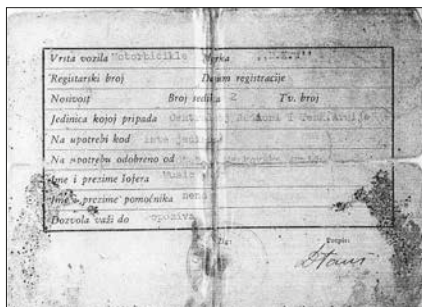
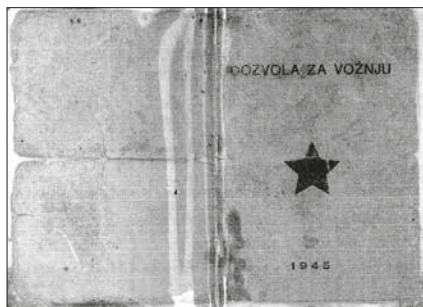
су они држали. Затворили су нас у шталу, гдје смо у слами спавали. Од страха цијелу ноћ нисам заспао, јер нисам знао шта ће са нама бити. Мајка се страшно уплашила када је чула од возача аутобуса да су ме четници одвели. Отишла је одмах код командира жандармерије, јер је добро познавао све нас, и послао је два жандарма да ме доведу кући. Командир жандармерије био је добар човјек. Моја прва родица била је удата за њега. Послије ослобођења Херцег Новог невин је страдао. Он је чак знао да ја сарађујем са комунистима. Иако сам био дијете, по мени је поручивао неким људима да се склоне да не би били ухапшени.

Године 1944. моји другови отишли су у партизане, али мене нису хтјели да поведу. Рекли су ми да сам још увијек мали. Ја сам и даље помагао покрет све до ослобођења Херцег Новог 1944. године.

По ослобођењу Херцег Новог, сви смо били веома срећни, ослободили смо се окупатора и надали бољем животу. Док су се водиле борбе у Херцег Новом падала је велика киша, Њемци нису могли да се бране јер су сви ровови били пуни воде, много их је изгинуло. Ја сам са својим другом Радом Голубином резао каблове тако да нису имали комуникацију путем телефонске везе. Мој друг тада је наишао на мину и погинуо.

Херцег Нови је ослободила Х Херцеговачка бригада. Ја-вио сам се одмах команди мјеста гдје су ме послали у Општину да будем курир. По ослобођењу било је доста „бијелих мрља“, Форте Маре и Суторина. Страдало је пуно невиних људи и то од истих мјештана који су били илегалци, а да би доказали своју приврженост Партији, оптужили су невинне. Прави борци били су у Бокешкој бригади, која се борила за ослобођење Косова и других дјелова наше земље. Тада је погинуло гро наше младости, Свето Бубало, Југоле Гракалић – првак Југославије у пливању, Бранко Вранковић, Владимир Клун, Лало Вучковић, Михаило Дукић, Мато Ража Рибар, сви са Шквера.

Неколико дана радио сам у Општини као курир. У једном батаљону I тенковске бригаде који се искрцао у Дубровнику био је и мој пријатељ из Суторине–Никола Чепрнић. Никола је потом дошао да обиђе породицу и повео ме са собом у бригаду. Тада сам постао борац I тенковске бригаде. Бригада је имала тешке борбе

Сл. 12 | Возачка дозвола из 1945. године

приликом ослобођења Мостара, Госпића, Градачца, Оточца, а касније ослобођења Ријеке на Кантриди и то је био крај рата.

У Мостару смо преспавали у Сјеверној касарни војске Југославије. Навече су борци ишли на спавање, јер су били уморни, а мене и мог друга Вијека, који је исто био малољетан, пошто је била велика хладноћа оставили да ложимо пећ „бубњару“. Нас двојица напунили смо пећ дрвима толико да се пећ прегријала, као и сулундари који су били прислоњени на бараку. Барака је од тога почела да гори. Настала је узбуна. Под хитно смо морали да гасимо ватру, јер су тенкови били у близини и уплашили смо се да се не запаље. Захваљујући Вијековој сестри која је

Сл. 13 | Прва тенковска бригада, фебруар 1945. године

Сл. 14 | Спомен-плакета поводом тридесетогодишњице Прве тенковске бригаде

била првоборац у истој бригади, прошли смо без казне.

Већ 1945. године добио сам возачку дозволу за мотор и друга возила. Сачувао сам је и возио свој аутомобил до своје деведесете. Кад год би ме полиција зауставила, машио бих се прво за ту дозволу, а на крају бих ипак дао праву. Увијек су ми толерисали евентуалне прекршаје у саобраћају и не би наплатили казну.

Наша бригада смјестила се на сушачкој жељезничкој станици – Ријека, гдје је дошла швајцарска санитетна служба да нас вакцинишу. Командири су нас постројили у круг да примимо вакцине. Сви смо се бојали игле – нико да се пријави да буде први. Један најразвијенији, Јуричко из Сплита јавио се први, када су му принијели иглу при мишки, од страха падне као покошен, а ми се разбјежасмо. Командири у трк за нама по граду да нас сакупе да се не брукамо као партизани пред странцима. Једва су нас окупили

и вакцинисали. Тада је дошао један официр из командне бригаде камионом и одредио нас неколико да идемо до Блајбурга који је већ био ослобођен, да довеземо тенкове које су Њемци бјежећи оставили.

Командир нам је био поручник Михељчић, Далматинац, и близу Блајбурга Енглези су нас опколили и почели да вичу на нас „fuckin Yugoslavs“. Држали су нас неколико сати и потом пустили коначно до наших, а тенкове спалили да их не бисмо ми одвезли. Вратили смо се у јединицу која је била стационирана у Крању. Тамо је био моторбицикл и мени су дали да га возим за обављање курирске службе. Сваки трећи-четврти дан ишао сам из Крања за Љубљану и одатле возом за Београд. Једном приликом у рану зору када сам возио из Крања за Љубљану, одметници, који су се повлачили, из засједе пуцали су на мене. Метак је ударио у фелну од точка, прегурао сам.

Школовање

Мене, ћака нису хтјели демобилисати, па сам остао неколико мјесеци у јединици. У септембру су ме послали на тенковско војно училиште „Петар Драпшин“ у Београду, на Бањици. Био сам најмлађи питомац училишта. Инструктор у академији био је руски пуковник. Обука – дрил био је пренапрегнут: устајање изјутра у пола 5 у зимско доба на –5 до –15 степени голи до појаса, или у кошуљи, физкултура до 5 часова, од 5 до 6 учење у хладној учионици, од 6 до 7 доручак, од 7 до 11 пјешадијска обука на бањичком вису, од 11 до 14 ручак и одмор, од 14 до 19 часова војна обука, од 19 до 21 вечера и одмор, у 21 сат спавање.

У зиму 1946. године играла се утакмица између ФК Партизан и ЦК из Русије. Ми, питомци са Војне академије очистили смо сенијег са терена – стадиона, то се ваљда подразумијевало. Лопате никада доста, пратила ме дуго, дуго, све док нисам дипломирао на Медицинском факултету.

Обуку сам издржао до априла 1946. г. када сам се разболио од плеуритиса (упала плућне марамице са водом у плућима).

На ВМА су ме лијечили и пунктирали грудни кош, извадили 2,5 л воде. У мојој соби, која је била доста велика, мало нас је

Сл. 15–20 | Моји другови и ја

преживјело. Када сам наводно оздравио, отпуштен сам из војске као привремено неспособан. Дошао сам кући разочаран, нисам хтио да настављам школовање, почео сам да радим као шегрт у механичкој радњи поред моје куће. Мајка је била очајна што нећу да наставим даље школовање.

Мој пријатељ Петар Будеч, који је као 16-годишњак ухапшен на пост блоку од Италијана, био је интерниран у Италију. Након капитулације Италије преко Словеније отишао је у партизанае, а када је рат завршио вратио се у Херцег Нови. Срео је моју мајку и она га је питала куда даље. Одговорио јој је да прикупља документа да би наставио школовање у партизанској гимназији на отоку Хвару. Та школа је отворена за борце и избјегле из Далмације и из афричког града Ешата. Мајка га је замолила да напише молбу и у моје име рекавши му: “за мога јада, који неће да настави школовање”.

Петар је послушао и са својом партизанском документацијом послао је у Хвар и моју документацију. Обојица смо примљени. За једну годину смо завршили шести и седми разред гимназије, ваљда из ината. У мојим скојевским карактеристикама написали су да потичем из ситне буржоазијске породице, непријатељски расположен према НОБ-у. То су вјероватно из пакости написали они који нису примљени у школу. Те карактеристике сам исцијепао, а на Хвару сам рекао да сам их изгубио и остао сам у СКОЈ-у. Хварска гимназија била је јако тешка. Професори су били асистенти и доценти са загребачког факултета који су по казни послати у провинцију. Били су коректни, али су и тражили пуно знања од нас. Тада су биле популарне зидне новине. Сјећам се и данас ријечи нашег школског колеге, а гласиле су: “крута збиља са којом сам се срео 1943. у мени је убила све и сада кроз иронију сарказма и цинизма гледам цијели свијет”.

Завршили смо шести и седми разред школске 1946/47. год, а осми разред у Котору 1948. године гдје смо матурирали. У којој гимназији нас четворо који смо били скојевци, примили су у партију. Послије матуре предложили су нам да идемо у Новинарско-дипломатску школу, али послѣ неколико дана рекли су да нема мјеста него да морамо наставити школовање економским курсом. Моја другарица Смиља Дробњаковић и ја нисмо хтјели са завршеном гимназијом на курс. Јавили смо се у Комитет, гдје су

нам рекли да нас не могу ослободити тога курса, него да морамо да идемо у ЦК у Београд. Упутили смо се за Београд и путовали два дана возом. Њена сестра радила је у ЦК у Београду а имала је и другарицу која је била задужена за кадрове. Пустеше нас да упишемо факултете. Уписали смо медицину. Медицину сам изабрао, јер ми је брат имао ТБЦ, стално сам бринуо о њему вјерујући да ћу му више помоћи као лекар, знањем и његом.

Љето сам провео 1948. на радној акцији на Новом Београду са Првом ЦГ бригадом. Бригада је била састављена од Цетињана, Барана, Беранаца и Пљевљака и нас, неколико Бокеља. Нас Приморце звали су „жабарима“, ипак добио сам ударничку значку. Дрил је био доста тежак, али лакши него на Војној академији. Радили смо у двије смјене по 12 сати, од 7 ујутро до 19 навече и обратно. Насипали смо земљом бару Новог Београда, довозили смо земљу из Земуна, крцали теретне вагоне по највећој врућини. Најмлађи су палили картонске кутије од УНР-е, због комараца који су били поред Дунава.

Br. 22254 I Crnogorska udarna	Drug-arica Musić Duro
<u>Omladinska radna brigada</u>	rođen-a 1929 g.
	u Herceg Novi
	srez Herceg Novi Narodna
	republika Crna Gora
	UČESNIK JE NA IZGRADNJI NOVI BEOGRAD
	u N. Bgdu , 28. IV 1948 g.
	Komandant (M. P.) Glavnog štaba omladinskih radnih brigada
(Svojeručni potpis)	

Сл. 21 | Легитимација Омладинске радне акције (ОРА)
1948. год., Нови Београд

Када би дувао вјетар комадићи папира би нам пекли знојава лећа, тако да смо се морали сналазити, уморни и знојави, како знамо и умијемо. Ја сам, поред тог посла, био фискултурни референт бригаде. У слободно вријеме, којег је било мало, играли смо фудбал или одбојку.

У то вријеме одржавао се V конгрес КПЈ, зато смо и празницима и недјељом морали да радимо уз пјесму: „Партија је наша јака, гласамо за Тита и Ђиласа“.

Када сам се раздуживао, неко од Подгоричана ми је украо фудбал и хтјели су да ми продуже рад још 15 дана. Тада је наишао мој друг из Котора Душко Радуловић, који је био фискултурни референт свих бригада, донио ми је стари фудбал и тако сам се раздужио. Од нас Новљана, ћака на радној акцији били смо само Крсто Видовић и ја, а сви други су се ослободили радне акције, јер су наводно били играчи Ватерполо клуба „Јадран“.

Послије радне акције, како сам још увијек био млад почео сам да једрим у клубу „Југоле Гракалић“ на Шкверу у Херцег Новом.

Ми из Црне Горе и Боке по наређењу Министарства здравља уписивали смо медицину у Сарајеву и Загребу. Ми смо

Сл. 22 | Друштво са Шквера

Сл. 23 | Након фудбалске утакмице, Игало

изабрали Сарајево. Смјештени смо били у дому, ту је прије била католичка богословија – самостан. Било нас је у соби 15-ак студентата прве и друге године. Факултет је био основан 1946. године, био је доста тежак. Прије подне су била предавања, а после подне и навече смо учили.

Године 1948. избила је резолуција Информбироа, тако да смо ми који смо били у партији, морали сваку трећу ноћ да присуствујемо састанцима. Била је зима, око пећи би се гријали и понеко је причао о политици.

Мој мјештанин Душко Јанчић, студент медицине, становао је приватно са једним другом који се потом пребацио у Загреб, тако да сам ја прешао код њега у приватан стан. У соби на спрату, становао је још један студент друге године медицине, наш колега Никола Булатовић. Њега су сматрали неподобним. На једном партијском састанку одлучено је да га истјерају са факултета. Ту информацију, тј. неправду нисам могао да прећутим и упозорио сам га. Он је, чувши све то, успио да прикупи потврду са студентске реферате факултета о положеним испитима. Навече смо опет имали састанак, и када сам се враћао у стан, испред зграде било је паркирано ауто УДБЕ. Нисам хтио ући у хаустор зграде од страха да су дошли и по мене, а у ствари дошли су само по Николу и

Сл. 24 | Ударничка значка са ОРА Аутопут Београд – Загреб, 1949. год.

спровели га у затвор. Од тренутка његовог хапшења па све док га нису пустили, ја нисам ока склопио од страха да сам ја следећи. Иако је добијао батине и био мучен сваки дан, није ме одао. У затвору је био мјесец дана. Ја се нисам могао смирити, пао сам на колоквију. Послије неколико дана ухапсили су више од половине другова из собе, јер се причало о Информбироу. На партијским састанцима раскринкали су ИБ-овце и равногорце. Мени, као Новљанину, дали су задатак да раскринкам свог друга Бата Шабовића, што сам одбио. За казну ми је одузета стипендија. Од страха да ме не избаце са факултета, прешао сам се на студије у Београд.

Године 1949. опет сам на радној акцији аутопуту Београд – Загреб, била је веома напорна и захтјевна. Од моје блиске родице Зоре стигао ми је пакет пун хране и новац, од њене прве плате. Био сам ганут њеном пажњом. И на овој радној акцији добио сам ударничку значку.

Враћајући се са радне акције нашао сам школског друга који је исто био на акцији, али на другом мјесту. Позлило му је у возу, вјероватно је имао дизентерију јер је крварио.

Одвео сам га у Сарајево код моје бивше газдарице и када је видјела да крвари истјерала нас је из стана. Током ноћи сам га

пребацио на заразно одјељење сарајевске клинике. С обзиром на то да сам се одвојио од својих другова, који су били наставили пут даље према Црној Гори, без карте сам се шверцовао у другом возу до Херцег Новог.

Послије прве године студија проведене у Сарајеву, био сам примљен на другу годину медицине у Београду, јер сам имао положене све претходне испите. Нашао сам приватну собу коју смо дијелили мој добар друг Душко Јанчић и ја, јер ме мајка није могла издржавати.

Наставио сам студирање, али уз тешки физички рад, као обалски радник на станици на Дунаву. Тада сам пуно учио са Љубом Кецманом у крзнарској радионици његовог стрица и положио анатомију и физиологију у јуну мјесецу. Од нас хиљаду и двјесто, педесеторо је имало положене ове најтеже испите на медицини.

Дошао сам на распуст кући и отишао на Јадранску регату. Покушаћу да из сјећања реконструишем те тешке тренутке на узбурканом мору, које сам са својим друговима једриличарима доживио те 1950. године.

Једриличарство је спорт који је увијек имао своје заљубљенике, најчешће младе људе. Море заиста много пружа, али понекад може да буде немилосрдно и окрутно, и тада га је најбоље, ако је икако могуће, оставити самом себи и сопственом бијесу.

Учеснике регате на мору изненадила је орканска бура у којој је настрадало

Сл. 25 | Старт регате 1950. год.

неколико једрилица, али нажалост и учесника регате. То се догодило у Врући код Макарске, када се у тегљу преврнуло и поломило о брачке хридине преко 30 једрилица, и заувјек нам однијело у плаву гробницу нашег друга и пријатеља Милана Тујковића. Организатор Јадранске регате био је Југословенски савез једриличара заједно са Ратном морнарицом, која је пружала укупну логистику, пратњу, реморкере и остало. Старт регате био је у Шибенику. Једрило се у седам етапа и то: прва од Шибеника до Сплита, друга од Сплита до Макарске, трећа етапа од Макарске до Корчуле, четврта од Корчуле до Вела Луке, пета од Вела Луке до Виса, шеста од Виса до Хвара и седма етапа од Хвара до Сплита.

Једриличари которског друштва „Лахор“ учествовали су са једрилицом класе L5 имена „Пират“, са посадом: кормилар Божо Наварин, морнари Јошко Осредкар и Милан Тујковић. Друштво „Југоле Гракалић“ из Херцег Новог учествовало је са четири једрилице, и то двије „стеле“, једном L5 „Ловћен“ и крсташем „Црногорка“. На „Црногорки“ посаду су сачињавали Ђорђе Челановић, морнари: Вито Сагер, Божо Контић, Радивоје Терзић, Велиша Поробић, Иво Мартинети, те још неки из руководства чијих се имена више не сјећам. Посаду једрилице L5 „Ловћен“ сачињавали су капетан Симо Томашевић и морнари Ђуро Мусић и Ђуро Злоковић. Једној „стели“ кормилар је био Фредо Марсич, морнар Јово Боснић, а другој „стели“ кормилар Ђуро Марић, а морнар Ђиро Пиљуровић.

Реморкер Ратне морнарице из Тивта нас је у тегаљ одвучао на регату. Прва једрилица у тегљу била је из Котора, затим у низу ми Новљани, па Дубровчани, Корчулани, Макарани и тако смо дотегљени на старт регате у Шибеник.

Морам напоменути да је крсташ „Црногорка“ била посљедња у везу или „парангалу“ како се звао такав тегаљ. До Шибеника смо у тегљу провели три дана и три ноћи. На кормилу је увијек требало да буде по један члан посаде, дању и ноћу, како би се избјегли контакти једрилица и нека оштећења. Ноћи у тегљу остале су ми у незаборавном сјећању. Море је било „бунаца калма“, пун мјесец чији се одсјај у мору преливао у безброј разних боја, а у крменим браздама титрале су хиљаде златних пахуљица. Дозивања и пјесма са једрилица и данас су ми у тако свјежем и

драгом сјећању. Обриси корчуланских, хварских и брачких брда били су чудесни оквир недоживљене морске љепоте и романтике.

У освит трећег јутра, тек што је небо забијелило, стигли смо у Шибеник. Тог истог јутра пристизале су и остале једрилице у тегљу са сјеверног Јадрана. То је био и дан великих припрема и прегледа опреме како би све било спремно за сутрашњи старт регате.

И коначно сјутрадан у саму зору, тачно у 5 сати стартовали смо на првој етапи регате на релацији Шибеник – Сплит. Послије 19 сати, једрилице које нијесу успјеле да са једрима стигну до циља, покупио је реморкер и дотеглио до Сплита. Сјутрадан је на реду била етапа Сплит – Макарска и поново смо стартовали у 5 сати.

Наша „L5“ слабо је стартовала. Брод је био прилично тежак са slabим једрима, за разлику од осталих која су претежно већ имала нова дакронска једра. То нас је можда и спасило да са закашњењем, али ипак самостално, на једра стигнемо у Макарку. Већина једрилица је послје старта усмјерила своје прамце ка Брачу очекујући повољни вјетар маестрал са којим би касније у покрме и брже стигли у Макарку. Према Брачу са истом намјером једрила је и которска „петица“.

Као што сам већ рекао, ми смо прилично неуспјешно стартовали, дуго смо остали уз обалу, и како се касније испоставило, то нас је и спасило.

Неки рибари, које смо срели једрећи, савјетовали су нам да се држимо обале јер се припрема бура која би могла бити веома јака. И стварно бура је била све јача и јача. Док смо једрили према Макаркој и наспрам Омиша већ је то био прави ураган од буре, који нас је стално вртио. Скратили смо једра и тако смо се борили са разбјешњелом буром. У Вруљи је била посебно бијесна. Сјетили смо се оне старе изреке помораца који су причали да се бура рађа у Трсту, крсти у Сењу а настанује у Вруљи. Иза 4 поподне кренули су реморкери и остали бродови који су пловили Брачким каналом да спашавају једрилице и тегле их у Макарку.

Сјећам се линијског путничког брода „Шипан“ који је пловио на линији Дубровник –Сплит, како је скренуо са курса, спасио двије једрилице и одвукао их према Макаркој. Једрилица у којој сам ја био морнар, стигла је око 18 сати до стијене на којој

се налази светионик, дакле на сам улазак у Макарску. Бура нас је стално одвлачила према пучини и никако нисмо могли окренути и ући у луку.

Тада смо одлучили, мој колега Злоковић и ја да са конопом везаним за прамчану битву скочимо у море, допливамо до стијене на којој се налазио светионик и помогнемо да се једрилица усмјери према луци. У томе смо некако послје много напора успјели и усмјерили се према луци. На самом улазу у Макарску поред нас је, могу слободно рећи, прохујао дубровачки крсташ „Ластавица“ којег је рефул буре толико нагнуо да му је скоро изашла колумба из воде. Сада нам је заиста било јасно да је несрећа слабог старта замијењена нашим спасом, јер већина једрилица које су већ „бурдижале“ ка Брачу очекујући маестрал, разбила се о брачке хриди или су касније страдале у тегљу. Тако су страдале и наше двије новске „стеле“, и том приликом је тешко повријеђен кормилар Фредо Марсић, док се Боснић јако угрувао.

Которска „петица“ се са искусним једриличарем Божом Наварином склонила и усидрила у једну брачку валу. Пред сам мрак наишао је реморкер са тегљом и наређено је посади „петице“ да се прикључи тегљу, јер се сутра више неће враћати по њих. Везали су се испред неке „стеле“ и тако у тегљу кренули ка Макарској. Успут су купили још неколико једрилица које су се бориле са побјешњелом буром. А бура је са долазећим мраком постајала све јача и јача. Око једрилица се пјенило море, морска пјена и распршена вода је гушила. Једрилице су преливали валови, пуниле су се водом и тонуле. У ствари нијесу могле потпуно потонути јер их је држао тегал и тако су рониле кроз валове. Настала је паника. Чланови посада су се везивали, навлачили појасеве за спасавање, дозивали. По причању Наварина, Милан није хтио да стави појас и поред свих упозорења. Тада је наишао један велики вал, подигао из воде потонулу „стелу“ која је била уз которску „петицу“ што је условило превртање которске једрилице у којој је била комплетна посада.

Наварин и Осредкар су се са појасевима за спасавање нашли у води али су успјели да се ухвате за тегал. Милан Тујковић је нестао у дубинама плавог Јадрана, а тијело му никада није пронађено. Било је још потонулих једрилица и посада које се нијесу спасиле, али се тада о томе није причало.

У Макарској смо остали три дана, поправили једрилице и следећег дана се упутили на трећу етапу према Корчули. Од Корчуле смо сви одједрили до Вела Луке. Ту смо се раздвојили, „крсташи“ су отишли на шесту етапу ка Вису, а „стеле“ и „петице“ према Хвару. У Хвару смо сви поново били заједно и следећег дана, зором стартовали према Сплиту гдје се и завршавала регата.

Дочек учесника регате у Сплиту био је веома свечан. На сплитској риви украшеној многим заставама, било се окупило „пола“ Сплита. Градска музика, музика Ратне морнарице, аплаузи и повици пратили су једриличаре који су са преживјелим посадама у једрилицама пролазили кроз циљ. Ми, једриличари из Боке, били смо дубоко тужни и утучени, и све то нас није могло радovati, нити смо могли учествовати у слављу као већина посада. Завршили смо регату без нашег Милана, који је заувјек остао у дубинама Јадрана.

Неколико мјесеци касније Једриличарски савез донио је одлуку да мале једрилице класе „звјезда“ и национални тип једрилице „Л5“ не могу учествовати на регатама на отвореном мору, већ само крсташи. Тада су организоване регионалне регате: сјеверног Јадрана, средњодалматинске, јужног Јадрана, бокешке итд.

Једриличарско друштво „Југоле Гракалић“ из Херцег Новог, заједно са осталим једриличарским друштвима са подручја јужног Јадрана организовали су следеће године Јужнојадранску регату од Дубровника до Бара. Јужнојадранске регате од тада се традиционално одржавају сваке године и то већ има традицију дуже од 70 година.

Милан Тујковић, рођен у Котору 1934. г., припадао је нашој послијератној генерацији која је расла у немаштини и оскудици, али смо ипак били срећни, сви смо били једнака „раја“. Могао је да једри свако ко је то желио. Једрилице су биле друштвене и сваком доступне. Милан је био заљубљеник у море и као дијете стално се дружио са баркама и рибарима. Увијек се могао срести на которској риви надхват мора и барке. Послије завршетка ниже гимназије уписао је познату которску наутику, јер је свој живот једино и могао везати уз море. Завршио је први разред наутике. Судбина га је прекинула на том путу. Море, које је тако волио, узело га је

у свој вјечни загрљај. Да иронија буде већа, Милан је, у ствари, био резервни члан посаде „пирата“, редовни члан био је један други Которанин, који је у то вријеме студирао у Загребу и није се појавио на вријеме. Ипак, стигао је уочи самог одласка на регату, међутим Милан није дозволио да тада буде замијењен. Тако је Милан отишао на своју последњу једриличарску регату. Нека му на оном свијету увијек буде „бунаца“!

По повратку у Београд на даље студије опет сам морао сам да се издржавам. Често сам био принуђен да прескочим вјежбе у болници, а другови би „покривали“ моје одсуство. Утоварали смо вагоне са циментом и даском, чак смо тешко добијали посао, јер нас је било превише. Чекајући вагоне са дрвима, неки физички радници – Личани посвађали су се међусобно, а један Хрват је напао неког Србина псујући му мајку рекавши му да су Срби криви што су довели Тита на власт. Ми, студенти уплашили смо се ОЗНЕ и побјегли главом без обзира. Једне зиме спасио ме газда код кога смо те године становали. Примијетио је да носим шупље ципеле и послао ме на таван да из једне кутије изаберам себи пар. Те ципеле носио сам 15 дана не примијетивши да су потпуно различите. Када сам био у посјети комшиници из Херцег Новог а удатој у Београду, по којој ми је мајка послала 50 динара, она ми је скренула пажњу да су ципеле различите. Било ме је срам и са добијеним парама одмах сам купио нове. Преко газде сам упознао једну дјевојку харфисткињу, која је мени и другу обезбиједила двогодишње карте за оперу, па би ми било лакше све издржати након напорног рада.

За вријеме распуста радио сам на друштвеном једриличарском броду „Фестина“. Носили смо камен из клачине са Превлаке и насипали у Херцег Новоме тамо гдје се градило пристаниште–муло. Следеће године такође сам радио код ГП „Првоборац“ вадећи пијесак и крцајући га на вагоне у Зеленици, а некада смо ишли бродом „пеништама“ да вадимо пијесак из Страшна, близу Будве.

Сем те муке имао сам и болесног брата, такође студента, који је лежао у болници у Београду. Често сам га водио таксијем на Филолошки факултет да полаже испите, а био је одличан студент упркос болести. Завршио је факултет и био асистент код

професора Секвија. Предавао је италијанску књижевност, касније је докторирао и био продекан на Филолошком факултету у Београду. Бавио се научним радом, објавио је неколико књига, преводио са италијанског језика на српски. Боравио је често у Италији и много времена проводио у архивима проучавајући њему одабране и занимљиве теме. Сви су га вољели. Основао је породицу и има ћерку Јелку.

Како је био њежног здравља, проводио је доста времена и у кући, читајући не само стручну литературу, већ и све друго у вези са историјом коју је јако добро познавао. Био је образован, добар саговорник, добар пријатељ, одличан професор, син, отац, супруг, стриц и брат. Добитник је Октобарске награде у Херцег Новом. Преминуо је у својој 62. години, а сахрањен је у нашој породичној гробници на Савини у Херцег Новом.

Послије три школске године физичког рада, написао сам молбу Министарству здравља и коначно су ми вратили стипендију. Више нисам морао да радим. Почео сам да идем редовно на вјежбе и да учим са Бајом Божовићем, код кога сам често био на ручку. Захваљујући свему томе почео сам да пуним индекс положеним испитима.

Љето 1954. г. за мене је било бурно. Те године упознао сам дјевојку из Земуна – Веру Златаревић. Била је посебна, отмена, културна и јако лијепа, права интелектуалка, боља од мене. Она је била апсолвент на Филолошком факултету – катедра за енглески језик. Почели смо да се забављамо.

На задњој години факултета друг ми је понудио да идем за Француску на праксу ако добијем пасош у року од три дана. Захваљујући пуковнику Зотовићу, шефу пасошког одјељења, који ме је препознао са једрења када је био на љетовању у Херцег Новом, ријешио сам пасош у потребном року и отишао за Француску. Тамо сам се пријавио и био у Санаторијуму за плућне болести у Клермонт Ферану, јер су се други плашили ТБЦ. Како је мој брат боловао од те болести, нисам се плашио, већ ми је било драго и надао сам се да ћу му моћи по повратку још помоћи.

У почетку доктори у Санаторијуму били су доста суздржани и нападали су ме због комунистичког режима у нашој земљи. Рекао сам им да сам члан КПЈ и да није у реду да се тако односе

Сл. 26 | Фотографија Санаторијума

према студенту. Ипак су на крају цијенили мој став и од тада је све кренуло нормалним током.

Имали смо организоване излете до града Вишија у коме се налази резиденција и гроб маршала Петена, хероја из Првог свјетског рата, што је укаљао издајом у Другом свјетском рату прикључивши се фашистичком режиму.

У Паризу смо обишли цијели Лувр, Ајфелову кулу, шетали авенијом Јелисејска поља, до Тријумфалне капије, Монмартра итд. У Лувру сам уочио једну слику док смо се пели на први спрат да видимо најпознатију слику Леонарда да Винчија, Мона Лизу. На зиду испод прозора била је изложена велика слика разбојника са крвавим очима и запамтио сам је за читав живот. Касније, током рада, те исте очи сам препознао у једном пацијенту који је убио свог колегу. Једноставно нисам имао снаге да га гледам, био сам шокиран и препустио сам пацијента свом колеги, да му пружи потребну помоћ.

С временом, надокнадио сам заостале испите и почетком 1957. године у фебруару мјесецу дипломирао сам на Медицинском факултету.

Након дипломе Вера и ја вјенчали смо се у Херцег Новом.

Сл. 27 | Диплома Медицинског факултета у Београду

Сл. 28 | Супруга Вера

Прво запослење

Тада почиње рад у струци. Моје прво запослење било је у Институту „Др Симо Милошевић“ у Игалу.

Сл. 29 | На портирници Бање Игало:
Јово Антуновић и ја

Сл. 30 | Др Бато Јован Шабовић и ја

Управник лјечилишта није имао новца да нам уплати стаж тако да смо прије подне радили на стажу у Војној болници Мељине, а после подне смо радили у Игалу од 14 до 21 час. Стажирајући заволио сам хирургију и замолио сам управника др Живојиновића да ме пусти да ујутро волонтирам на хирургији код др Голдштајна, јер није

имао асистента. Др Голдштајн је био јако строг и као бечки ћак упозорио ме је да свако јутро морам бити у 7 часова у болници и да радимо до 13 часова. Од 14 часова морао сам бити у Институту Игалo. Скренуо ми је пажњу да ако хоћу код њега да учим хирургију не смијем да одсуствујем ни један једини дан. У то вријеме још није било антибиотика. Научио ме да при операцији радим велике резове и да стављам што мање шавова кад шијем кожу и да све сумњиве ране и операције дренирам. То ми је пуно помогло у рату у Невесињу.

Био сам млад и у тим временима, након рата, није било пуно љекара на овим просторима, односно већина њих је већ била у годинама. Често сам се одазивао и пјешке одлазио у кућне посјете по околним селима, гдје год је требало. Обично су то биле козије стазе које су тада др Мрђену и др Илићу чиниле велике препреке да иду у кућне посјете пацијенту, тако да сам и на те позиве морао да реагујем.

Моја прва кућна посјета пацијенту била је посјета породици Урдешић на Луштици 1955. године. Барком смо ишли до Роса, па послије пјешке до села Мркови. Ово је интересно било зато што је та породица да би ми захвалила донијела „златну“ боцу маслиновог уља мојој мајци. Та вриједност била је просута са моје стране као опомена мајци да не узима никакве дарове од мојих пацијената. Када сам ову причу испричао Ивани (породична пријатељица која ми је пуно помагала приликом рада на овим записима) страшно се наљутила на мене и на мој поступак, јер се на полуострву јако тешко живјело и „крваво“ радило.

Једне ноћи био сам позван у кућну посјету у село Жвиње. Пацијенткиња је била у својој соби и чим сам ушао у собу осјетио сам мирис ацетона и знао сам да испред себе имам дијабетичарку, поступио сам одмах по протоколу који сам научио од др Голдштајна.

Интересантно да је скоро свака кућа на селу у теглама имала пијавице које би се користиле код пацијената са високим притиском. Није било љекова као данас, тако да сам тада и ја користио те пијавице. Стављали бисмо болеснику на врат по 4 или 5 комада. Оне би исисале крв и када набубре уклањали смо их. То је био један од народних љекова.

У селу Камено био сам у кућној посјети породици Ајчевић код једне старице која је била јако лоше. Остало јој је врло мало времена и након прегледа случајно сам рекао: „Можда ће живјети још 6 дана“ и обистинило се. „Зрело па отпада“ – тај израз сам први пут чуо од њих.

Тих година пуно људи је напустило Југославију. Неки су се обрели у Јужној Африци. Наши драги пријатељи Познановићи послали су од тамо стрептомицин за мога Срђу и вјечно сам им захвалан на томе. Кад год бих сазнао да неком њиховом рођаку–породици треба медицинска помоћ увијек бих им се нашао, помогао и лијечио их. Никада им то нисам заборавио!

Послије завршеног хируршког стажа у Војној болници Мељине и мог нормалног рада у Бањи Игалу, хтио сам да ме из Мељина пошаљу на годину дана на ВМА у Београд да полажем специјалистички испит.

Руководство Војне болнице Мељине од мене је тражило да се активирам као војно лице и тек онда да ме пошаљу на ВМА. Ја сам то одбио, јер ми је војске било доста. Никшићка болница тражила је специјализанта хирургије. У Игалу сам упознао др Драга Вукотића који је био један од руководиоца никшићке болнице и он ми је

Сл. 31–33 | Са друговима, и са Бојком – супругом мога брата

предложио да дођем у Никшић, па да ме након годину дана пошаљу на специјализацију. У Бањи сам дао отказ и прешао у Никшић.

Тамо су ме колеге дивно примиле и прихватиле као свога. Шеф хирургије био је др Јовићевић Лука, стари хирург који је прошао све страхоте Другог свјетског рата, и др Дара Мијушковић Вујановић. Били су за мене тако добри, асистирао сам им при операцијама и од њих сам научио пуно из хирургије.

У Никшићу сам радио од 1960. до 1969. године. Тај период све вријеме био је усклађен са обавезама у болници и мојим ангажманом у ФК „Сутјеска“, којему сам био клупски лекар, по наговору познатог југословенског тренера и бившег фудбалера старе Југославије – Војина Божовића. Заједно смо становали у хотелу „Оногошт“, јер је моја породица остала у Херцег Новом, гдје нам се родио син Милан.

Моја Вера почела је да ради у школи „Ратко Жарић“ у Никшићу (предавала је енглески језик). Била је омиљена међу ђацима. Није имала довољан фонд часова, из политичких разлога – учио се руски!

Др Дара је радила и неурохирургију, трепанацију главе, јер тада није било неурохирурга и од ње сам доста научио. Послије

Kupon za primaoca		Nacionalno rukovanje	Prijemni broj
Din. 30.000		PRIZNANICA	
Šalje		Din. TRINASET	
(ispisati samo slovima)		11 ILIJA DA	
Primalac		ILIJU BIJELIĆ	
HRVATSKA RA		Podla NIKŠIĆ	
Postarina		Din.	
Potpis			

Prostor za pripojenje	Priznanica se mora pokazati u slučaju potraživanja
Ja, Ilija Bižević, koji sam bio u bolnici „Др Драгиша Мишовић“ у Београду, изјављујем да сам упутио 30.000 динара за лечење моје болести. Потпис: ИЛИЈА БИЈЕЛИЋ Место: Београд Датум: 1943.	Ланос уз ове упутнице, болница се обавезује да претходно одузимање признања.

двије године специјалистичког стажа послали су ме у Београд на клинику „Др Драгиша Мишовић“ код проф. Ђанија да полажем специјалистички испит. Додатак за одвојени живот нисам добијао, тако да сам плату остављао породици и много се мучио. Хранио сам се код сестре, а спавао код друга Аца Перовића који ми је много помогао.

Тих дана на моју београдску адресу стигло је 30.000 динара од једног захвалног пацијента, коме сам помагао око болесне тетке, Марте Ковачевић. Наравно, тај новац сам одмах вратио (Илији Бијелићу у Никшић), јер сам сматрао да сам у дужности да радим свој посао искрено из срца и стеченим знањем.

Ту уплатницу сам сачувао за успомену и надао се да Илију нисам повриједио повраћајем новца.

У болници „Др Драгиша Мишовић“ и поред проф. Ђанија којег сам познавао, нису ме радо примили. Углавном

Сл. 34–35 | Фотографија враћене уплатнице

сам писао историје болести, а мало сам одлазио у операциону салу, јер су обично асистирали њихови специјализанти, а најгрубљи је био др Вучинић. Послије неколико дана срео сам се са проф. Ђанијем и питао ме је да ли асистирам. Одговорио сам му: "Ријетко улазим у сале, само пишем историје болести и бројим радијаторе по ходницима." Он се тргнуо. Видио сам да му није било право и сутрадан ме ставио на програм да асистирам др Адамову неку плућну операцију, као први асистент. Од првог реза др Адамов почео је да ме испитује из хирургије и врло се некоректно понашао и стално приговарао: да му лоше држим куке и сл.

Био сам разочаран и увријеђен његовим понашањем и рекао сам му да бих се стидио да смо у обратним ситуацијама. Наљутио се и оставио другог асистента Радовића и мене да завршимо операцију, пошто је већ била при крају. На колегијуму при завршетку радног времена рекао сам др Ђанију да напуштам установу, јер је од лоших људи направио добре стручњаке. Др Ристић који је био на колегијуму изјавио је да је др Мусић у праву и да ово није више иста установа каква је била.

Прешао сам на прву хирургију код проф. др Рашовића који ме је познавао из Никшића као вриједног специјализанта. Према мени су били јако коректни и колегијални као према свим специјализантима. Омогућавали су ми улазак у салу. Послије десет мјесеци полагао сам стручни испит код проф. Рашовића, Гринчића и Чампаре.

Када сам се вратио у Никшић, као специјалиста, доста сам радио и оперисао са др Јовићевићем и др Мијушковић.

Добио сам стан и други син Давор нам се родио у Никшићу. Било је пуно посла и с обзиром на то да сам био најмлађи, доста сам радио. Послије годину дана др Дара је отишла пет мјесеци на обуку из пластичне хирургије у Француску, а др Лука Јовићевић за Африку. Неколико мјесеци био сам једини хирург за цијели Никшић док се градила жељезара. Примљен је на специјализацију др Симо Мосић. Понекад код тешких случајева звали бисмо др Драга Вукотића да нам помогне. Само његово присуство било нам је велика подршка и сигурност да не направимо неку грешку. Од тешких операција оперисао сам повреду главе жени која је пала са стабла. Тада сам се страшно уплашио, јер никада

прије тога нисам оперисао повреду те врсте, а у Подгорици тада није било неурохирурга. Операција је била успјешна, а жена жива и покретна. Касније је било још сличних операција главе и сваку сам успјешно урадио.

Докторка Вујановић се вратила из Француске и за шефа је примљен др Душан Деклева, пензионер, најбољи хирург тадашње Југославије. Од њега сам исто пуно научио. Тјерао ме да радим тешке операције без њега. Увијек је говорио: „жабу док не бациш у воду, не зна да плива“.

„Крао“ сам знање и од др Фањека, инфектолога из Загреба. Он је кратко боравио и радио у Никшићу до одласка за Јужну Африку. Био је ожењен Никшићанком. Успио је да спаси једну младу Никшићанку од сепсе након порођаја. Том приликом дао јој је енормну дозу пеницилина и отргао је од сигурне смрти. Запамтио сам то и искористио касније у Невесињу спасавајући рањенике да не добију гасну гангрену.

Повреде лијеве подлактице биле су честе операције које сам радио у Никшићу, јер би се углавном мушкарци приликом кошења повриједили косијером, и тетиве би страдале.

Сјећам се још једног пацијента Ћуровић Светозара, који је дошао са смрсканим стопалом. Повреду је задобио искачући из воза. Др Јовићевић и ја смо му предложили ампутацију стопала, али није пристао док му не дође брат из Љубљане. Тада је већ било касно и упутили смо их за Рисан, гдје му је цијела поткољеница морала бити ампутирана. Ово наводим из разлога што се тај пацијент дуго година након овога пријавио као добровољац у одбрани Херцеговине, тј. Невесиња. Имао је тада око 50 година. Није пристао да буде позадинац иако је имао протезу, већ је отишао на прву линију фронта. Био је „рањен“, гелер му је сломио протезу и нашли смо се након толико година у Невесињу и евоцирали успомене из Никшића.

Имао сам једну тешку повреду ноге и руке дјетета од 12 година, који је наишао на заосталу мину из рата. Ампутирао сам му цијелу шаку, а кости ноге која је била смрскана везао сам жицом. То сам био и заборавио и сада после 50 година срео ме је један њихов пријатељ који ми је рекао да је са њим касније играо фудбал.

Из Пиве је дошло пет момака код нас на хирургију, које сам морао хитно шивати. Њих је повриједила једна дјевојка Зорка коју је момак након извјесног времена забављања оставио. Из овете, на сеоској забави док су момци улазили у просторију успјела је њих петорицу да избоду ножем. Тада је испјевана пјесма: „Зорка буца, а Деклева шије, јој, Пивљани, боље да вас није“. И данас након 50 година Пивљане „прозивају“ и завитлавају због тог случаја.

Са фудбалерима сам доста времена проводио и путовао на утакмице. Мислим да сам једном направио велику грешку када је Сутјеска играла са Динамом у Никшићу за КУП Југославије. Десно крило Динама Замбата, тешко је повриједио нашег најбољег центарфора Стојовића, лактом у предјелу слезине. Уплашио сам се пукнућа слезине и повукао га са терена и тада смо изгубили утакмицу 0:1.

Једне хладне зимске ноћи у Никшић је стигло санитетско возило из Шавника након 16 сати вожње и довезло породиљу којој нису успјели помоћи, јер је порођај кренуо у кући у Шавнику и у току транспорта. Беба је већ била мртва на разочарање свију нас. Љекар који је довео породиљу није имао искуства јер се тек запослио. Породиљу смо ставили на гинеколошки сто и завршили порођај. Младог љекара који је био страшно забринут и уплашен, упитао сам колико има радног стажа. Одговорио ми је тек 4 мјесеца, а ја сам га питао како је имао куражи да са 4 мјесеца радног стажа оде за Шавник. Исти тај љекар, др Душко Врањешевећ, послије је био најбољи дјечији психијатар којег су и Американци уважавали. Стекао је звање проф. др и дуги низ година радио је на Клиници за неурологију и психијатрију за децу и омладину у Београду.

Никшић је у то вријеме био лијеп град, развијена индустрија, боксити, жељезара, грађевинска предузећа, чији су директори касније били предавачи на Београдском факултету. Било је и позориште и Никшић је био напреднији од Подгорице за 30 година, а данас заостаје за њом.

У граду сам имао много пријатеља и колега, др Слоба Никчевића коме сам кумовао на вјенчању, др Миша Максимовића, доброг комшију Васа Вукичевића и многе друге. Обично смо се навече налазили у хотелу „Оногошт“ и ту се забављали.

Најшармантнији је био тренер „Сутјеске“ Војин Божовић, који је био пун маште и хумора и све нас је забављао својим причама.

Моја Вера била је јако добра домаћица. Знала је да угости и радо дочека све наше пријатеље, др Деклеву са супругом Ангелином, Војина Божовића, Микоту Ђурића, предсједника општине и друге.

Предсједник општине Никшић тада је био Вељко Мићуновић – диван човјек, предратни правник са дивном породицом. Мени као младом хирургу додијелио је стан. Многима је помагао на било који начин. За његовог мандата између осталог саграђена је нова зграда општине и официрски дом.

Рибање

Кад год смо били слободни ишли бисмо викендом кући у Херцег Нови. Знао сам да рибам од дјетињства. Та страст ме држала односно водила на море и у барку увијек кад бих био у могућности. Док нисам купио своју прву барку, звали би ме пријатељи да идем са њима на море и у рибање. Окупили би се Лука Томановић, Мирко Цвјетковић, ја и Дује Ђоровић и испловили бисмо. Једног љета док смо бацали парангале из воде нас је поздравио кит, на Леги, код понта Оштре, 7 миља од обале. Нико није повјеровало у ту нашу ловачку причу. Међутим, након пар дана стигла је вијест да се кит насукао на плажи у плићаку на отоку Пагу. Претпоставили смо да је то био наш кит који нас је претрашио. Кит је извучен из воде и одвезен за Београд камионом, гдје је био изложен. Мој

Сл. 36 | Супруга Вера

највећи улов рибе био је са др Ђанијем који је стигао из Београда тог јутра. Дошао је код мене рано ујутро да идемо у рибане. Том приликом извукао сам двије керње велике и два велика пагра иза Превлаке. Улов сам дао Ђанију и завршио је у лонцу у Београду, јер се Ђани одмах навече враћао за Београд. Њима је било у сласт, а моје срце пуно.

Имао сам пуно лијепих тренутака проведених на мору и у барци, када бих породично у вруће љетње дане испловљавао са мојом Вером, сами, или са синовима.

Од преласка у Подгорицу до земљотреса 1979. године

С временом наше друштво из Никшића почело се осипати и многи су пошли, тј. преселили се у Подгорицу да раде. Први је отишао др Микота Ђурић са супругом Лолом, која је била најбоља пријатељица мојој Вери.

Затим је отишао др Драго Вукотић – најбољи уролог, и многи други. Мислио сам да никада нећу напустити Никшић. Међутим, подгоричка болница остала је тада на два хирурга и др Микота ме звао да и ја прећем у Подгорицу, јер је у нашу болницу у Никшићу већ стигао и други специјализант Васо Пејовић уз др Мосића. Углавном, мој одлазак за Подгорицу није угрозио рад болнице у Никшићу.

У Никшићу 1968. купио сам аутомобил „шкода“, тако да сам могао да долазим у Никшић гдје ми је још увијек била породица. Паре за ауто дао ми је таст, 600.000 динара, и ја сам подигао још толико новца путем кредита да бих га купио.

У Подгорици сам изнајмио стан на периферији код „Везировог моста“, код бабе Милеве Радуновић. Њен муж са још два брата погинули су одступајући код Зиданог моста. Остала је удовица са четворо дјеце. Штаб батаљона I Бокешке бригаде у борби за Подгорицу, одсјео је у њеној кући. Болничарка бригаде, иначе наша Новљанка, Госпава Ковачевић била је толико хумана да је све четворо Милевине дјеце хранила. Када је штаб напуштао кућу, оставила је жени врећу брашна и кромпира. Послије рата, Госпава је била предсједница Црвеног крста и помагала коме је требало, а

касније и збрињавала избјеглице 90-их година. Била је међу најхуманијим Новљанкама, а сви су је заборавили.

Колеге у Подгорици, др Милачић – шеф хирургије и др Боро Филиповић, срдечно су ме примили. Хируршко одјељење било је смјештено у дворцу краља Николе. Било је доста неусловно за хируршко одјељење, али операциона сала била је уредна и добро опремљена. Операција је било доста, јер је одјељење било доста добро, тако да су пацијенти долазили из цијеле Црне Горе. Дежурства нисмо имали већ приправност, јер нас је било само три хирурга и један специјализант др Батан Радуловић. По десет дана смо дежурали код куће или поред телефона. Пуно времена сам проводио у болници, јер ми је породица још била у Никшићу, радио сам прековремено.

Особље болнице било је вриједно и хумано, а болесници задовољни, јер смо много времена били поред њих. Сваки дан имали смо оперативни програм, било је доста пацијената. После двије године добио сам једноособан стан у Подгорици и опет смо сви били заједно.

Радећи у Подгорици, многим Новљанима сам помогао у болници и ван ње. Једног дана дошао ми је пријатељ др Славомир Никовић са Обрадом Марићем, који је радио у Бањи Игало са Николом Мрачевићем, тадашњим управником. Скоро сви доктори у Бањи, психијатар др Николић, гинеколог др Лакић, интерниста Мрђен хтјели су да смјене директора. Бања Игало тада је била републичка установа, а у Управном одбору установе била су три члана из Министарства здравља и три из Бање. Молили су ме да интервенишем код министра здравља, мог и Славомировог пријатеља, др Микоту Ђурића да пошаље три члана из подгоричке болнице да оставе Мрачевића за управника. Министар др Ђурић послао је др Шоћа, ортопеда, др Бора Филиповића и др Љумовића и захваљујући њима Мрачевић је остао на функцији управника Бање. Мрачевић је много урадио и помогао код изградње друге фазе Бање – Института Игало.

Синови Милан и Давор наставили су школовање, а жена Вера је добила посао професора енглеског језика у школи „Радојица Перовић“ у Подгорици. И Веру и мене сви су брзо прихватили и завољели.

Сл. 37 | Са Миком и Станиславком, вакцинација у Жупи никшићкој

Године 1972. избила је епидемија великих богиња. Сви љекари су се одазвали позиву и својим аутима ишли на терен како би вакцинисали народ и спријечили ширење заразе.

Многи Подгоричани знали су да сам био љекар ФК „Сутјеска“ и управа друголигаша спортског фудбалског клуба „Будућност“ ме је замолила да будем њихов љекар. Послије двије године, прешао сам у њихов тим и остао пуних 19 година.

Једном приликом када сам излазио на терен стадиона Будућности, на утакмици против ФК „Челик“ из Зенице, њихов љекар ме почео псовати. Ништа нисам разумио. Када сам га питао о чему се ради одговорио ми је да је тражио од свог клуба повећање хонорара, а добио одговор да др ФК „Будућност“ не узима хонорар. Насмијао сам се и продужио даље. Касније смо постали пријатељи.

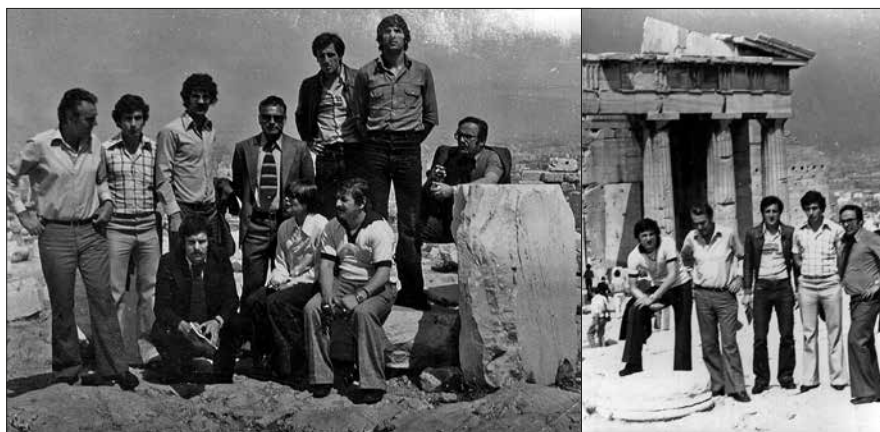
Са клубом сам сваких 15 дана био на путовањима која сам „одрађивао“ викендима да бих могао одсуствовати из болнице.

Сл. 38 | У Шпанији
као гост
ФСЈ

Имали смо пуне руке посла на хирургији, др Боро и ја смо ипак успјевали да уграбимо мало времена и за спорт.

Уз тренера Валока ФК „Будућност“ је догурала до финала Купа Југославије. Противник на тој утакмици био је „Хајдук“ из Сплита. У Београду смо били смјештени на периферији, у хотелу „Интернационал“ да бисмо се добро одморили. Док сам доручковао заједно са Валоком и управом клуба, пришао нам је помоћни лекар ФК „Партизана“ и представио нам се да ради у Швајцарској. У једном тренутку када смо остали сами за столом, предложио ми је да допингујем играче и да на тај начин осигурам побједу над ФК „Хајдуком“. Одговорио сам му да као лекар нисам никада

Сл. 39–40 | Пред утакмицу у Атини са фудбалерима «Будућности» и тренером Валоком

Сл. 41 | Са физиотерапеутом, новинаром и чуваром стадиона

прекршио Хипократову заклетву, па нећу ни сада. Утакмица је била врхунска. Обје екипе су дале све од себе, али је „Будућност“ била боља и имала пуно више шанси. Завршило се неријешено. Играли су се продужеци. У паузи Љубо и ја смо масирали наше фудбалере водом и пешкирима. Физиотерапеут „Хајдука“ стари Лозо донио је својим играчима, у флашама швепса неку течност, наводно сок и када је наш играч потегнуо за једном од бочица, фудбалер Хајдука Мужинић копачком га је ударио по прстима. Шта је било у бочицама нико не зна. Елем, изгубили смо Куп са 0:1 у продужецима, јер су се хајдуковци растрчали по терену само тако... Највјероватније да су узели неке супстанце које су им дале додатну снагу.

Године 1975. отворена је нова болница у Подгорици. Хирургија је тада заједно са другим оперативним гранама имала шест операционих сала. Услови за рад били су много бољи него у старој болници. Примили смо још неколико младих љекара тако да је било лакше радити.

Изненадила ме је престижна и јако важна награда “Орден рада са златним вијенцем”. Био сам поносан и срећан да се

Сл. 42–43 | Са прославе добијања Ордена рада са златним вијенцем, Подгорица

сав мој труд, труд цијелог мог одјељења и рад видео и цијенио и наградио. Од свих мојих медаља, ордена, плакета и свега другог које сам током живота добио, ова награда ми је најдража.

Након једног удеса доведен је на одјељење теже повријеђен Италијан којег сам морао задржати на лијечењу. Касније је милиција довела његову жену и дјецу, који нису имали повреда, и оставили су их код нас у болници. Замолио сам сестру да их опере и да им да нешто да поједу. Позвао сам милицију да им нађе смјештај. Од велике помоћи је било што сам са пацијентом и његовом породицом могао разговарати на италијанском.

Моја љубазност према овом пацијенту била је посебно узрокована искуством које сам својевремено доживио у Италији. Наиме, године 1966. Вера и ја смо са пријатељима били на путовању. У Риму су нам украли фића и све ствари које су биле у њему. Остали смо у мајицама и патикама. Пријавили смо карабињерима и они су уписали све податке о ауту. Тада су у Риму лопови крали на стотине аута. Смјестили су нас у мотел гдје смо остали три дана, газде су били тако љубазни, а ми смо им обећали да ћемо послати новац.

Када је пацијент требало да изађе из болнице, ја сам гарантовао, тј. понудио да платим трошкове лијечења. Дошла је милиција и пацијента су заједно са породицом повели на ферибот за Италију. По повратку у Италију регулисао је болнички рачун и написао диван чланак у новинама о мени и нашем одјељењу:

„Братска помоћ која се не може заборавити“

Љубазно вас молим да ми дате мало простора у вашем цијењеном дневнику како бих изразио своју захвалност вашем народу и лијепој Југославији због интервенција и мог хитног спасавања послје саобраћајне несреће. Било је то 21. августа прошле године, када сам са својом породицом, пошто сам сопственим колима обишао чаробну југословенску обалу, доживио у близини Петровца саобраћајну несрећу у судару са другим колима.

Већ на мјесту несреће, без обзира на тешкоће око спознатијевања, пријатељски ми је пружена прва помоћ од једне ваше суграђанке, болничарке, чијег се имена на жалост, не могу сјетити. Она се достојно несебично жртвовала да пружи помоћ осморици унесређених приликом овог инцидента.

И не само то. Она је, иако се била упутила у сасвим другом правцу, пребацила мене до болнице у Титограду, гдје сам са пажњом прихваћен, и гдје ми је указана помоћ.

Не мање прихваћен сам и од љекара-хирурга и учтиве љекарке, која је била на одјељењу, као и осталих љекара, међу којима ми је остао у сјећању познати др Ђуро Мусић.

Он ме је познавајући мој језик, веома успјешно лијечио на свом одјељењу и преузео све обавезе да среди административне послове између ваше и моје земље у вези са мојим лијечењем.

Пошто у цјелости нијесам могао да подмирим све болничке трошкове, за мене и мога сина Николу, понућен ми је новац од стране неких љекара. Ова акција, такође, и данас, послје осам мјесеци од догађаја, ме гане до суза, и њима иду моји изрази најсрдачније захвалности, не само за њихову посебну и осјећајну понуду приликом напуштања болнице у Титограду, већ изнад свега због повјерења да могу отпутовати за Италију иако нијесам подмирио све трошкове болничког лијечења, које сам наравно, регулисао када сам се вратио у своју домовину. Како могу заборавити доброту и племенитост вашег народа?

Када сам смјештен на одјељењу др Мусића, коме чак ни име нијесам знао, брижно ме је обилазио, и понудио се да ми да новац како бих платио трошкове болничког лијечења. Овај гест вашег суграђанина побуђује код мене и моје породице највеће дивљење и најдубљу захвалност.

Дуг би био списак свих оних ваших суграђана који су са братском племенитошћу настојали да помогну мени и мојој породици.

Жао ми је што се не могу сјетити имена једног познатог инжењера, који живи такође у том граду а који се за читаво вријеме нашег лијечења у болници интересовао за нас и настојао да нам пружи све што нам треба.

Свима њима дозволите да захвалим као брат, а не као један непознати странац.

Допустите ми, на крају, да захвалим органима народне милиције на љубазности и њиховом интересовању.

Увијек у сјећању на срдачну племенитост, што ми чини посебну част, најсрдачније захваљујем и дивим се свима вама.

Сигуран сам да ћу се једног дана, не далеког, вратити у ту земљу, са најискренијом надом да ћу свима вама моћи лично да захвалим.

С поштовањем за драгу Југославију и њен народ: Karmine Frandioza, via C. Batiisti 14, Taverniero (Como) – Italia.

Након неколико дана пријатељ ми је рекао да је тај Италијан био врло значајна личност у војним структурама Италије. Послије пар година био сам на вечери са пријатељима из УДБЕ Херцег Нови и са њима у друштву био је њихов претпостављени. Понудио ми је да одем да посјетим „свога брата“ у Италију. Одговорио сам: „Нећу ја да вам будем шпијун.“

Љекарске плате биле су мизерне. Радник у Комбинату алуминијума имао је исту плату као љекар. Радио сам хонорарно два пута седмично у пензионој комисији и помогао многим Новљанима да се пензионишу. Тада се укинула жељезница у Херцег Новоме и многи су остали без посла. Пензионисао сам познату вајарку, која је боловала од бронхијалне астме. Суграђанка из познате новске породице која никада није радила, након смрти свога оца остала је без прихода и хтјела да изврши самоубиство. На пензионој комисији прогласили смо је психички нестабилном и тако је наслиједила очеву пензију. Помагао сам око пензионисања свим слабостојећим Новљанима и онима који су ми се обратили за помоћ. Мој добар друг Ацо Рундо боловао је од крвних судова оба екстремитета, преминуо је код мене на одјељењу, није имао никога да се брине о њему осим мене. Баркариол Томаш Пилић боловао је од бубрега. Ни он није имао никога да га његује. Смјестио сам га у болницу на одјељење урологије гдје је и преминуо. Исто је било и са Милом Бакрачем рибаром, два једриличара са Шквера и многим другим.

У марту 1977. године путујући са фудбалерима, забољела ме је кичма. Једва сам ходао, али сам ипак ишао на посао. Понекад бих при операцијама узео инјекцију аналгетика да бих могао завршити посао. Мучио сам се два мјесеца и упутили су ме у болницу Рисан на ортопедију. Прегледала ме је докторка,

дијагностификовала дискус и предложила операцију. Ја сам јој објаснио да је мој посао стојећи и да се плашим да останем непокретан. Извријећала ме је да сам кукавица и скоро ме више није ни обилазила.

Послије неколико дана на консултације из Београда дошао је шеф ортопедске клинике са Бањице др Радуловић који ме је прегледао. Био сам скоро непокретан. Прегледао ме је скоро пола сата и размишљао шта би ми предложио. Одлучио се као колега да сачекам још мјесец дана, па да онда видимо да ли да се ради операција и предложио останак у болници. Нисам хтио остати у Рисну и прешао сам у Институт у Игалу, гдје сам се конзервативно лијечио блатом. Лијечење је трајало два мјесеца и почео сам полако да ходам. Требало је пет мјесеци да се потпуно опоравим и тек тада сам био спреман за посао.

Зими је у болници било мање посла, па сам тражио неплаћено одсуство да „батим море“ и реализујем свој дјечачки сан. „Јадролинија“ из Ријеке имала је четири путничко-теретна брода који су били обавезни да имају љекара на сваком путовању. Одржавали су линију између Југославије и Америке. Путовање је

Сл. 44 | На вијаћу за Америку

Oznaka i broj serije Mark and Serial Number		Oznaka i broj serije Mark and Serial Number	
OSOBNI OPIS — PERSONAL DESCRIPTION			
Stav Height	2.10 m	Nos Nose	Plavi
Lice Face	Okruglo	Usne Mouth	plavi
Kosa Hair	Plavica	Brijevi Moustache	plavi
Oči Eyes	plavi	Brađa Beard	plavi
Osobiti znaci Visible peculiarities	Nema		
PREBIVALISTE — DOMICILE			
Mjesto — Place	TITOGRAĐ		
Opština — Commune	TITOGRAĐ		
Republika — Republic	S.R. CRNA GORA		
— 2 —			

(Potpis imaoša dozvole — Signature of holder of license)	
Ova dozvola izdata je od This license has been issued by	DR. PETAR JIĆ
U In	danima on
	20.02.1975
(Potpis ovlaštene osobe) Signature of authorized person	
M. JAKOŠA VUKOVIĆ	

Сл. 45 | Матрикула

трајало 4-5 мјесеци. Добио сам сагласност од болнице и укрцао се на брод „Тухобић“. Уживао сам на том вијаћу, видио цијелу источну обалу Америке...

Земљотрес 1979. године задесио ме је у стану у Подгорици. Осим Давора и мене, који смо остали у стану, сви станари су изашли. Мајка је била у нашој старој кући у Херцег Новом. Спасила се јер се иначе рано будила и била је спремна када је почело да се тресе тло да изађе и сачува се. Кућа је била оштећена, плафони су падали, а она је била испред куће на сигурном. Цијело Приморје је јако страдало. Мени је било важно да је мајка добро.

UDK 656:929Martinović M.

Crtež-prikaz Marka Martinovića s ruskim učenicima

Franca BELTRAME

Apstrakt:

U ovom su članku rezultati istraživanja o porijeklu jednog crteža na kojem su Marko Martinović i njegovi ruski učenici. Na temelju pretpostavke iz 1972. godine, koju do sada još niko nije opovrgnuo, smatralo se da se taj crtež odnosi na sliku iz 1704. sa istom temom „Kap. Marko Martinović podučava ruske plemiće pomorskim vještinama“ kao i slika koja datira iz 1711. godine i koja se danas čuva u Muzeju grada Perasta. Pa ipak, na temelju proučavanja izvora na osnovu kojih je postavljena ta pretpostavka, proizašlo je da se crtež odnosi na sliku iz 1711. godine.

Dodatnim se istraživanjima moglo odrediti ko je autor crteža i kada je taj crtež nastao.

Ključne riječi:

- Marko Martinović • istorijska slika
- crtež • Dimitrije Tirol • Konstantin Petković • Perast

Crtež-prikaz Marka Martinovića s ruskim učenicima

Franca BELTRAME

U Muzeju grada Perasta moguće je vidjeti istorijsku sliku na kojoj Marko Martinović, poznati kapetan, matematičar i pjesnik toga grada, podučava pomorskim vještinama ruske knezove i boljare koje je Petar Veliki 1697. i 1698. godine poslao na studijsko putovanje u Veneciju. Ta slika, dobro poznata izučavaocima istorije mornarice Boke Kotorske i Rusije, ima veliku vrijednost za grad Perast jer je ujedno i simbol slavne prošlosti njihove plovidbe. Važno je spomenuti da se Peraštani nijesu nikada htjeli odvojiti od nje, iako su je Rusi više puta nastojali kupiti,¹ jer je i za Ruse riječ o dragocjenom sjećanju na svoje pretke, na njihovu vezu sa Južnim Slovenima, ali i na svjedočanstvo o počecima ruskoga pomorstva. Tako je upravo s „otkrićem“ te slike od strane samih Rusa – činjenici o kojoj ću pisati u ovom prilogu – u

¹ Godine 1880. jednom je ruskom admiralu, koji se sa svojom postavom našao u luci Boke Kotorske, skoro uspjelo dogovoriti prodaju za 20.000 franaka (Miro Montani, *Pomorstvo Perasta u portretima brodova*, Pomorski zbornik: povodom 20-godišnjice Dana mornarice i pomorstva Jugoslavije 1942–1962, 2 (1962), 1871–1872. Knez Nikolaj Golycyn piše u knjizi posvećenoj svojim precima, objavljenoj 1892, o jednom svom pokušaju da kupi tu sliku (v. bilješku 23 ovoga priloga). A zatim, „kaže se, da je bivša ruska carska Akademija nauka prije nekoliko decenija, htjela da otkupi ovu sliku“, zapisao je Niko Luković godine 1953, (Niko Luković, *Marko Martinović matematičar i nautičar (prema novim podacima)*, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, II (1953), 44.

drugom dijelu XIX vijeka poznato i to da su na slici Marko Martinović i njegovi ruski učenici.

Istraživači mornarice Boke Kotorske relativno su kasno otkrili taj crtež, onda kada ga je početkom 70-ih godina prošloga vijeka, akademik B. E. Bihovski poslao iz Lenjingrada profesoru Predragu Kovačeviću. Profesor Kovačević je to objavio u *12 vjekova Bokeljske mornarice* (1972) zajedno sa didaskalijom: „Nepoznati slikar XVIII vijeka: Crnogorac Marko Martinović uči ruske boljare pomorskim vještinama“.² Crtež je bio, kako piše Kovačević, „nažalost bez objašnjenja“.³ Njegova sličnost sa slikom pohranjenom u Muzeju u Perastu, a još i neka neprecizna svjedočenja, naveli su stručnjaka na pretpostavku da postoji još jedna slika, slična navedenoj, ali i naslikana prije nje.

Datiranje slike iz Muzeja u Perastu, kako je i poznato, sigurno je. Nalazimo ga u natpisu na donjem dijelu samog platna, iako prilično u lošem stanju, ali ga je još i danas moguće pročitati: „aetatis suae XXXXVIII“. Odnosi se na Marka Martinovića, prikazanog kada mu je bilo oko 48 godina, budući da je rođen 1663, pa zaključujemo da slika datira iz 1711. godine.

Druga slika, prema mišljenju profesora Kovačevića, vjerovatno datira iz 1704. godine. Kao podršku toj pretpostavci on smatra da „ruski pisac P. P. Dirin 1704. piše da je u Bujuk Dere, mesto na Bosforu, video jednu sliku... *kako Martinović poučava ruske učenike*.“ A u bilješci još dodaje: „Ovu sliku samo pominje i kn. A. B. Lobanov-Rostovski, *M. Martinović i njegovi ruski učenici*, 1704. god. – Ruska starina, str. 631–632, 1884.“⁴

No zaustavimo se najprije na ovom argumentu. Nakon traženja izvora u kojem Dirin govori o slici, a to je *Istorija Semenovskog guardske pukovnije* (1883), proizlazi da sam Dirin ne piše o onom što je vidio, već o onom što mu je prenio knez A. B. Lobanov-Rostovskij, tačnije rečeno: „Na jednom mjestu na Bosforu, blizu grada Bujuk Dere, sačuvana je jedna slika koja potječe iz 1704, u čast nekom dalmatinskom proučavatelju (čije je ime nepoznato), a koji najvjerovatnije potječe iz toga mjesta. Na slici je prikazan kao poštovani starac koji sjedi za

2 Predrag V. Kovačević, *Učešće Bokelja u razvoju ruske mornarice*, 12 vjekova Bokeljske mornarice, Monos, Beograd 1972, 145.

3 Id., 137.

4 Ibidem.

stolom: pred njim su naslikani različiti matematički instrumenti. Oko njega su njegovi učenici koji su gotovo svi Rusi, iznad svakoga od njih je napisano prezime, među kojima je knez Kurakin, Lobanov-Rostovskij, Buturlin, Golicyn itd. (podatak kneza Lobanov-Rostovskija, ambasadora u Beču)⁵

Knez A. B. Lobanov-Rostovskij, u članku koji navodi Kovačević, u suštini se žali zbog nepreciznosti kojom je Dirin u svojoj knjizi naveo ono što je čuo, pa zbog toga ima potrebu da objasni da se „slika o kojoj je riječ ne nalazi u blizini mjesta Bujuk Dere već u malom dalmatinskom mjestu Perastu u blizini Boke Kotorske. Slika je podijeljena na dva jednaka dijela. U donjem dijelu je prikazano šest mladića odjevenih u starodrevna ruska odijela i njihov učitelj Marko Martinović; svi sjede oko jednog stola na kojem su kompas i karta. Na gornjem dijelu slike, s obje strane dvoglavoga orla, napisana su imena svih mladića kao što je vidljivo i na fotografiji te slike“.⁶

Knez A. B. Lobanov-Rostovskij misli na jednu malu fotografiju te slike koju je dobio 1866. Nije poznato ko je napravio fotografiju, ali mu je najvjerojatnije poslata jer je među učenicima Marka Martinovića bilo i ime jednog njegovog pretka.

U junu 1891. knez A. B. Lobanov-Rostovskij, tada ruski opunomoćeni ministar u Beču, pokazao je spomenutu fotografiju Nikolaju

5 Петр Петрович Дирин, История лейб-гвардии Семеновского полка. В 3-х тт. Т. 1., Типография Эдуарда Гоппе, С.-Петербург 1883, 40 fusnota. U originalu: „В одном местечке на Босфоре, около Буюк-Дере, сохранилась картина, писанная в 1704. г., в честь какого-то далматского ученого (имя его неизвестно) как видно уроженца этого местечка. Он изображен в виде почтенного старца, сидящего около стола; перед ним лежат разные математические инструменты. Окружен он своими учениками, которые все почти русские; над каждым из них надпись фамилий, в том числе кн. Куракина, Лобанова-Ростовского, Бутурлина, Голицына и др. (Сообщ. кн. Лобанов-Ростовский, посол в Вене)“.
Aleksiej Borisovič Lobanov-Rostovskij bio je ruski ambasador u Beču u razdoblju 1882–1895.

6 Алексей Борисович Лобанов-Ростовский, Марк Мартинович и его русские ученики, 1704, Русская старина, 42 (1884) 6, 631. U originalu: „картина, о которой идет речь, находится не в окрестностях Буюк-Дере, а в небольшом далматском городе Перасто, в округе Бокка-ди-Каттаро. Картина разделена на две равные части. В нижней представлены шесть молодых людей, в старинном русском одеянии, и их учитель Марк Мартинович; все они сидят около стола, на котором лежат компас и бумага. А в верхней части, по обеим сторонам двуглавого орла, имена этих молодых людей, как это видно из фотографии с этой картины“.
Nije tačan ni navod samog kneza, jer je ruskih učenika prikazanih na slici pet, a ne šest.

Golicynu, koji je boravio u prijestonici Austrougarske monarhije, i dozvolio mu je da napravi kopiju te fotografije za potrebe knjige koju je pisao o svojim precima Golicyn, jer su čak tri kneza Golicyn bili učenici Marka Martinovića. Nikolaj Golicyn znao je i prije nego što je vidio fotografiju da postoji spomenuta slika, kako je i sam napisao, a to je saznao „iz priče jedne očevitkinje, grofice Mar’je Sergeevne Rummerskirh, rođene kao kneginja Golicyn koja je 70-ih godina XIX vijeka s mužem putovala vodama Dalmacije i koja je sa namjerom otišla u Perast na poziv kapetana parobroda da bi vidjela sliku o kojoj je bilo riječi“.⁷ Nikolaj Golicyn objavio je fotografiju slike 1892. godine u obliku fototipije s malim izmjenama: blago je retuširan natpis koji je nakon 25 godina bio dosta izbljedio, a i dimenzije su uvećane u odnosu na fotografiju iz 1866. godine.

Za razliku od toga, prikaz koji je akademik B. E. Bihovski poslao profesoru Predragu Kovačeviću jeste crtež slike što ga je uradio ruski konzul u Dubrovniku Konstantin Dimitrijevič Petkovič tokom jedne svoje posjete opštinskoj upravi Perasta. Petkovič (1827–1897) je 1856. nominovan za sekretara glavnog konzula u Dubrovniku, od 1858. konzul *ad interim*, a od 1859. generalni konzul u Dubrovniku gdje je ostao do 1869, kada je bio prozvan za generalnog konzula u Bejrutu, a na tom je mjestu ostao u razdoblju od 1869. do 1896.⁸ Za vrijeme svog konzularnog boravka u Dubrovniku bavio se istraživanjima na polju slavistike, objavljujući stare dokumente koje je našao u balkanskim manastirima prevedene sa srpskohrvatskog. Crtež slike koji je vidio u Opštini u Perastu objavljen je 1863. u časopisu „Morskoj sbornik“ kao ilustracija priložena njegovom članku *Crnogorac Marko Martinović uči ruske boljare (poslate od Petra Velikog u Veneciju) pomorskim vještinama i političkim znanostima*.⁹ Taj je članak prvi izvor u ruskoj štampi koji

7 Николай Николаевич Голицын, *Род князей Голицыных. Т. 1. Материалы родословные*, Типография И. Н. Скороходова, С.-Петербург 1892, X. U originalu: „из рассказа одной очевицы, – графини Марьи Сергеевны Руммерскирх, рожденной княжны Голицыной, которая, путешествуя со своим супругом, в 1870-х годах, в далматских водах, нарочно заезжала, по приглашению капитана парохода, в Перасто, посмотреть на помянутую выше картину“.

8 Za njegov biografski profil konsultovani: Наталья Максевна Горбунова, Ирина Михайловна Смилянская, *Российский дипломат и исследователь Ближнего Востока и Балкан К. Д. Петкович*, Восточный архив, 18 (2008) 27–34; Александр Шуринов, *Братья Петковичи на службе России*, 2015, <проза.ру>.

9 Константин Петкович, *Черногорец Марко Мартинович, обучающий русских бояр (присланных Петром Великим в Венецию) мореплаванию и политическим*

sadrži vijest o spomenutoj slici, zajedno sa detaljnim opisom i ilustracijom same slike.

Prije toga, u ruskoj je literaturi bila samo posredno spomenuta vijest koju je naveo srpski pisac, lingvist, geograf, historičar i slikar Dimitrije Tirol (1793–1857). On je 1839. bio poslat u Rusiju kao učitelj Milošu, sinu kneza Jevrema Obrenovića, pa se nakon dvije godine sa svojim učenikom vratio u Srbiju. U Odesi je Tirol susreo Srbe koji su napustili Austrougarsko carstvo početkom i polovinom XVIII vijeka, pa je tako i prikupio dosta istorijskog materijala; bio je i član, u Odesi, Društva za istoriju i antiku. Na stranicama novina „Odesskij vestnik“ objavio je 1841. članak *Nekoliko riječi o tome je li Srbi pišu slovima abecede koju su sami izmislili*,¹⁰ članak u kojem smatra da građanska ruska abeceda potiče od srpske, pa u to ime kao dokaz, između ostaloga piše: „Ruski boljari, Pjotr, Dimitrij i Fjodor Golicyn, Ivan Danilovič, Andrej Ivanovič Repnin, Abram Feodorovič Lopuchin (caričin brat), Vladimir Šeremetjev, Boris Ivanosič Kurakin, Jakov Ivanovič Lobanov, Grigorij Buturlin, Michajlo Matjuškin, i ostali (*), koje je Petar Veliki poslao u Veneciju, vrlo su vjerovatno tamo saznali i naučili pisati srpsku građansku abecedu koju su donijeli u Rusiju gdje ju je Petar Veliki prihvatio i dao da se proširi i generalno koristi“.¹¹ Tom popisu ruskih plemića koje navodi – iako ne u potpunosti – to jest onom popisu koji je na slici u Perastu, slijedila je bilješka naznačena zvjezdicom: „Oni bijahu poslani i u Perast (Boka Kotorska) k znanstveniku i plemiću Marku Martinoviću koji ih je podučavao pomorskim vještinama“.¹² Iako Tirol nije direktno spomenuo sliku koja se čuva u Perastu, očito je da je on za nju znao, i da je nju imao na umu kad je pisao svoj članak. Ovdje spomenimo da je Tirol bio i vrstan slikar, prije svega portretist (čuvan i po portretu

наукам, Морской сборник, 66 (1863) 6 (июнь), Смесь, 23–26.

10 Дмитрий Тиrol, *Несколько слов о том пишут ли Сербы буквами своего изобретения?*, Одесский вестник, 1841, 27–28 (5 апр.) 125–126.

11 Id., 125. U originalu: „Русские бояре Петр, Дмитрий и Федор Голицыны, Иван Данилович, Андрей Иванович Репнин, Абрам Федорович Лопухин (брат Царицы), Владимир Шереметев, Борис Иваносич Куракин, Яков Иванович Лобанов, Григорий Бутурлин, Михайло Матюшкин и другие (*) отправленные Петром Великим в Венецию, по всей вероятности, познакомясь там с гражданскими Сербскими буквами, принесли их в Россию, где Петр Великий принял их и ввел во всеобщее употребление“.

12 Ibidem. U originalu: „Они были отправлены и в Перасто (Бок-Катаро) к ученому дворянину Марку Мартиновичу, который их обучал науке мореплавания“.

Dositeja Obradovića), pa budući da je imao i taj dar, ne iznenađuje što je sačuvao i sjećanje na grupu ruskih plemića s kapetanom iz Perasta.

Kasnije se akademik P. P. Pekarskij u svojoj knjizi *Uvod u istoriju učenja u Rusiji XVIII vijeka*, posebno tamo gdje je spomenuo kako su „Rusi učili u Perastu (Boka Kotorska) od njihovog lokalnog znanstvenika Marka Martinovića“,¹³ u jednoj bilješci poziva na Tirolov članak, ali je sasvim sigurno da on o toj slici nije ništa znao. Njegova je knjiga izašla 1862. i tek je sljedeće godine u ruskoj štampi izašao spomenuti Petkovičev članak.

Tridesetak godina kasnije na taj se članak polemički okomio knez Nikolaj Golitsyn u knjizi o svojim precima, o kojoj je već bilo riječi, knjizi koja bijaše objavljena 1892. godine. I upravo uz pomoć filtera spomenute polemike nastojim proučiti članak i Petkovičev crtež, jer to mi omogućava da naglasim ono što je u njemu najvažnije.

Petković je pisao o slici na kojoj je predstavljen Marko Martinović sa svojim ruskim učenicima, kao o sasvim slučajnom pronalasku tokom njegovih brojnih pristajanja u Perastu.¹⁴ Nikolaj Golitsyn je sumnjao da se radi o slučajnom pronalasku jer, smatra, da su „Peraštani dobro znali postojanje te slike, te da su je ljubomorno čuvali već dva vijeka“.¹⁵ Uistinu tu je bilo riječi o pronalasku, ali o Petkovičevom pronalasku koji je na početku svog članka pisao da su ruski putnici (u koje se i sam ubraja), na proputovanju kroz Boku Kotorsku, uživajući u njenim prirodnim ljepotama, do sada nezainteresovano prolazili Perastom, i nijesu mogli ni pretpostaviti da se u tome gradu – kako on tvrdi – „čuva važan dokument za nas Ruse“.¹⁶ Važnost te slike, po Petkovičevom mišljenju, sastoji se i u tome što ona dodatno dokazuje

13 Петр Петрович Пекарский, *Наука и литература в России при Петре Великом. Том I. Введение в историю просвещения в России XVIII столетия*, Тип. Товарищества «Общественная польза», Санктпетербург 1862, 257. U originalu: „русские учились в Перасто (Бокѡ Катарѡ) у тамошняго ученого Марка Мартиновича“.

14 Константин Петкович, *Черногорец Марко Мартинович, обучающий русских бояр (присланных Петром Великим в Венецию) мореплаванію и политическим наукам*, op. cit., 24.

15 Николай Николаевич Голицын, *Род князей Голицыных. Т. I. Материалы родословные*, op. cit., X. U originalu: „жители Перасто знают свою картину и дорожат ею уже почти два столетія“.

16 Константин Петкович, *Черногорец Марко Мартинович, обучающий русских бояр (присланных Петром Великим в Венецию) мореплаванію и политическим наукам*, op. cit., 24. U originalu: „сохранился, памятник, имеющий особенный интерес для нас, русских“.

koliko su braća Južni Sloveni prenijeli zapadne nauke na rusko tlo. I on se, dakle, kao i Tirol, uglavnom zadržava na subjektu same slike, i tumači to sa slavenofilskim pristupom: nije slučajno jer je i on Južni Sloven, preciznije rečeno porijeklom Bugarin, pa se i sam nadao oslobađanju svog naroda od turskoga jarma uz pomoć Rusa. Godine 1853. on je uistinu Ministarstvu vanjskih poslova Rusije poslao pismo naslovljeno *Za nezavisnost Bugarske*, ali je njegov projekt ostavljen po strani jer se nazirao još jedan sukob Rusa i Turaka, iako je tim pismom on ipak izazvao znatiželju ruskoga Ministarstva kome su njegovi osjećaji protiv Turaka poslužili da bi potkrijepili svoje interese u zemljama koje bijahu okupirane od strane Otomanskog carstva.

Petković je spomenutu sliku vidio u Opštini grada Perasta, odmah poslije ulaza na lijevom zidu i zapisao, „uspio sam skicirati sliku i prekopirati natpis koji su ovdje priloženi“.¹⁷ Međutim nije bilo moguće da se zadrži duže vremena, pa i time možemo objasniti netačnosti kojim se odlikuje i crtež i natpis o kojima je riječ u njegovom članku.

Ispod crteža stoji didaskalija koja ponavlja naslov članka, ali bez riječi u zagradama, to jest: *Crnogorac Marko Martinović uči ruske boljare pomorskim vještinama i političkim znanostima*. Sve to je snažno i negativno odjeknulo kod Nikolaja Golicyna koji se po pitanju definicije Marka Martinovića pitao: „Zašto Crnogorac? Izgleda da je on Dalmatinac rodom iz Perasta“.¹⁸ Odgovor leži u gore spomenutom članku kada Petković tvrdi: „Martinovića sada nema u Perastu, svi su umrli; ali to prezime postoji još u Crnoj Gori i spada među najstarije i najpoznatije crnogorske obitelji“.¹⁹ Tokom svoje službe u Dubrovniku Petkovića su veoma zanimali problemi Crne Gore u koju je često putovao, sakupljajući mnogo informacija koje su, zajedno s njegovim ličnim opažanjima štampane u eseju *Crna Gora i Crnogorci*.²⁰ Profesor Kovačević

17 Ibidem. U originalu: „успел снять с нее прилагаемые у сего рисунок и надпись“.

18 Николай Николаевич Голицын, *Род князей Голицыных. Т. 1. Материалы родословные*, op. cit., IX fusnota 2. U originalu: „Почему черногорец? Кажется далматинец, уроженец гор. Перасто“.

19 Константин Петкович, *Черногорец Марко Мартинович, обучающий русских бояр (присланных Петром Великим в Венецию) мореплаванью и политическим наукам*, op. cit., 26. U originalu: „Мартиновичей теперь нет в Перасте, – они все вымерли; но эта фамилия существует еще в Черногории и принадлежит к древнейшим и знаменитейшим родам черногорским“.

20 Константин Петкович, *Черногория и черногорцы*, Типография Министерства путей сообщения (А. Бенке), Санктпетербург 1877.

se najvjerojatnije slaže oko porijekla čuvenog kapetana iz Perasta, pa je u prevodu didaskalije ostavio definiciju „Crnogorac“.

A zatim se Golicyn pita „Otkuda je uzeo to da je (...) Martino-
vić svojim slušateljima prenosio i *političke* vještine? Martinović je bio
stari vješti pomorac i vjerovatno se bavio samo pomorstvom“.²¹ Tu-
mačenje u političkom smislu termina *wladagnie*, koje stoji u natpisu
na srpskohrvatskom i pisano je latinskim pismom iznad figurativnog
dijela slike (*Marko Martinovich ucceci principe i gospodu moskovsku tu*
imenovanu na morski nauk i wladagnie) koju je naveo Petković, iako u
ovom slučaju nije najpodesnije, moguće je, jer *vladanje* znači i vladati
u političkom smislu. Nije slučajno što je takvo tumačenje prihvatio i
akademik A. S. Lappo-Danilevskij, koji u jednom svom pismu iz 1908.
nastoji objasniti o kakvim političkim učenjima je riječ koje Marko Mar-
tinović predaje ruskim knezovima i boljarima.²² Profesor Kovačević
prečutno je negirao takvo tumačenje i bio je u savršenom dosluhu sa
svim naučnicima koji su imali posla sa tom slikom (a prema kojima
taj termin mora biti shvaćen u smislu vođenja broda, manevrisanja,
pomorskog upravljanja brodom), tako da je ispustio prevod ove riječi
u spomenutoj didaskaliji samog crteža.

I Petkovićev crtež je izazvao mnoga negodovanja kod Niko-
laja Golicyna, koji nije samo vidio sliku na fotografiji iz 1866, već se bio
i uputio u Perast da bi je vidio svojim očima, pa ju je čak nastojao i
kupiti, ali na jednom mjestu piše: „iz informacija pokupljenih na licu
mjesta, poglavar Perasta, kao i ostali u prošlosti, nikako se nije htio
odvojiti od svoje slike“.²³

Crtež mu je, u poređenju sa originalom, izgledao „izmišljeno“
jer je na njemu bilo previše razlika. Nedostajao je cijeli dio s natpisima
(koji su međutim navedeni u samom članku), pa je on bio prikazan lon-
gitudinalno. Nevjerovatno mu je izgledalo prema dimenzijama okvira

21 Николай Николаевич Голицын, *Род князей Голицыных. Т. 1. Материалы родословные*, op. cit., XII fusnota 11. U originalu: „Откуда взял он [...], что Мартинович обучал своих слушателей тоже – политическим наукам? Мартинович был старый опытный моряк, и занимался, вероятно, одним только навигационным делом“.

22 Екатерина Андреевна Княжецкая, *Связи России с Далмацией и Бокоей Которской при Петре I*, Советское славяноведение, 5 (1973) 57.

23 Николай Николаевич Голицын, *Род князей Голицыных. Т. 1. Материалы родословные*, op. cit., X-XI. U originalu: „магистрат гор. Перасто, по прежнему, ни за что не хочет расстаться с своею картиною“.

koje je dao Petković,²⁴ „predstavljene figure su po veličini malo manje od onih stvarnih“, kako je tvrdio Petković,²⁵ dok, smatra Golicyн, „svatko ko je i površno pogledao dimenzije i stanje crteža na priloženoj fototipiji, vidjet će da te tvrdnje nisu istinite, jer bi u tom slučaju cijela slika trebala biti četiri ili više aršina visine“.²⁶ I na kraju, na Petkovićevom crtežu u lijevom uglu dolje bio je naslikan brod, a na poslatoj fototipiji toga broda nije bilo, tako da je Golicyн smatrao da je Petković to izmislio, dok na samoj slici on postoji.

Iako su primjedbe Golicyна samo djelimično tačne, Petkovićev crtež u svakom slučaju prikazuje figurativni dio slike vrlo aproksimativno. Stoga ne čudi da je profesor Kovačević, ne znajući ništa o porijeklu crteža i ne mogavši provjeriti spomenute izvore, smatrao da se crtež odnosi na odnosi na sliku sličnu onoj iz 1711, a koja datira iz 1704..

Uprkos svemu, nakon ovih pojašnjenja, postojanje te slike u svakom slučaju nije prihvatljivo. Dakle, slika koja je izložena u Muzeju u Perastu jeste jedina, a to je ujedno čini još dragocjenijom.

Prevod s talijanskog jezika

Sl. 1. „Kap. Marko Martinović uči ruske plemiće pomorskim vještinama“. Autor nepoznat, ulje na platnu 148x111 cm, 1711. godine. Gradski muzej u Perastu.

Sl. 2. Foto slike, 1866.

Sl. 3. Crtež slike K. D. Petković, 1863.

24 2 i pol aršina širina i 2 aršina visina, koji odgovaraju 177,70 cm i 142,24 cm, dimenzije koje su prilično tačne jer je platno veličine 148 x 111 cm, a tome je potrebo dodati i okvir širine 22 cm.

25 Константин Петкович, *Черногорец Марко Мартинович, обучающий русских бояр (присланных Петром Великим в Венецию) мореплаванию и политическим наукам*, op. cit., 24. U originalu: „фигуры представлены величиною немного меньше, чем в натуре“.

26 Николай Николаевич Голицын, *Род князей Голицыных. Т. 1. Материалы родословные*, op. cit., X. U originalu: „Всякий, взглянувши на размеры и расположение рисунка прилагаемой фототипии, усмотрит, что то показание – неверно, ибо в таком случае, вся картина была бы четырех или более аршин вышины“.

Sl. 1 | „Kap. Marko Martinović uči ruske plemiće pomorskim vještina”. Autor nepoznat, ulje na platnu 148x111 cm, 1711. godine. Gradski muzej u Perastu

Sl. 2 | Foto slike, 1866

Sl. 2 | Crtež slike K. D. Petkovič, 1863

UDK 327:929 Lazarević B.

**Посмртни говор Душана
Достинића на сахрани Бранка
Лазаревића 1968**

Оливера ДОКЛЕСТИЋ

ЗБОРНИК РАДОВА
ИЗ НАУКЕ, КУЛТУРЕ И УМЈЕТНОСТИ
A COLLECTION OF WORKS IN SCIENCE,
CULTURE AND ART

Посмртни говор Душана Достинића на сахрани Бранка Лазаревића 1968

Оливера ДОКЛЕСТИЋ

Смисао живота и суштина одласка из њега бијаху и остадоше вјечна тема људских медитација и многих остварења човјевких руку и његовог ума.

Различита доба, различите идеологије, као и различита индивидуална обиљежја група и појединаца, давала су различите одговоре на ово питање, али сви се, ипак, слажу у једноме: онај човек који је отишао из живота, није умро, ако је за собом оставио траг свог живота и рада, правог разлога људског постојања.

Баш због тога, када се испред културних радника и осталих грађана Херцег Новог опраштамо од Бранка Лазаревића, и не наглашавам да је Бранко умро.

Дуг је и мукотрпан био његов животни пут од оног зимског дана прије 84 године, када је у Видину у Бугарској угледао свјетлост дана до 06. октобра 1968. године када нас је, у овом граду, физички напустио.

За вријеме овог дугог животног пута доживио је много личних и националних трагедија и тријумфа, почевши од својих ћачких и студентских дана, па преко балканских и свјетских

ратова, до данашњег дана, када се скрајнуо у овај питоми крај као усамљеник који ипак никада није био, нити могао бити сам.

Као млад човјек доживио је голготу Балканских и I свјетског рата, поштено носио своје официрске ознаке и заслужио Орден бијелог орла са мачевима, албанску споменицу и друга одликовања, те стално носио оружје у једној, а књижевно перо у другој руци. Између два рата дуго је био у дипломатској служби своје земље.

Личне драме и породичне трагедије су га у новије доба дјелимично удаљиле од друштвених кретања и збивања, али ипак у њему нијесу угушиле основне квалитете његове личности: велики таленат и радну ерудицију, као и жељу да стално и ненаметљиво буде са онима који стварају.

Почео је да пише 1907. године, а већ је на почетку Балканских ратова имао штампане двије књиге: Позоришни живот (1911) и Импресије из књижевности (1912). Квалитете тог његовог рада можемо да оцијенимо по чињеници да га је строги критичар Јован Скерлић, одмах уврстио у „Историју нове српске књижевности“, која је изишла прије I свјетског рата и о њему рекао: „Лазаревић је по својим књижевним схватањима импресионист, више и искључивије но иједан од ранијих књижевних критичара српских; без других преокупација, он у књижевности тражи само лепоту.“

Било би дуго да набрајамо све што је он од тада написао и објавио, али зато што смо га понекад можда и неправедно заборављали, поменућу нешто од оног најважнијег, мени познатог што је написао и објавио између два рата:

1919. године изишла је књига чланака и расправа „За уједињење“, године 1924. друга, а 1935. трећа књига „Импресије из књижевности“, 1930. године књига „Три највише југословенске вриједности“, а 1937. књига „Огледи“.

Можда је важно да поменемо и књигу под насловом „Југословенски документи“, у којој говори о народном покрету за вријеме I свјетског рата, а која је изишла у Загребу 1919. године, као и есеј „О времену између два рата“, штампан 1936. године. Али када говоримо о Бранку Лазаревићу као једном од наших највећих критичара и естетичара, морамо поменути и његову књигу „Прологомена за једну теорију естетике“ (1925), као и „Филозофија

критике и други есеји“, која је изишла 1941. године у Београду, у издању Геце Кона, која је уједно, стицајем околности, и посљедња Бранкова књига изишла између два рата, а уједно и последња књига коју је штампала ова издавачка кућа.

Из једног интервјуа Николи Дреновцу, као и из његових других изјава, можемо видјети да постоји још читав низ довршених или недовршених дјела у рукопису, као што су: „Филозофија форме“, „Херцеговски Soliloquium“, „Дневник Једнога Никога“, „Тезе о уметности“, и још читав низ других дјела у рукопису, нама мање или више познатих, која чекају свог издавача.

Овако богато књижевно стваралаштво уврстило га је већ у младим данима, још за живота Скерлића, Поповића и других еминентних књижевних критичара, у значајне књижевне величине, па према неким стручним оцјенама и у врхунска достигнућа наше естетике. Али његов књижевни рад прелази границе наше домовине јер је познат и у европском књижевним круговима. Чак и многи наши књижевници и књижевни критичари новије генерације, признају и цијене његове естетске судове, те је недавно Драган Јеремић за њега рекао да је наш највећи живи естетичар.

Чак и ако бисмо оставили по страни овако богато и признато Бранково књижевно стваралаштво, штампано у посебним књигама или још у рукопису, опет би његов књижевни и публицистички рад био обиман и значајан. Чак и за вријеме изгнанства на Крфу и Солуну он није испустио перо из руку. Био је шеф прес-бироа на Крфу, уредник „Српских новина“ и „Забавника“, а исто тако непрестано се и често појављује у многим књижевним публикацијама и часописима, прије и после I свјетског рата, тако да се у неким бројевима СК „Гласника“ појављивао и по три пута.

Кад су наше млађе књижевне снаге у новије доба поново обратиле пажњу на његово књижевно стваралаштво и тражиле разлоге Бранковог ћутања, пријатно су се изненадиле када су дознале да Бранко Лазаревић није престао да пише, да још увијек посједује велику стваралачку енергију и да будно прати сва струјања у нашој новијој књижевности и култури. И када су млађи књижевници, исто као некада Скерлић и Поповић, вршили притисак на Бранка да објављује оно што је створио, он се опет појављује на страницама наших часописа и других публикација.

1962. године излази његов прилог уз књигу о Иву Андрићу, а исто тако и низ његових прилога у нашим часописима, нарочито у „Савременику“. У том часопису 1964. објављује напис „О критици – поводом Скерлића“, 1965. „Велика дела“ и „Златни векови у уметности“ и сл. Најновији, октобарски број „Савременика“ доноси његов прилог „Пола века од смрти Јована Скерлића“. То је посљедње што је Бранко Лазаревић за живота објавио а посљедње ријечи гласе: „Скерлић је врло упечатљиво видео и обрађивао покрете и њихове представнике. Зато, ако би требало да се придене какав придев његовој критици, додао бих ова три придева: слободна, стваралачка, импресионистичка критика.“

У нашем граду, као наш суграђанин Бранко Лазаревић био је за све људе добродушни, ведри и за разговор стално спремни „чика Бранко“ који је увијек имао одговарајућу ријеч, како за своје колеге, почевши од књижевних почетника до нобеловаца, тако и за све људе без обзира на њихов интелектуални ниво.

Богато познавање филозофије, књижевности и осталих умјетности, као и других облика друштвеног стваралаштва, учинили су да је разговор са њим увијек значио велики доживљај, огромно освјежење и незамјенљив сусрет са живом енциклопедијом која, као ватромет, врца свијетле и духовите искре људског духа. Чак и онда, када би се мишљења сукобила, саговорник је из разговора са Бранком излазио обогаћен новим димензијама и квалитетима у својим сазнањима. Али тај врхунски интелектуалац и естетичар имао је лијепу пригодну и ведру ријеч за свако људско биће у овом крају, без обзира на узраст и образовање, као и непосредност која руши све препреке у додиру човјека са човјеком.

Он је овдје међу нама показао оно што сматрамо врхунским људским квалитетом – био је племенити, доброћудни, ведри и пријатни „чика Бранко“, једном ријечју – био је добар човјек.

Зато, на овом растанку, када одлазиш од нас „неозарен старог ореола сјајем“, до чега никада нијеси држао, у име твојих познаника, другова, пријатеља и свих људи овог краја, желим да твоја успомена увијек остане трајна и свијетла међу твојим сународницима.

Душко Достинић

UDK 398.332(497.16Paštrovići)

Прилог проучавању паштровске крсне славе

Симо АРМЕНКО

Апстракт:

Обичај, као главна упоришна тачка средњовјековног идентитета сваке племенске заједнице, у Паштровићима је био јако развијен и практикован до снаге закона. Један од најзначајнијих обичаја било је слављење крсне славе. Настанак слављења крсне славе у Паштровићима везује се за похару Сарацена у IX вијеку и одлуку паштровских првака да безусловно прихвате хришћанство и лојалност византијском цару. Пошто је хришћанство у византијској филозофији било парадигма борбе против свих непријатеља, а крст симбол побједе, Паштровићи су приликом слављења крсне славе уместо колача (погаче) коју прилажу остали српски хришћани, овај колач мијесили у облику крста са утиснутим печатом у средини ИСНК, што значи Исус Христос побједник.

Кључне ријечи:

- Слава • крсна слава
- крсно име • обичај
- Паштровићи • здравица

Прилог проучавању паштровске крсне славе

С и м о А Р М Е Н К О

С вака друштвена заједница почива на односу према другом или другима који се остварује у континуитету у неком временском трајању. Ако се исти односи у континуитету остварују у дужем времену ствара се традиција. Из традиције настаје обичај који је важна упоришна тачка завичајног идентитета. У средњем вијеку у Паштровићима сваки досељеник (колон) морао је прихватити да слави крсну славу као знак лојалности племенској заједници и спремност прихватања новог идентитета. Примарни циљ обичаја јесте да очува људску заједницу на одређеном простору, а његов смисао да у његовој примјени олакша човјеку или заједници живот. Обичај производи осјећај припадности заједници, учествује у заједничким радостима и жалостима, дијели заједничке пријатеље и непријатеље. Такви осјећаји чинили су припадника племенске заједнице срећнијим и сигурнијим.

Обичаји настају на различите начине. Некад по нужности, а некад по радости, али некад и по случајном догађају који се прихвати и почне практиковати док не пређе у традицију.

Снага паштровске племенске заједнице развила се највише на практиковању обичаја и обичајног права. То је примијетио и Вук Караџић који за Паштровиће каже:

„Нигдје ниједно српско племе нема обичаје тако различите као Паштровићи.“¹

Ову снагу су препознали и Млечани па су, да би ослабили кохезију паштровске племенске заједнице, формирали магистрат који су сачињавали тројица синдика, инквизитора са циљем да забране или обесмисле обичаје. Ови инквизитори боравили су у Боки 1749. године и том приликом донијели одлуку о забрани одржавања већег броја народних обичаја. Овом одлуком предвиђено је да се за крсну славу забрањује позивати родбина и пријатељи на ручак и вечеру него: „... благовати с својим укућанима што му је Бог дао.“²

У средњем вијеку у Паштровићима свака вјерујућа породица славила је једном у години светитеља којег је сматрала за свог заштитника пред Богом и то се зове крсна слава или слава.

Славу су славили сви без изузетка да ли су били богати или сиромашни.

Често у пракси, а и у литератури сријећемо два појма: крсна слава и крсно име. Многи етнографи и историчари религије у својим студијама поистовјећују ова два појма која су у Паштровићима по ритуалу и времену настанка веома различити. Заједничко за крсну славу и крсно име јесте да се у оба случаја слави светац који је наведен у црквеном календару и сматра се заштитником. Међутим, крсна слава има континуитет у неколико вјекова и свако племе слави истог светитеља, што упућује на начин примања хришћанства у прошлости. Наиме, приликом примања хришћанства свако паштровско племе крстило се истог дана и прихватало за свог заштитника оног светитеља који се славио по црквеном календару тога дана.

Крсно име или имендан установљено је новијег датума и везано је за појединца, а слави се у породицама које славе неког светитеља по коме су дали име неком свом потомку. Тако се може

¹ Вук Караџић, *Етнографски списи о Црној Гори*, Просвета, Бгд 1969, 311.

² Марија Црнић Пејовић, „Народни обичаји и власт (XVIII–XX вијек у Б. Которској)“, *Бока* 37, 246.

десити да два брата не славе исти имендан или просто слављење имендана није обавезно. Крсно име нема континуитет и слави се све док у породици неко носи име тог светитеља.

Породица која слави крсно име, обавезно слави и крсну славу која је заједничка за цијело племе.

Сличност између крсног имена и крсне славе је у томе што се у оба случаја слави неки светац, а разлика је што имендан славе породице по избору, док крсну славу по имену истог светитеља славе све породице у племену. Тако нпр, Бечићи славе Никољдан, Миџори славе Св. Врачеве – Рачедан, Режевићи Св. Стефана Првомученика – Шћепандан, Митровићи Митровдан итд.

Настанак и специфичност крсне славе у Паштровићима везује се за један важан догађај који се десио на овим просторима у IX вијеку. Према писању византијског цара Константина Порфирогенита, за вријеме владавине његовог ћеда Василија I, ове просторе су напали и жестоко опљачкали и много људи побили сараценски освајачи, упаднувши са флотом од 36 лађа под командом Салдана, Саве и Калфиса. У том нападу похарали су и поплачкали градове Будву, Рисан, Котор доњи и Дубровник.³

Можемо претпоставити да су у овом походу Сарацена и Паштровићи жестоко страдали. Како се даље наводи у истом извору, Дубровчани су се обратили цару Василију са молбом да их ослободи, а у молби се између осталог каже:

„... смилуј се нама и не допусти да будемо убијени од оних који одбацују Христа.“⁴

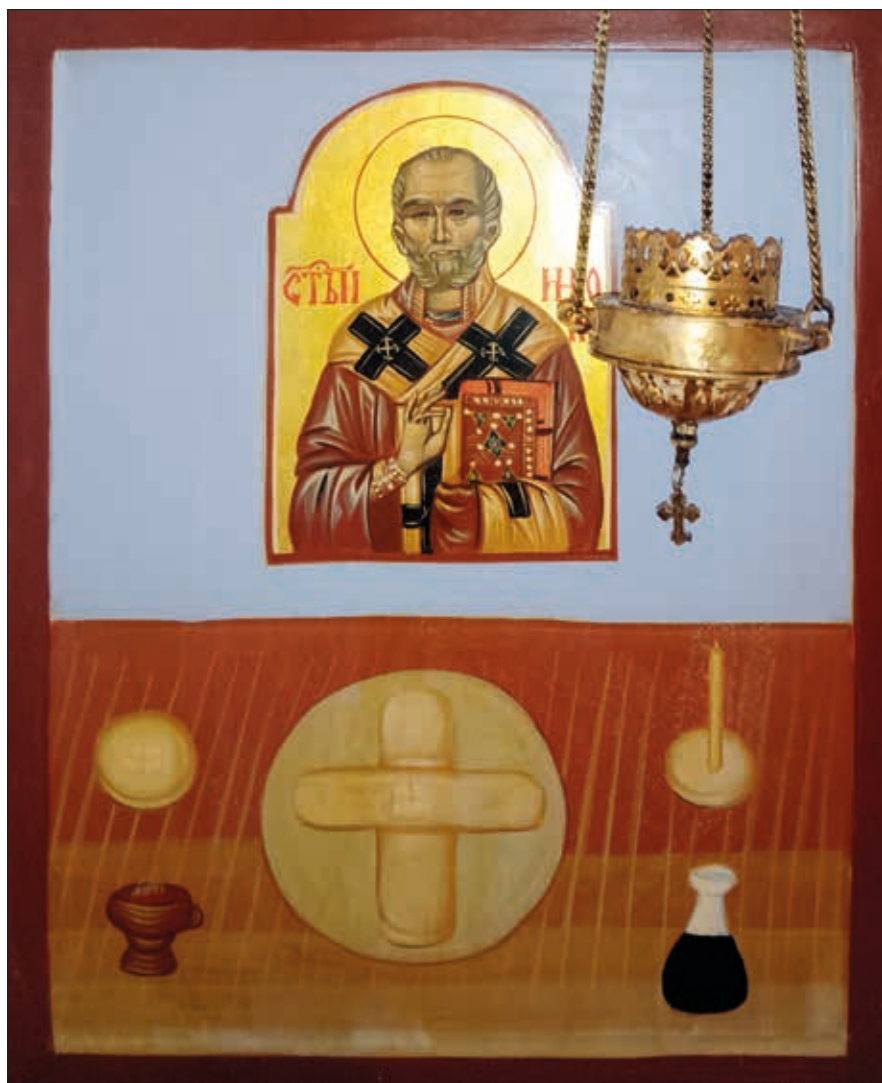
Цар Василије се одазвао овој молби и послао је флоту од 100 бродова под командом Патриција Никите, друнгарија флоте. Послије побједе и протјеривања Сарацена из Јадранског мора, цар Василије је захтијевао да сви са овог подручја приме хришћанску вјеру и прихвате лојалност византијском цару.

У византијској филозофији владања хришћанство постаје парадигма борбе против свих спољних непријатеља. „Крст постаје предмет којим се иде у борбу с вјером у побједу.“⁵

3 Византијски извори за историју народа Југославије, Византијски институт САНУ, Бгд 2007, 17.

4 Исто, 17.

5 Радмило Петровић, Речник византијске христијанизације, Метафизика Бгд,

Sl. 1 | Икона крсне славе, израдио архимандрит Павле Калањ

Са крстом се ишло у борбу, а крст је био гарант војничких побједа царства.

Није тешко замислити да су се тадашњи Паштровићи престрављени од сараценског зулума заклели пред крстом на

истину и вјерност према хришћанској вјери. Крст као симбол побједе пренијели су и на облик “славског колача” који су мијесили у облику крста. Још једна специфичност која је карактеристична јесте да се у средину крста утисне печат са натписом ИХНК, што значи „Исус Христос побјеђује, побједник“. Дакле ова специфичност паштровске крсне славе произилази из византијске филозофије хришћанства и потврђује истинитост настанка слављења крсне славе у Паштровићима.

Ритуал слављења крсне славе почиње доласком свештеника у кућу да изврши обред славе. Обично, свештеник долази дан уочи славе и прво прекади сто на којему су поређани дарови: хлеб и вино. Дарови су на столу поређани по утврђеном реду и то: на средини стола је крсни хлеб, са десне стране крсног хлеба боцун са црним вином, а са лијеве стране је проскура. На столу гори свијећа “дублијер”, а на источном зиду налази се икона светитеља и кандило које гори.

Свештеник врши само прекаду крсног хлеба и прелије га вином. Послије обреда прекади просторије куће и сједне са домаћином да се почасте.

Ујутро крсне славе домаћин са укућанима одлази у цркву и носи проскуру. Проскура је мали хлеб у облику погаче на којој је у средини утиснут печат “проскурњак” – ИХНК. Проскура има посебно литургијско значење приликом чина евхаристије. Свештеник из агнеца исијеца парче и ломи га на онолико дјелова колико му је домаћин на унапријед припремљеном папиру навео душа из породице које жели да помене. Ову парчад хлеба свештеник ставља са осталим причесницима на дискос и тај садржај потом ставља у причесни путир са вином. Значај овог литургијског чина јесте да се приликом причешћа сједињујемо не само са Христом него и са својим прецима.

Послије литургије укућани враћају се кући на свечани ручак са породицом и пријатељима.

Ручак почиње испијањем ракије, а одмах потом „стимани гост“ (кум, свештеник или пријатељ) прекрсти ножем крсни хлеб и откида три крака од крста стављајући их по страни да једу гости, а на остатак крста ставља боцун вина и предаје све то домаћици изговарајући здравицу:

„Домаћица која те мијесила, нека те и убудуће мијеси (мисли се на крсни хлеб) у свијетло, у бијело и у здравље јуначко за дуго година. Моја сестро, Бог ти дао хлеба, вина, мира и здравља јуначког, докле хтјела воља божја.“

Домаћица прими ове дарове и одговори:

„Даће Бог да тако буде, Господине.“

У току ручка гост који је сјекао крст подиже здравицу у славу Божју.

“Дижем ову чашу у велику Божју славу! Да Бог да и слава Божја да помогну домаћину, његовој кући и сваком вјерном пријатељу који му о части и добру радио! Да му крсна слава долази на здравље и весеље, док хтједне сами Бог. Да му Божја воља сачува искрене пријатеље ће год којега од поуздања имао, а наврати противнике и злотворе да му добро мисле! Дај, Боже, да му сваки поштени рад напредује као лишће о Ђурђевдану и вода кад на извору најбоље ври.“⁶

На крсну славу гости се нијесу позивали. Тачно се знало ко коме иде на славу. Кумови, пријатељи, одиве са дјецом знали су да домаћин слави славу и то су увјек биле узвратне посјете.

Често пута се деси да једна породица има обавезу да поће на славу код двије или три породице. У том случају чланови породице распореде се како би се испоштовала обавеза. Ако је породица мала и нема довољно одраслих особа који би представљали домаћина није био риједак случај да се у госте пошаље и малољетно дијете. Без обзира на године такав гост би заузео мјесто у трпези према важности породице коју представља, а не према својим годинама.

6 Јован Вукмановић, *Паштровићи*, Цетиње 1960, 285.

UDK 398.332(497.16Boka Kotorska)"1944"

**Активност бокелских прегалаца у
Београду 1944**

Саша НЕДЕЉКОВИЋ

ЗБОРНИК РАДОВА
ИЗ НАУКЕ, КУЛТУРЕ И УМЈЕТНОСТИ
*A COLLECTION OF WORKS IN SCIENCE,
CULTURE AND ART*

Активност бокелѝских прегалаца у Београду 1944

Саша НЕДЕЉКОВИЋ

Бокелѝски прегеоци у Београду нису били теразијски Бокелѝи и нису мировали под окупацијом током Другог светског рата. Прегеоци из Боке радили су дуже време на окупљању Бокелѝа који су живели у Београду ради оснивања Акционарског друштва „Бока“ за поморско и речно бродарство. Тражили су прво усмену сагласност осталих Бокелѝа који су живели у Београду ради њиховог учешћа у оснивању акционарског друштва. Молбу и правила планираног друштва састављао је др Васо В. Пипер, доктор права, финансијски саветник и управник Царинског завода у Београду. Био је у родбинским везама са капетаном Пером Шпаровићем. Прегеоци су припремили молбу Министарству народне привреде ради одобрења оснивања друштва у складу са чланом 8. Закона о акционарским друштвима. Уз молбу су припремили уверење Трговачког суда за сваког потписника, да може пуноважно располагати са својом имовином. Изјавили су да ће учествовати најмање са по десет акција сваки од њих у предузећу за које су тражили одобрење. Припремили су пројекат друштвених правила у два

равногласна примерка, оба са власторучним потписима свих предлагача. Своју молбу образложили су:

„Бока которска, природна излазна лука Србије на море и наш најизразитији приморски и поморски крај, који је увек у својој историји живео с морем и од мора, остао је услед рата скоро без иједне једине своје лађе.

Саобраћај нашег приморја са његовом ближом и даљом околином, као и саобраћај у бококоторском заливу, а особито прекоморски трговачки саобраћај не може се ни замислити без бродарства. Бокељи који су од старине познати као добри поморци, уколико их остане после овог страшног рата, не могу се замислити без својих бродова нити су то у својој дугој историји до данас икада били.

О бродарству уопште, а понаособ Боке которске као луке Београда, треба на време, тј. већ сада мислити и на њему радити, зато ми Бокељи сматрамо за дужност, да се већ сада тим питањем позабавимо и приправимо све претходне радове за час кад исте буде могуће провести у дело.

Пошто су приправни радови око стварања бродарства

Sl. 1 | Поглед на Београд са друге стране Саве

више мање формалне природе, које треба извршити, да се узможе друштво формирати уписом капитала, то смо најпре приступили овом раду, а капитал смо међутим назначили само јер исти у правилима мора бити назначен да би се могло добити односно одобрење за рад. Назначени капитал у правилима није ни издалека онај који треба да буде, али ће исти на самој оснивачкој скупштини бити повишен до мере која буде потребна.

Из свих тих разлога потписати моле Министарство народне привреде за одобрење оснивања овога друштва, као и за одобрење правила која су приложили.

Београд, априла 1944.”

У претходном нацрту образложења молбе из 24. марта 1944. стајало је: „.... Саобраћај између Боке которске и њене ближе и даље околине, а исто тако и саобраћај у самом заливу бокоторском, као и прекоморски саобраћај уопште, не може се ни замислити без постојања бар неког, за почетак макар и мањег бродарства. А Бокељи који су од старине познати као добри поморци, уколико их остане после овог страшног рата, не могу се

замислити без својих бродова нити су то у својој дугој историји до данас икада били.

Према томе проблем бродарства Боке и Бокеља поставља се већ данас као један од главних проблема тога краја, а после рата ће се испољавати свакако још и јаче.

Али, створити једно ново бродарство, макар и у циљу обнове, огроман је посао и потписати потпуно свесни свих тешкоћа с којима је такав посао скопчан, сматрали су најцелисходнијим за солидност предузећа, да исто у почетку оснују са скромнијим капиталом, који се може доцније постепено, са одобрењем Министарства и у границама могућности повећавати, како би могао одговорати односним стварним потребама.

Из свих тих разлога потписати моле Министарство народне привреде за одобрење оснивања овога друштва, као и за одобрење правила која су приложили у нади, да ће Бока которска, та природна излазна лука Србије на море, у заједници са својим залеђем понова оживети и прорадити и да ће старо и славно име вековне поморске традиције „Бока“ понова процветати.

Београд, 24 марта 1944. „У ранијим нацртима молбе био је део текста који је касније избачен и у коме су наведени почетни разлози, зашто су бокељски прегаоци одлучили да баш у таквим неповољним околностима оснују поморско друштво: „ ... Али створити једно ново поморско бродарство, макар и у циљу обнове, огроман је посао и Бока ће се вероватно морати испочетка задовољити подмирењем својих најхитнијих потреба, а да њено бродарско особље не би остало без посла и хлеба, потребно је омогућити му да упражњава слободно свој занат и у речном бродарству.

Потписати су стога познавајући прилике свога краја и сматрајући да треба благовремено окупљати све живе, па макар и најситније националне снаге за велико дело народне и државне обнове, сматрали својом дужношћу да започну овај посао оснивањем акционарског друштва, за које моле од Министарства народне привреде из разлога напред наведених, потребно одобрење, како би старо и славно име вековне традиције „Бока“ поново оживело и процветало.”

У правилима под тачком 2 било је предвиђено да се диште друштва буде у Београду а лука припадности и Дирекција за поморско бродарство били би у Котору. Разговори су вођени у канцеларији Р. Жуткића у Београду у улици Браће Југовића бр. 2а.

Од Бокеља који су се налазили у Београду били су позвани: Рад. Жуткић, др Васо В. Пипер, капетан Перо Шпаровић, капетан С. Желалић, Н. Дабовић, капетан Н. Лазари, инжињер В. Ђуровић, професор Универзитета у Београду, Нико Гојковић, др Руд. Сарделић, државни саветник у пензији, капетан Тихомир Дабиновић, Мил. Рамадановић, капетан Св. Ћивановић, Гојко Гојковић, Л. Перчиновић, инжињер В. Јовановић, В. Ћеловић, др Љ. Васиљевић и др Бр. Каигурић. Били су спремни да уђу у друштво Рад. Жуткић, др Васо В. Пипер, капетан Перо Шпаровић, капетан С. Желалић, Н. Дабовић, инжињер В. Ђуровић, Мил. Рамадановић, капетан Св. Ћивановић, Гојко Гојковић, инжињер В. Јовановић, В. Ћеловић, др Љ. Васиљевић и др Бр. Каигурић.

Београд су октобра 1944. ослободили Црвена армија и партизани. Никаква приватна акционарска друштва више нису била могућа. Ипак треба да се зна да бокелски прегоаоци ни током тешких година окупације нису прекинули сву своју активност, нису се притајили чекајући ослобођење, него су припремали оснивање Акционарског друштва за поморско и речно бродарство „Бока“. Тежили су да обнове поморство Боке и да прво дају посао незапосленим бокелским поморцима, ако треба и пловидбом на рекама и да касније повежу Боку са луком Београд и Србијом. Тражили су усмену сагласност осталих Бокеља који су тада живели у Београду ради учешћа у оснивању акционарског друштва. Из нацрта молбе од 24. марта 1944. види се да су били свесни свих тешкоћа око оснивања друштва. У ранијим нацртима молбе био је део текста који је касније избачен а у коме су наведени почетни разлози, зашто су прегоаоци хтели да управо тада оснују поморско друштво. Васо В. Пипер се, као члан напредне омладине пре Првог светског рата под Аустроугарском монархијом борио за ослобођење и уједињење, па се ни током окупације у Другом светском рату није притајио и чекао да буде ослобођен, него се са осталим бокелским прегоаоцима припремао за деловање током и после рата. Прилагодивши се приликама, тежили

су да бокелски бродари док траје рат раде у речном бродарству. После рата требало је да се врате поморском саобраћају. Акцију бокелских прегалаца прекинуо је долазак комуниста на власт 1944. Они су онемогућавали акционарска друштва и тежили да спрече везу Боке Которске са Србијом. Боку Которску хтели су да припоје Црној Гори и од њих планираној црногорској нацији. У њиховим плановима није било пожељно акционарско друштво које је тежило да повеже луку Београд са Боком Которском.

Напомена: Документација из заоставштине Васе В. Пипера налази се у поседу породице Васе Пипера у Београду.

UDK 72:929Čubrović Z.

**Uz životni jubilej istraživača
graditeljskih spomenika Boke –
arhitekta, višeg konzervatora
mr Zorice Čubrović**

Vlastimir ĐOKIĆ

ЗБОРНИК РАДОВА
ИЗ НАУКЕ, КУЛТУРЕ И УМЈЕТНОСТИ
*A COLLECTION OF WORKS IN SCIENCE,
CULTURE AND ART*

Uz životni jubilej istraživača graditeljskih spomenika Boke – arhitekta, višeg konzervatora mr Zorice Čubrović

Vlastimir ĐOKIĆ

Prijatna mi je dužnost da čitaocima „Boke“ i bokeljsku kulturnu javnost podsetim na životni jubilej jednog istaknutog saradnika časopisa. Naime, ove godine navršilo se sedam decenija života i četiri i po decenije delovanja u Kotoru i Boki, arhitekta – višeg konzervatora, mr Zorice Čubrović.

U tom vremenskom luku koji započinje 1980. godine, Zorica Čubrović prešla je put od darovitog arhitekta – početnika do doajena u struci i službi zaštite spomenika kulture. To putovanje, ta, slobodno možemo reći, životna avantura, bilo je ispunjeno brojnim izazovima i zadacima, stalnim učenjem, neprekidnim usavršavanjem – širenjem horizonata i interesovanja.

Neizmerno je teško sa malo reči evocirati taj nesvakidašnji profesionalni put. Ono što se zacementirano mora reći jeste to da je profesionalna biografija Zorice Čubrović ostvarena u institucionalnom ambijentu kotorskog Zavoda za zaštitu spomenika kulture. Ta mlada ustanova u kojoj je ona 1980. g. započela svoj profesionalni život, od samog osnivanja je – uz stručnu i savetodavnu pomoć i brigu istaknutih stručnjaka

iz cele Jugoslavije, među kojima bez rizika da pogrešimo treba izdvojiti imena dr Milke Čanak-Medić i arh. Svetislava Vučenovića – ponela na svojim plećima zadatak istraživanja, sanacije i konzervacije velikog broja spomenika sakralne baštine i profanog graditeljstva, upisanih u Listu svetske prirodne i kulturne baštine kao i Listu baštine u opasnosti. Bio je potreban veliki i ozbiljan trud, upornost, istrajan rad i stalno učenje – posvećenost najređe vrste – da bi se takav zadatak počeo realizovati. Moralo se, planski i koordinirano, pristupati poslovima na istraživanju graditeljskih celina, pojedinačnih sakralnih, profanih i fortifikacionih građevina, izradi dokumentacije, te izradi projekata sanacije i konzervacije, a uporedo s tim – što treba posebno istaći – trebalo je graditi i razvijati vlastitu službu operative za realizaciju izrađenih projekata; najzad, vršiti stalan nadzor nad izvođenjem svih tih radova. Jednom reći, trebalo je stvoriti optimalni model delovanja, a kad je to postignuto, delatnost je dobila uhodane okvire i novi zamah.

Ograničeni prostor dopušta nam da ovde istaknemo samo neke međaše, koji obeležavaju pređeni put. Godine 1992. Zavod, dotada nadležan za spomenike kulture na teritoriji opštine Kotor, biva uzdignut na rang Regionalnog zavoda i dobija još veće zadatke time što preuzima brigu i o spomenicima na teritorijama opština Tivat i Herceg Novi. Decembra 2000. g. posle višegodišnjeg, studioznog kontinuiranog rada na istraživanjima i restauraciji, biva svečano otvorena Katedrala Sv. Tripuna, a 2002. godine međunarodna stručna organizacija »Europa Nostra« dodeljuje Zavodu evropsko priznanje za visoki kvalitet radova na restauraciji Katedrale. No, kao najvažnije treba reći to da se Zavod, delujući na zaštiti Područja u granicama svetske baštine – tj. područja od Veriga do Veriga, čija granica ide najvišom izohipsom brdâ okolo Kotorsko-risanskog zaliva i obuhvata gradove Kotor, Perast i Risan, sva priobalna naselja i akvatorijum u okviru ovih granica – dakle, Zavod, kako je to na jednom mestu napisala Z. Čubrović, „bavio problematikom zaštite *prostora u cjelini*, a ne skupa pojedinačnih spomenika kulture kao izolovanih eksponata u prirodi. Trebalo je postići da se cjelovitost prostora posmatra kao najveća vrijednost, a time i promijeniti dotadašnje shvatanje da su samo pojedinačna kulturna dobra predmet zaštite.“ Nakon toga trebalo je da se odrede granice *zaštićene okoline prostora* svetske baštine Kotora, što je postignuto tek 2012, kada je UNESCO prihvatio predlog da se njima

obuhvate područja opština Herceg Novi i Tivat. Posle 2010. godine, međutim, moramo to reći, sa transformacijom Regionalnog zavoda u dve zasebne institucije: Upravu za zaštitu kulturnih dobara i Centar za konzervaciju i arheologiju, sistem rada se menja i dobija novi smer.

Zorica Čubrović rođena je 1954. godine u Bijelom Polju. Diplomirala je 1979. g. na Arhitektonskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Na istom fakultetu završila je i poslediplomske studije »Zaštita, revitalizacija i proučavanje graditeljskog nasleđa«.

Svoje interesovanje za zaštitu graditeljskog nasleđa pokazala je naime već kao student, pa je tokom nekoliko sezona učestvovala u terenskim radovima kojima je rukovodila dr Milka Čanak-Medić i to na kasnoantičkoj palati u Gamzigradu kod Zaječara, kao i na srednjovekovnom manastirskom kompleksu Sv. Ahilija u Arilju. Posle uspešno završenih studija Z. Čubrović zaposlila se u Opštinskom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Kotoru, nakon što je prethodno, kao član tima Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture Srbije, učestvovala u radu na istraživanjima urbanističke celine starog jezgra Kotora, vršenim pod rukovodstvom arh. Svetislava Vučenovića.

Počev od 1982. godine u ulozi arhitekta-konzervatora u Opštinskom (kasnije Regionalnom) zavodu za zaštitu spomenika kulture Kotor, Zorica Čubrović učestvovala je u poslovima na istraživanju, izradi projekata, sanaciji i restauraciji najstarijih sakralnih građevina Kotora i Boke, preduzimanim u procesu obnove grada posle teškog zemljotresa, kao i u poslovima koje je isti Zavod izvodio i na nekim spomenicima izvan Boke Kotorske.

Početkom 1988. godine određena je za rukovodioca radova na Katedrali Sv. Tripuna, koji će se u kontinuitetu odvijati do decembra 2000.

Pored poslova na istraživanju, izradi projekata i izvođenju radova na sakralnim građevinama, vršila je istraživačke poslove i konzervatorski nadzor i na značajnim kompleksima profane arhitekture u Kotoru, kao što su Palata Buća, kompleks zgrada 315–316 u okviru kojeg su restaurirani ostaci srednjovekovne gradske lođe i drugim spomenicima.

Učestvovala je u izradi studija zaštite graditeljskog nasleđa Kotora, Risna, Herceg Novog, Perasta, Morinja... Takođe, učestvovala je i u radu stručnih timova koji su izradili Menadžment plan područja

Kotora i Menadžment plan istorijskog jezgra Cetinja, kao i u izradi Studije zaštite kuturnih dobara opštine Kotor.

Ugled ustanove i stečeni lični ugled vodili su je i k poslovima izvan Boke, pa je tako rukovodila radovima koje je Operativa Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture Kotor, na čelu sa čuvenim majstorom Mirom Franovićem, izvela na sanaciji fasada i dekorativne kamene plastike crkve Manastira Dečana (od 1995. do 1997. god.).

Studioznost u radu i naučni pristup Zorice Čubrović najviše su došli do izražaja u bavljenju arhitektonskom plastikom preromaničkog i romaničkog stila, što je bio i predmet njene magistarske teze, odbranjene 2009. godine na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu: »Preromanički i ranoromanički ukras kompleksa kotorske katedrale sv. Tripuna (IX–XII vijek)«.

Zorica Čubrović učestvovala je na više stručnih i naučnih, domaćih i međunarodnih skupova. U više desetina objavljenih radova publikovala je rezultate arhitektonskih istraživanja pojedinačnih graditeljskih spomenika, kao i graditeljskih celina kojima se bavila. Zajedno s dr Milkom Čanak-Medić koautor je knjige *Katedrala Svetog Tripuna u Kotoru – istorija, arhitektura, arhitektonska plastika i liturgijski nameštaj*.

Nakon transformacije Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture Kotor (2010), nastavila je, sve do penzionisanja 2020, s radom na zaštiti graditeljskog nasleđa u Upravi za zaštitu kulturnih dobara – Područna jedinica Kotor.

Poslednjih godina, iako u penziji ne prestaje da gubi živ interes za sve što se zbiva ne samo u struci nego i u kulturnom životu Kotora i Boke i nesebično deli svoje znanje i iskustvo sa mlađim naraštajem poslenika. U njenoj istraživačkoj radionici i dalje dozrevaju novi plodovi, koje sa znatiželjom iščekujemo.

Završimo ovaj prilog rečima same Zorice Čubrović iz jednog javnog razgovora koji je, čini se, najbolje karakteriše. Govoreći o perspektivi mladih ljudi koji žele da se bave istorijsko-umetničkom istraživačkom delatnošću ili zaštitom baštine, ona je rekla: „Smatram da prostor Boke pruža idealne mogućnosti za bavljenje ovim poslom. Upravo zato što je ovaj prostor tako bogat spomenicima, što je njegova prošlost nedovoljno proučena, što mnogi poslovi tek treba da budu otvoreni i započeti. U pitanju je zapravo bavljenje naukom, a

bavljenje naukom uvijek zavisi od afiniteta, od spremnosti i zainteresovanosti ličnosti za bavljenje naukom. Osoba koja prihvata naučni metod, naučni pristup, može vrlo jednostavno da nađe polje svog djelovanja, da nađe polje svog rada. Institucije u tom smislu predstavljaju samo okrilje za projekte koji će okupljati široki broj mladih ljudi koji će se baviti pojedinim temama.

Mi smo već pomenuli spomenike na kojima je taj proces proučavanja i restauracije bio primijenjen i svuda u svakom od tih slučajeva imamo pomake u saznanjima, u podacima, istorijskim, arhivskim – u saznanjima o tim spomenicima. Tako će biti i u budućnosti. Veliki je broj oblasti koje nisu ni dotaknute. Zbog toga mislim da je velika i perspektiva za sve one koji žele da se bave zaštitom spomenika, a zaštita podrazumijeva proučavanje, naučni pristup i posvećenost. To su zapravo uslovi za bavljenje ovim poslom – uz edukaciju koja se stiže na fakultetima, školama. I zato sam ubijeđena da predstoji vrijeme u kojem će mladi ljudi biti angažovani, kroz brojne projekte, na proučavanju i zaštiti *područja*, i to ne samo pojedinačnih spomenika ili kulturnih dobara, tj. pojedinačnih građevina ili likovnih djela – već prostora sa svim svojim karakteristikama. Baš u tom dijelu *proučavanja prostora* vidim najveći prostor za mlade ljude.“

* * *

Popis radova koji sledi nije sveobuhvatan, ali verujemo da omogućuje uvid u bogatu i raznovrsnu delatnost mr Zorice Čubrović.

Popis radova Zorice Čubrović

I. Stručni radovi

a) Izrada projekata konzervatorsko-restauratorskih radova

1. Idejni projekat revitalizacije Palate Ivelić u Risnu, XVII–XVIII vek; nerealizovan.
2. Sanacioni i konzervatorsko-restauratorski radovi na Crkvi Sv. Nikole, Pelinovo, XVII–XVIII vek; realizovan.
3. Istraživanja i izrada projekta konzervatorsko-restauratorskih radova na Crkvi Sv. Mihaila u Kotoru, druga pol. XIII – poč. XIV veka; realizovan.
4. Istraživanja i izrada projekta konzervatorsko-restauratorskih radova na Crkvi Sv. Mateja u Dobroti, XVII vek; realizovan.
5. Istraživanja i izrada projekta konzervatorsko-restauratorskih radova na ostacima srednjovekovne Lođe Sv. Tripuna, u prizemlju zgrade br. 315 u Kotoru, XIV–XV vek; realizovan.
6. Izrada projekta konzervatorsko-restauratorskih radova na Crkvi Sv. Stefana, Krimovica, XVII–XVIII vek; realizovan.
7. Izrada projekta konzervatorsko-restauratorskih radova na Crkvi Sv. Jovana, Pobrđe, XIX vek; realizovan.
8. Projekat uređenja vrta Palate Drago u Kotoru; realizovan.
9. Izrada projekta konzervatorsko-restauratorskih radova na Crkvi Sv. Gospođe, Kubasi, XIX vek; nerealizovan.
10. Izrada projekta konzervatorsko-restauratorskih radova na starijoj Crkvi Sv. Ilije, Zagora, XVII–XVIII vek; realizovan.
11. Izrada projekta konzervatorsko-restauratorskih radova na Crkvi Sv. Ilije, Lastva Grbaljska, kraj XVI veka; realizovan.
12. Projekat uređenja prostora na sjevernoj strani Crkve Sv. Marije Koledate u Kotoru; realizovan.
13. Projekat uređenja Kontakt zone Kotora; realizovan.

14. Projekat restauracije Sat kule u Herceg Novom; realizovan.

b) Rukovođenje sanacionim i konzervatorsko-restauratorskim radovima

U ulozi rukovodioca radova arh. Zorica Čubrović učestvovala je u sledećim poslovima:

1. Sanacioni i konzervatorsko-restauratorski radovi na Crkvi Sv. Đorđa u Orahovcu, XV–XVIII vek, 1983. godine.
2. Sanacioni i konzervatorsko-restauratorski radovi na Crkvi Sv. Bazilija u Stolivu, XV vek, 1984. godine.
3. Sanacioni i konzervatorsko-restauratorski radovi na lanterni, kupoli i krovnoj konstrukciji Bogorodičinog hrama na Prčanju, XVIII–XIX vek, 1984. godine.
4. Zaštitni radovi na 11 crkava na Luštici, XV–XIX vek, 1985. godine.
5. Sanacioni i konzervatorsko-restauratorski radovi na Crkvi Sv. Luke u Kotoru, XII vek, 1984–85. godine.
6. Sanacioni i konzervatorsko-restauratorski radovi na Crkvi Sv. Ane u Kotoru, XII–XIII vek, 1986. godine.
7. Sanacioni i konzervatorsko-restauratorski radovi na Crkvi Sv. Mihaila u Kotoru, XIII–XIV vek, 1987–89. godine.
8. Sanacioni i konzervatorsko-restauratorski radovi na Crkvi Sv. Tripuna u Kotoru, XII vek, 1988–2000. godine.
9. Sanacioni i konzervatorsko-restauratorski radovi na Ferhad-pašinoj džamiji u Banja Luci, XVI vek, 1989. godine.
10. Sanacioni i konzervatorsko-restauratorski radovi na Crkvi Sv. Đorđa, Šišići, XVII–XVIII vek, 1992. godine.
11. Konzervacija fasada i dekorativne kamene plastike crkve Manastira Dečani, XIV vek, 1994, 1995. i 1996. godine.

c) Konzervatorski nadzor

Konzervatorski nadzor u toku sanacionih i konzervatorsko-restauratorskih radova Z. Čubrović vršila je na sledećim spomenicima

kulture, pojedinačnim zgradama i spomeničkim kompleksima:

1. Crkva Sv. Marije Koledate u Kotoru, 1221. god., 1982–83. god.
2. Zgrade u okviru istorijskog jezgra Kotora:
 - br. 467–469, 1984–1985. godine,
 - br. 370–371 (samostanski kompleks Gospe od Anđela), 1984–86. god.,
 - br. 315–316, 1988–90. god.,
 - br. 326 (Palata Pima), 1987. god.,
 - br. 322–324 (Palata Buća), 1986–88. god.,
 - br. 390, 1988. god.,
 - br. 372 (Seminarium Leoninum), 1985–87. god.,
 - br. 477 (Kuća Makin), 1986. god.,
 - br. 283, 1994. god.,
 - br. 296, 2000. god.,
 - br. 374, 2001. god.
3. Crkva Sv. Jovana, Dub, XVI–XVII vek, 1995–99. god.
4. Crkva Sv. Vartolomeja u Krimovici, XVI–XVII vek, 1982, 1995. god.
5. Crkva Sv. Ane iznad Perasta, XV vek, 2000. god.
6. Palata Tripković u Dobroti, XVIII vek, 2002. god.
7. Crkva Sv. Petke, Glavatičiči, XIX vek, 1991, 1997, 2001–2002. god.

II. Objavljeni naučni i stručni radovi

Zorica Čubrović objavila je više naučnih i stručnih radova kojima je obuhvatila spomenike graditeljstva kojima se bavila. Prikazani su razvrstani po topografiji i tematici.

Boka Kotorska

1. Srednjovjekovna sakralna arhitektura, u: *Zagovori svetom Tripunu: blago kotorske biskupije. Galerija Klovićevi dvori, 14. prosinca 2009 – 14. veljače 2010: povodom 1200. obljetnice prijenosa moći svetoga Tripuna u Kotor* / [Urednik Radoslav Tomić; fotografije Stevan Kordić et al.]. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2009, 58–69, 3 crteža, 2 fotogr.
2. Tekst kataloških jedinica br. 5, 6, 7, 8, 15, 17, 18, 31, 32 i 33, priloženih

uz poglavlje dr Nikole Jakšića, *Srednjovjekovno kiparstvo do zrele romanike*, u: *Zagovori svetom Tripunu: blago kotorske biskupije. Galerija Klovićevi dvori*, 14. prosinca 2009 – 14. veljače 2010: povodom 1200. obljetnice prijenosa moći svetoga Tripuna u Kotor / [Urednik Radoslav Tomić; fotografije Stevan Kordić et al.]. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2009, 82–113.

3. *Савремене технологије и културно наслеђе Боке, Свијет виртуелне стварности*, Пobjеда, 18. октобар 2003.

4. *Непревазиђени квалитет традиционалне архитектуре*, Пobjеда, 15. октобар 2005.

* О савременим стамбеним насељима и групацијама у оквиру старих приобалних насеља.

5. *Dugoročna strategija očuvanja nasljedstva / Kotor i okolica na Listi svjetske prirodne i kulturne baštine*, Hrvatski glasnik, 18, 2005, str. 24–25.

6. Istraživanja i zaštita arhitekture Boke Kotorske, u: Nevenka Šarčević, *Bokobran: Razgovori o kulturi i umjetnosti Boke Kotorske*, ur. Katarina Horvat-Levaj. Zagreb – Kotor: ArTresor naklada, Institut za povijest umjetnosti; Kotor ska biskupija, 2019, 395–401, 4 fotogr.

* Razgovor sa Nevenkom Šarčević, vođen u okviru serijala »Bokobran« na tivat-skom Radiju Dux 2016. god.

7. *Prirodno i kulturno-istorijsko područje Kotora na Listi svjetske baštine UNESCO-a* / [Autori Zorica Čubrović, Jasminka Grgurević, Ilija Lalošević, Aleksandra Kapetanović; saradnici Biljana Gligorić, Tatjana Rajić; fotografije Stevan Kordić; ilustracije Zorana Milošević i Branislav Kojić]. Kotor: EXPEDITIO – Centar za održivi prostorni razvoj, 2020, 95 str., ilustr., 1 presav. karta.

8. *О сакралном простору – прилог проучавању бокококторске иконописне школе*, Бока. Зборник радова из науке, културе и умјетности, 37, 2017, 33–52, 2 плана, 2 цртежа, 15 фотогр.

I. Kotorsko-risanski zaliv

Kotor

9. *Prozori u sakralnoj arhitekturi Kotora od 12. do 15. vijeka*, I dio, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, XLIII–XLVI (1995–1998), 43–62, 16 crteža, 16 fotogr.; II dio, Godišnjak PMK, XLVII–XLIX (1999–2001), 11–40, 6 crteža, 14 fotogr.

10. Gotičke bifore na južnoj fasadi Biskupije u Kotoru, u: *Uvijek na istom putu. Zbornik biskupa Iva Gugića*, Perast, 1996, 157–162, 3 fotogr.
 11. *О преградњама црква у Котору током 15. вијека*, Архивски записи, 2, 1996, 154–164, 2 цртежа, 2 фотогр.
 12. *Барокизација романичког Котора*, Годишњак ПМК, XXXIX–XL (1991–1992), 27–35.
- * Саопштење на Округлом столу »Допринос поморства бароку Боке Которске« одржаном у Котору од 27. до 29. децембра 1992.
13. *Мogućности спровођења конзерваторских начела на примјеру которских споменика*, Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе, XXXVII–XXXVIII, 2005–2006, 225–234.

Umetničko zračenje Kotora u srednjem veku

14. *Неумари Котора на Високим Дечанима*. Стари бисери, Побједа, 10. јануар 1998.
 15. *Поријекло студеничких мајстора клесара*, у: *Стефан Немања – Преподобни Симеон Мироточиви. Зборник радова*, том II. Уредник Милан Радујко. Београд – Беране, 2016, 553–565, 2 цртежа, 11 фотогр.
- * Саопштење на међународном научном скупу »Владар, монах и светитељ: Стефан Немања – Преподобни Симеон Мироточиви и српска историја и култура (1113–1216)«, одржаном од 22. до 25. окт. 2014. у Београду и Никшићу.
16. *Которски светац и скулптура Дечана*, Зограф, 40, 2016, 85–94, 21 фотогр. (= Историјски записи 3–4/2016 [2018], 157–170).
- * Саопштење на међународном научном скупу »Јадрански коријени. Неизбрисиви историјско-културни темељи јединства / Radichi adriatiche. Le fondamenta storico-culturali di un' unità incancellabile«, одржаном 15. и 16. октобра 2012. у Котору у организацији Историјског института Црне Горе, у сарадњи са Associazione Culturale Identità Europea из Риминија, Факултетом за поморство, Институтом за биологију мора и Поморским музејом Црне Горе.

Katedrala Sv. Tripuna

17. *Бифоре са pročеља Катедрале у Котору*, Саопштења РЗСК, XXXIV, 2002, 65–72, 2 цртежа, 5 фотогр.
18. *Првобитни циборијум романичке катедрале Св. Трипуна у Котору*, Саопштења РЗСК, XL, 2008, 25–41, 10 цртежа, 12 фотогр.

(Прештампано у: Bokeški ljetopis, 4, 2015, 302–324).

19. *Stranica ciborijuma iz Biskupije u Kotoru*, Kotorski zbornik, I, 2022, 9–21, 10 crteža, 6 fotogr.
20. *Tri fragmenta jedne stranice ciborijuma iz Kotora*, Godišnjak PMK, LXIX–LXX, 2022, 133–150, 10 crteža, 8 fotogr.
21. *Fragment stranice ciborijuma sa natpisom (n)IKIFORIVS N(...)*, Kotorski zbornik, II, 2024. (U štampi.)
22. *Ansambl od dva istovremena ciborijuma iz Kotora*, Бoкa, 42, 2024. (U štampi.)
23. Oltarska pregrada Andreacijeve crkve, u: *Međunarodni naučni skup »Dvanaest vjekova Bokeljske mornarice«*. Zbornik radova. Urednik Jovan J. Martinović. Kotor, 2010, 219–231, 13 crteža, 18 fotogr.
24. *Прероманички и ранороманички украс комплекса которске катедрале Св. Трипуна (IX–XII вијек): магистарска теза*. – Београд, 2009, 285 листова, 105 илустр., 70 катал. јединица, 30 цм.
 * Теза одбрањена 6. јула 2009. на Архитектонском факултету у Београду пред комисијом коју су сачињавали проф. Владимир Мако, проф. Марица Шупут и проф. Нађа Куртовић-Фолић.
25. Milka Čanak-Medić – Zorica Čubrović, *Katedrala Svetog Tripuna u Kotoru: Istorija, arhitektura, arhitektonska plastika i liturgijski nameštaj* (The Cathedral of St. Tryphon at Kotor: History, architecture, architectural sculpture, and liturgical furnishings). – Kotor: Bokeljska mornarica, 2010, 243 str., 173 crteža i crno-bele ilustr., 24 kol. ilustr.
26. *Миленијум у зидовима: катедрала Св. Трипуна у Котору*, Пoбјeдa, 7. јануар 1995.
27. *Katedrala sv. Tripuna u Kotoru. Istraživanja i restauracija, 1983–2000* [katalog izložbe održane u Kotoru od decembra 2000. do maja 2001]. – Kotor: Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture Kotor; Odbor za obnovu kotorske katedrale, 2000, [15] str., ilustr.
- 27a. *Restauracija katedrale sv. Tripuna u Kotoru 1983–2000* / [izložba održana u Spomen domu »Stefan Mitrov Ljubiša« u Budvi 23. IX – 15. X 2003. Autori izložbe Milka Čanak-Medić i Zorica Čubrović sa saradnicima; autor kataloga Zorica Čubrović; organizatori Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture Kotor, Jadranski sajam Budva,

- JU »Muzeji, Galerija i Biblioteka« Budva – R. J. Muzeji], [8] str., 3 crteža, 7 fotogr.
28. *Katedralna crkva u Kotoru*, Čuvar baštine /Sremska Mitrovica/, god. 1, br. 2, decembar 2001, 25–28.
29. *Бисер у европском друштву / Европско признање за високи квалитет радова на рестаурацији катедрале св. Трипуна у Котору*, Побједа, 7. јун 2003. (Прештампано у: Hrvatski glasnik, 5, 2003, str. 28–29).
30. *Istraživanja i restauracija Katedrale u Kotoru*, LUX. Glasnik Kotorske biskupije, 1, 2005, 17–18. (Preštampano u: Kotoranka, specijalno izdanje, 2016, str. 12–14).
31. Miloš Milošević, predsjednik naučno-stručne Komisije za praćenje radova na Katedrali sv. Tripuna, u: *Zbornik radova Međunarodnog naučno-stručnog skupa »Miloš Milošević i kulturna tradicija Boke« [održanog 1–2. juna 2023. god. u Kotoru u organizaciji Državnog arhiva Crne Gore i Opštine Kotor]*. Cetinje: Državni arhiv Crne Gore, 2024. (U štampi.)

Crkva Sv. Ane

32. *Novi nalazi na crkvi sv. Ane u Kotoru*, Godišnjak PMK, XXXIII–XXXIV (1985–1986), 109–114.
33. *Crkva sv. Ane u Kotoru*, Boka Kotorska, br. 1, decembar 2020, str. 30–31, 6 ilustr.

Crkva Sv. Luke

34. Сполије у зидовима которске цркве св. Луке, у: *Црква светог Луке кроз вјекове. Научни скуп поводом 800-годишњице Цркве светог Луке у Котору, Котор, 20–22. октобар 1995. Зборник радова*. Уредник Војислав Кораћ. Котор, 1997, 43–49, 3 цртежа, 11 фотогр.

Crkva Sv. Mihaila

35. *Crkva svetog Mihaila u Kotoru. Rezultati istraživanja i predlog zaštite*, Godišnjak PMK, XXXI–XXXII (1983–1984), 151–159, 2 crteža, 1 fotogr.
36. *Дјела једне клесарске радионице у которској цркви св. Михаила*,

Годишњак ПМК, ХЛ-ХЛII (1993–1994) [1999], 45–52, 10 фотогр.

* Саопштење на Округлом столу „Први Статут Бокељске морнарице из 1463. године, статути осталих братовштина и развој заната у Котору и Боки которској“, одржаном у Котору од 28. до 30. децембра 1993. Због великог кашњења и неизвесности штампања материјала са овог скупа, овај рад је понуђен и штампан, под истим насловом и с незнатним допунама, у Гласнику Одјељења умјетности ЦАНУ 16 (Мијовићев зборник), Подгорица, 1997, 139–151, 12 илустр.

37. Камена пластика из которске цркве св. Михаила и пластика Превлаке, у: *Превлака Светог архангела Михаила*, Тиват, 2000, 66–72.

38. *Crkva sv. Mihaila u Kotoru: istraživanja i restauracija* [katalog izložbe; autor Zorica Čubrović]. Kotor: Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture Kotor, Opština Kotor, OJU Muzeji Kotor, 2002, [6] str., 21 ilustr.

* Restauratorski radovi trajali su od 1980. do kraja 1989. g.; dopunska istraživanja sa istočne strane apside vršena su 2002. Katalog je namenjen posetiocima nakon otvaranja crkve posle završetka istraživanja i konzervatorsko-restauratorskih radova.

39. *Crkva svetog Mihaila – lapidarijum / Church of Saint Michael – Lapidarium //* [katalog; tekst Zorica Čubrović, Gojko Andrijašević, Jasminka Grgurević; fotografije Nenad Mandić i Ranko Maraš]. Kotor: OJU Muzeji Kotor, 2022, 39 str., 14 ilustr.

40. The Role of Research, Conservation-Restoration Treatments and Presentation of Monuments for World Heritage Sites: Case study – Medieval Church of St. Michael in the Old Town of Kotor, in: *The-matic conference proceedings: 50 years /1972–2022/ of the Convention concerning the protection of world cultural and natural heritage / International scientific conference Educational programs – the future of world cultural and natural heritage* [editor Nevena Debljović Ristić]. Belgrade: University of Belgrade, Faculty of Architecture, 2023, pp. 412–427, 14 illustr.

Crkva Sv. Frana

41. *Crkva sv. Frana u Kotoru*, Hrvatski glasnik, 43, 2008, str. 32–33.

Crkva Sv. Josipa

42. *Rezultati arhitektonskih istraživanja južne fasade i zvonika crkve sv.*

Josipa u Kotoru, Бокa, 38, 2019, 27–60, 11 crteža, 22 fotogr.

Priobalna naselja

Škaljari

- 43. *Neprepoznate vrijednosti / Malo poznati povijesni tokovi naselja Škaljari*, Hrvatski glasnik, 29, 2007, str. 48–49.
- 44. *Srednjovjekovne građevine u Škaljarima / Crkva sv. Luke*, Hrvatski glasnik, 34, 2008, str. 42–43.
- 45. *Napuštena građevina / Stambeni kompleks porodice Zifra s crkvom Sv. Vinčenca*, Hrvatski glasnik, 30, 2007, str. 50–51.
- 46. *Bijeg od tradicije / Suvremeno naselje Škaljari naspram Kotora – odnos prema tradicionalnoj arhitekturi*, Hrvatski glasnik, 31, 2007, str. 48–50.

Muo

- 47. *Staro sjedište kotorske vlastele – Muo*, Hrvatski glasnik, 25, 2007, str. 52–54.

Dobrota

- 48. *Rezultati arhitektonskih istraživanja crkve sv. Mateja u Dobroti*, Godišnjak PMK, XXXV–XXXVII (1987–1988), 125–130, 1 plan, 2 crteža, 3 fotogr.

Prčanj

- 49. *Radovi na kupoli, lanterni i krovu Bogorodičinog hrama na Prčanju izvedeni 1984. godine*, Бокa, 41, 2023, 2–18, 7 crteža, 14 fotogr.

Stoliv i Verige

- 50. *Tri kapelice*, Hrvatski glasnik, 84, 2012, str. 58–60. (Preštampano u: *Knjiga o Kotoru. Kolekcija novih tekstova o istoriji najzagonetnijeg grada na Jadranu*, ur. Katarina Mitrović. Beograd: Magelan press, 2014, 139–145).

* O crkvicama Gospe od Rizi i Gospe od Anđela na obali u Verigama i o susednoj Kapelici Sv. Trojstva u Stolivu. Rad ne sadrži napomene, a pisan je pre restauracije dve crkvice u Verigama.

- 51. *Arhitektonska istraživanja i restauracija Crkve Gospe od Rizi, Verige, u: Crkva Gospe od Snijega na Verigama*, ur. Don Srećko Majić. Perast: Gospa od Škrpjela, 2015, 55–68, 12 fotogr.

52. Arhitektonska istraživanja i restauracija Crkve Gospe od Anđela, Verige, u: *Crkva Gospe od Anđela na Verigama*, ur. Don Srećko Majić. Perast: Gospa od Škrpjela, 2015, 55–66, 1 plan, 5 fotogr.

Orahovac

53. *Neka zapažanja o arhitekturi crkve sv. Đorđa u Orahovcu*, Бока, 15–16, 1984, 449–453, 2 crteža, 1 fotogr.

Perast

54. *Crkva sv. Ane u Perastu* / [tekst Zorica Čubrović, crteži Marina Knežević; fotografije Stevan Kordić]. Perast: Gospa od Škrpjela, 2000, 12 str., sa 4 crteža i 11 fotogr. (2. izd., Perast 2020)
55. *Ka poznavanju urbanističkog razvoja Perasta*, Бока, 23, 2003, 125–141, crteži, planovi, fotogr. (Skrraćeno u: *Trista godina samoće*, Kotor: EXPEDITIO, 2006, str. 17–18).
56. Методолошки приступ заштити Пераста, *Зборник Пете конференције о интегративној заштити*, Бањалука, 2010, 122–136, 1 цртеж, 10 фотогр.

Morinj

57. *Prilog ka prepoznavanju i zaštiti graditeljske baštine Morinja*, Godišnjak PMK, LV–LVI, 2008, 317–346, sa 10 ilustr. (Izvod, pod naslovom *Crkva svetog Tripuna u Morinju*, u: Hrvatski glasnik, 36, 2008, str. 44–45).
58. *Истраживања и рестаурација цркве св. Трипуна у Морињу – Презентација откритих вриједности*, Пobjеда, 8. новембар 2008.
59. Zorica Čubrović, don Anton Belan, *Crkva sv. Tripuna [u Morinju]*, Hrvatski glasnik, 44–45, 2008, str. 21–24.
60. *Istraživanja i restauracija crkve sv. Tripuna u Morinju*, Бока, 31, 2011, 71–104, 1 plan, 1 crtež, 23 fotogr.
61. *Ugovor Ivana Volarića o izradi ikonostasa u crkvi Sv. Save u Morinju*, Бока, 36, 2016, 7–21, sa 16 ilustr. (Preštampano u: *Od Boke Kotorske do Krka: Ivan Volarić-Piturić : Krk, 06. 10 – 22. 10. 2019. godine* / [katalog izložbe; autori tekstova Radojka Abramović, Marija Mihaliček, Zorica Čubrović; fotografije Nenad Mandić, Slavko Dabinović, Aleksandar Rafajlović]. Kotor: Pomorski muzej Crne Gore, 2019, 78–97).

62. Obnova crkve sv. Tripuna u Morinju i crkvice na Verigama, u: Nevenka Šarčević, *Bokobran: Razgovori o kulturi i umjetnosti Boke Kotorske*, ur. Katarina Horvat-Levaj. Zagreb – Kotor: ArTresor naklada, Institut za povijest umjetnosti; Kotorska biskupija, 2019, 429–437, 6 fotogr.

* Razgovor sa Nevenkom Šarčević, vođen u okviru serijala »Bokobran« na tivatском Radiju Dux 2016. god.

II. Grbalj

63. Приступ обнови споменика сакралне архитектуре на подручју Грбља, у: *Грбаљ кроз вјекове. Зборник радова са научног скупа »Грбаљ кроз вјекове« – Грбаљ и Котор 11–13. октобра 2001. године*. Уредници Мирослав Пантић и Весна Вучинић. Котор, 2005, 605–626, 4 цртежа, 15 фотогр.

* О црквама Св. Вартоломеја и Св. Стефана у Кримиовицама, Св. Јована у Побрђу, Св. Јована у Дубу, Св. Николе у Пелинову и Св. Ђорђа у Шишићима.

64. *Црква св. Јована, Дуб: Горњи Грбаљ, Котор*. Регионални завод за заштиту споменика културе Котор; Одбор за обнову цркве св. Јована, Дуб, Котор 2002, 12 стр., 22 илустр.
65. *Црква св. Ђорђа, Главати: Доњи Грбаљ, Котор* / [приредила Зорица Чубровић; текст З. Чубровић, Иво Вукадиновић, Живко Радовић; цртежи Зорана Милошевић; фотографије З. Милошевић, З. Чубровић, Марко Калуђеровић, Ж. Радовић]. Котор: Ж. Калуђеровић; М. Калуђеровић; Регионални завод за заштиту споменика културе, 2005, 27 стр., 29 илустр.
66. *Црква св. Петке, Главатичићи: Доњи Грбаљ, Котор* / [текст Зорица Чубровић; цртежи Божидар Станковић, Сретен Јелушић; фотографије З. Чубровић, Боривоје Јовић, Срећко Красан]. Котор: Одбор за обнову цркве Св. Петке, 2008, 46 стр., илустр.
67. *Архитектонска истраживања цркве св. Андрије, Кримиовице, Доњи Грбаљ*, Бока, 34, 2014, 7–28, 1 план, 2 цртежа, 19 фотогр.

III. Tivatski zaliv

68. *Stambena arhitektura na srednjovjekovnim imanjima kotorske vlastele u Tivatskom zalivu*, Godišnjak PMK, L, 2002, 199–223, 15 fotogr.

69. *Tivatska Solila: proučavanje i valorizacija* [Galerija ljetnjikovca Buća, Tivat] / [autor kataloga Zorica Čubrović; autor fotografija Srećko Krasan; prevod Ramsar konvencije Katarina Nikolić]. Kotor: Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture; Tivat: Centar za kulturu, 2005, 15 str., 19 ilustr. (Tekst Z. Čubrović preštampan, pod naslovom *Bijelo zlato evropske povijesti*, u: Hrvatski glasnik, 16, 2005, str. 48–49).
70. *Crkva sv. Antona u Tivtu / Kapela na srednjovjekovnom imanju obitelji Pima-Paskvali*, Hrvatski glasnik, 21, 2006, str. 34–35.
71. Crkva sv. Ivana u Bogišićima, u: *Crkva sv. Ivana Krstitelja u Bogišićima*, Kotor – Bogišići, 2005, 23–30 (Skrraćeno u: LUX. Glasnik Kotorske biskupije, 1, 2005, 19–21).
- * Publikacija objavljena povodom završetka istraživanja i restauracije crkve.
72. *Crkva sv. Ivana, Bogišići*, Бокa, 32, 2012, 63–85, 1 plan, 3 crteža, 16 fotogr.

IV. Hercegnovski zaliv

73. *Novo lice Bogorodice / Završeni konzervatorsko-restauratorski radovi na skulpturi Bogorodica sa Hristom u Herceg-Novom*, Hrvatski glasnik, 4, 2003, str. 24 (Nepotp.).
74. *Crkva Sv. Jeronima u Herceg Novom*, LUX. Glasnik Kotorske biskupije, 3, 2005, 19–23.
75. *Istraživanja Kule gradskog sata u Herceg Novom*, Бокa, 28–29, 2009, 49–66, 2 цртежа, 13 фотогр.
76. Anita Mažibradić, Zorica Čubrović, *Porodica Nikićijević u 18. i 19. vijeku*, Бокa, 30, 2010, 157–179, 3 plana, 11 fotogr.
77. Јасминка Гргуревић, Зорица Чубровић, *Непознате слике Трипа Кокоље*, Побједа, 10. јануар 2004.
78. Јасминка Гргуревић, Зорица Чубровић, *Црква св. Неђеље у Кумбору*, Бокa, 24, 2004, 237–250, 1 цртеж, 12 фотогр. (Izvod, pod naslovom *Crkva Sv. Neđelje u Kumboru*, u: LUX. Glasnik Kotorske biskupije, 3, 2005, str. 27–28).
79. Јасминка Гргуревић, Зорика Чубровић, *Nepoznate slike Tripa Kokolje u crkvi sv. Neđelje u Kumboru*, Bokeški ljetopis, 1, 2005, 121–127.
80. *Posjed Vicka Bujovića u Kumboru*, Бокa, 39, 2019, 85–99, 4 plana, 3

fotogr. (U br. 40 čas. Бoкa за 2020. god. str. 275–279, штампана је исправка са пет илустрација које припадају овом раду.)

81. *Манастирски комплекс на острву Жањице у Луштици*, Бoкa, 20, 1988, 63–70, 2 цртежа.

V. Njeguši

82. *Древно здање готичког стила*, Побједа, 25. новембар 2006.
83. *Црква св. Ђорђа на Врби, Његуши*, Бoкa, 27, 2007, 97–110, 1 цртеж, 15 фотогр.

VI. Prikazi

84. *Izložba »Katedrala sv. Tripuna u Kotoru – Istraživanja i restauracija 1983–2000«*, Godišnjak PMK, 47–49 (1999–2001), 283–286.
85. Гојко Суботић, Милка Чанак-Медић, Бранко Сбутега, Зорица Чубровић: Представљање монографије М. Чанак-Медић и З. Чубровић, *Катедрала светог Трипуна у Котору*, Саопштења РЗСК, XLIII, 2011, 297–301.
86. *Sačuvano gradsko tkivo: Svetislav Vučenović – »Graditeljstvo Kotora«*, *Pomorski muzej Crne Gore*, Agora. Časopis za kulturu i društvena pitanja, br. 104, 1. april 2013, str. 4.
86a. *Светислав Вученовић, Градитељство Котора*, *Поморски музеј Црне Горе*, Котор 2012, 506 стр., Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. 82, 2016, 217–219.
87. *Kolekcija stakla iz katedrale sv. Tripuna na izložbi »Dodir vatre«*..., *Hrvatski glasnik*, 142, 2017, str. 31–33.
88. *Željko Brguljan, Crkva sv. Ivana u sakralnoj baštini Prčanja*, Godišnjak PMK, 2024. (U štampi.)

* Riječ na predstavljanju knjige.

VII. Nekrolozi

89. *Ing. Stojan Ribnikar (1918–2004)*, Godišnjak PMK, LII, 2004, 471–473.
90. *Svetislav Vučenović (1928–2013): In memoriam*, Бoкa, 35, 2015, 455–457.

91. *In memoriam* Невенка Митровић (1959–2023), Бока, 41, 2023, 241–244.

VIII. Urednički rad

Бока. Зборник радова из науке, културе и умјетности, од бр. 23 (2003) до бр. 42 (2024).

* З. Чубровић члан Редакције.

Svetislav Vučenović, *Graditeljstvo Kotora*. Kotor: Pomorski muzej Crne Gore, 2012, 506 str., 600 c/b ilustracija (planovi, fotografije), 2 plana Kotora, 26 kol. fotogr. (Kourednica, sa Vlastimirom Đokićem.)

Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, od br. LII (2004) do br. LV–LVI (2007–2008).

* Z. Čubrović član Izdavačkog savjeta.

Bokeški ljetopis, od br. 1 (2005) do br. 4 (2015).

* Z. Čubrović član Uredništva.

Međunarodni naučni skup »Dvanaest vjekova Bokeljske mornarice«.

Zbornik radova. Urednik Jovan J. Martinović. Kotor, 2010.

* Z. Čubrović član Redakcionog odbora.

12 vjekova Bokeljske mornarice. Urednik Miloš Milošević. Kotor, 2013.

* Z. Čubrović član Redakcionog odbora.

In memoriam

FOKA⁴²

UDK 930.85:929Pestorić V.

**Веселин Вељо Песторић
(1937–2023)**

Зорица ЧУБРОВИЋ

ЗБОРНИК РАДОВА
ИЗ НАУКЕ, КУЛТУРЕ И УМЈЕТНОСТИ
*A COLLECTION OF WORKS IN SCIENCE,
CULTURE AND ART*

Веселин Вељо Песторић (1937–2023)

Зорица ЧУБРОВИЋ

Жарког лета 1985. године на острвцу Жањице на улазу у Бококоторски залив изводили су се радови на крову цркве која се налази усред зидовима и кулом опасаног древног манастира. Наиме, требало је осигурати кров од влажења, али радови су показали драгоцјене податке о хронологији црквице на чијим фасадама су постојали остаци фреско-сликарства, а било је видно и накнадно подизање цркве у висину. Оно што је изазвало тако велико и пријатно изненађење, односно потврду о постојању првобитне црквице уз коју је стајала само једна у стјеновити терен укопана бистијерна, био је изглед крова апсиде израћен од камених плоча сложених у полукруг. Кров је био у потпуности очуван... Преко скеле која је стајала око цркве појавила су се тада два човјека. Били су готово истих година, у свијетлим кошуљама, врло сличног наступа. То су били Илија Пушић и Вељо Песторић. Било је очигледно да су дошли у својеврсну инспекцију од стране неке истинске, а неформалне службе заштите споменика културе из Херцег Новог. Било је јасно да представљају веома упућене и веома заинтересоване посленике културе.

Тај сусрет сада дјелује као најранија успомена на личност којој су, од стране тадашњег истраживача архитектуре цркве на острву Жањице, посвећени ови редови.

А изузетна је част била познавати професора Веља Песторића.

У радној биографији проф. Веља Песторића издвајају се два периода и то први у коме је предавао српскохрватски и француски језик, најприје у чувеној Школи за умјетничке занате у Херцег Новом а затим у Гимназији „Иван Горан

Ковачић“ на Савини и други који припада *Градској библиотеци и читаоници Херцег Нови*. У Градској библиотеци Херцег Новог је у континуитету, почев од 1970. до поласка у пензију 2002. године, био њен директор.

У његовој личности била је садржана сама срж Боке Которске чији идентитет је добро познавао, као и многе видове и манифестације тог идентитета. Познавао је начин живота, прошлост, традицију Боке и страствено је настојао да сачува све њене трагове и то у храму, који је заједно са својим сарадницима, градио у *Градској библиотеци и читаоници Херцег Нови*. Помно се залагао да се оформи, употпуни и обради фонд Завичајне библиотеке Боке и у томе је поступао истовјетно када је била ријеч о свешчици неког старог издања које је недостајало Библиотеци, или о легату др Душана Петковића од 5500 књига који је уз много препрека које је подразумемијевао такав пут, стигао бродом из Буенос Аиреса.

По његовој замисли фонду Завичајне библиотечке збирке Боке Которске припадали су сви дјелићи прошлости сачувани у виду писаних трагова, графичких као и аудио-визуелних записа, а који, опет, спадају у тзв. библиотечки материјал. Посебно су

били цијењени они непознати фрагменти прошлости – а за проф. Песторића таквих, о којима већ нешто није знао, било је врло мало – када вријеме њиховог настанка сеже дубље у прошлост...

О вриједностима ризница сабраних у фондовима и збиркама Библиотеке Херцег Новог говори "Библиографија чланака бокељске периодике 1874–1913", чији су аутори Невенка Митровић и Вељо Песторић. Књига је објављена 2000. г. као Књига 2. у оквиру *Регионална библиографија Боке Которске*, једног од три издања *Градске библиотеке и читаонице Херцег Нови*. Друга два издања јесу часопис „БОКА, зборник радова из науке, културе и умјетности“ и едиција *Завичајна ризница*.

У обиласцима црква у залећу Херцег Новог Вељо Песторић је средином 90-их био вођа екипи из Регионалног завода за заштиту споменика културе Котор која ће у наредним годинама радити на пререгистрацији постојећег списка споменика културе Херцег Новог. Наиме, ова установа је у то вријеме стекла статус регионалне институције проширивши опсег дјеловања на Котор, Херцег Нови и Тиват. То је био значајан помак у њеном дјеловању, подизање на виши институционални ранг чиме је омогућено боље сагледавање цјелине простора Боке и њена заштита као интегралне цјелине.

Предвођена Вељом Песторићем екипа Регионалног завода обишла је Поде, Камено, Жлијебе, Мокрине, Петивије, Сврчуге, Суторину, Малту, Требесин, Пресјеку, Сасовиће, Бијелске Крушевице, Калимож... За Веља Песторића ти обиласци били су само један од сусрета са споменицима, а екипи Регионалног завода тек упознавање са подручјем и његовим карактеристикама. Познавао је сваки од црквених споменика понаособ, гробља и "ћелије" у оквиру ограђених црквених комплекса, црквене богослужбене књиге, предмете богослужења, иконостасе и њихове преостале дјелове, сликаре који потичу из Боке или су стварали своја дјела у Боки, или ако се њихово стварање само дотиче Боке. Познавао је генеалогичку свештеничку породицу, истакнуте људе и њихово поријекло, људе у црквеним одборима који су се старали о стању споменика и помагао им да савладају проблеме које нису били у стању сами да савладају...

Оно што га је посебно тиштало и што је покушао да

покрене или ријеши било је стање Цркве Св. Томе у Кутима, тј. вишедеценијска изложеност пропадању једног од најстаријих и најзначајнијих сакралних споменика на подручју Херцег Новог.

У часопису „БОКА“ чији је главни уредник био у периоду од 2002. до 2015. године објављен је његов „Попис књижног фонда православних цркава са подручја Општине Херцег Нови“ који садржи око 500 књига. Драгоцјен је утолико прије што показује колики значај има и његов рукопис сличног садржаја који треба да се објави.

Свијест о вриједностима и значају обичаја као суштинског израза традиције садржана је у његовој књизи „Круг године – Неки обичаји села Кути у Боки“, објављеној 2004. г. у Кутима (гдје је живио) и чији издавач је сам аутор. Иако књига има 56 страна, она представља исцрпно дјело своје врсте (Вук Караџић, Вук Врчевић...), сажето али потпуно. Књига о обичајима у селу Кути носи посебну поетику садржану у избрушеној искрености коју носе обичаји, у њиховој тананости и изнијансираности, а посебно у лирској поезији којом су обичаји обојени. Њу је, на начин како је показује „Круг године“, могао да препозна један од најрјеђих познавалаца прошлости и традиције Боке.

Са овом књигом као да се заокружује широки опсег дјеловања професора Веља Песторића.

Његова аутентичност била је у поштовању и чувању моралних принципа и вриједности, у достојанствености коју је манифестовала његова истрајност и досљедност.

У сваком свом виду, то су особине правог Учитеља.

FOKA⁴²

UDK 78:929Marjanović Z.

**ZLATA MARJANOVIĆ
(1966–2023)**

Dušan MEDIN

ЗБОРНИК РАДОВА
ИЗ НАУКЕ, КУЛТУРЕ И УМЈЕТНОСТИ
A COLLECTION OF WORKS IN SCIENCE,
CULTURE AND ART

ZLATA MARJANOVIĆ (1966–2023)

Dušan MEDIN

Zlata Marjanović, rođena 12. aprila 1966. u Beogradu, preminula je 7. decembra 2023. godine u svom rodnom gradu Pančevu, nakon duge i teške bolesti.

Na Katedri za etnomuzikologiju Fakulteta muzičke umetnosti Univerziteta umetnosti u Beogradu diplomirala je 1990. („Uloga muzike u tradicionalnim obredima sela Brza“), magistrirala 1997. („Vokalna muzička tradicija Boke Kotorske“) i doktorirala 2013. („Narodna muzika Boke Kotorske i Crnogorskog primorja“).

Bila je profesorka u više srednjih muzičkih škola u Srbiji od 1988, radila kao viši predavač etnomuzikologije na Višoj muzičkoj školi u Nišu, a najduže (2005–2018) je predavala etnomuzikološku grupu predmeta na Odseku za tradicionalnu muziku u Srednjoj muzičkoj školi „Stevan Mokranjac“ u Kraljevu. U zvanju docentkinje bila je zaposlena na Katedri za etnomuzikologiju Akademije umjetnosti Univerziteta u Banjaluci (2018–2023).

Još od studijskih dana pa do posljednjih godina života istraživala je vokalnu, vokalno-instrumentalnu i instrumentalnu tradiciju u Crnoj Gori, naročito u Boki Kotorskoj i na Primorju sa zaleđem, Cetinju sa okolinom, kolašinskom kraju i drugim područjima, kao i u Srbiji (istočna, jugoistočna i sjeverozapadna Srbija, jugoistočno Kosovo)

i Bosni i Hercegovini (okolina Zvornika).

Oblasti njenog primarnog naučnog interesovanja, o kojima je objavila brojne radove, jesu: istorijski izvori u etnomuzikologiji, primijenjena etnomuzikologija, promjene u tradicionalnoj muzici potekle iz odnosa arhaičnog i savremenog, posebno u okviru kulture Boke Kotorske, djelova Crnogorskog primorja i kontinentalnih područja Crne Gore.

Bila je neobično talentovana i plodna autorka, koja je s lakoćom i strašću pristupala istraživanju i pisanju. Iza sebe je ostavila veoma obimnu bibliografiju naučnih i stručnih publikacija, radova, muzičkih i drugih izdanja, koja predstavljaju dragocjen izvor za proučavanje muzičke tradicije, ali i običaja Crne Gore i regiona. Autorski je potpisala pet monografija: *Vokalna muzička tradicija Boke Kotorske*, 1998; *Narodne pesme Crne Gore po tonskim zapisima i odabranim beleškama Nikole Hercigonje*, 2002; *Narodna muzika Grblja*, 2005; *Primorju na veliko znamenje: odabrani radovi o muzičkoj tradiciji Boke Kotorske, Grblja, Budve, Maina, Pobora, Brajića, Paštrovića i Spiča (2005–2015)*, 2016. i *Kora'ljica srebrom zakovana: poj od Budve i Ljute prema rukopisu Mijata Sabljara iz 1854. godine*, 2020. Koautorka je tri monografije *Pjesme dalmatske iz Boke Ludvika Kube (1907. g.)*, 2015; *Kulturna istorija Paštrovića*, 2018. i *Živa lokalna tradicija: prilog identifikaciji i evidenciji elemenata nematerijalne kulturne baštine Paštrovića, Starog grada Budve i kolašinskog kraja*, 2020.

Započela je, mada, nažalost, ne i završila, rad na monografijama o muzičkoj tradiciji Paštrovića i Budve. Planirano je da bude koautorka i monografije o rekonstrukciji i revitalizaciji tradicionalnih igara/plesova, muzike i nošnji Paštrovića, ali ju je prerani odlazak spriječio u tome...

Još kao mlada naučnica, 2000. priredila je za objavu knjigu Jovana Miloševića *Zapisi narodnih pjesama iz Crne Gore*. Kourednica je tri

zbornika radova posvećenih nematerijalnoj kulturnoj baštini Crne Gore (*Zbornik radova I: Etnokamp Kolašin*, 2015; *Začuh vilu u dubravu đe pjesan poje: zbornik radova o paštrovskoj i budvanskoj muzičkoj tradiciji i srodnim temama*, 2016; *Nematerijalna kulturna baština Paštrovića: budućnost tradicije & tradicija za budućnost*, 2019). Koautorka je dokumentarne izložbe *Muzička i plesna tradicija Paštrovića u zapisima i literaturi do Drugog svjetskog rata*, 2019. Saradnica je *Etnološkog leksikona Crne Gore*, izdavačkog projekta CANU, za koji potpisuje više leksikografskih odrednica.

Pored navedenog, objavila je nekoliko desetina naučnih i stručnih tekstova u domaćim i inostranim časopisima, zbornicima radova i raznim drugim publikacijama, potpisala je više recenzija, prikaza, intervju... Bila je članica brojnih redakcija, stručnih tijela, kao i naučnog odbora nekoliko dana prije njene smrti objavljenog prvog broja časopisa *Konteksti kulture: studije iz humanistike i umjetnosti* u izdanju Društva za kulturni razvoj „Bauo“. Učestvovala je na više desetina domaćih i međunarodnih konferencija, naučnih skupova i okruglih stolova, predavanja, autorskih i književnih večeri, koncerata...

Sarađivala na brojnim projektima realizovanim u Crnoj Gori, čijoj muzici je i posvetila najveći dio svog profesionalnog stvaralaštva. Aktivno je učestvovala u internacionalnim istraživačkim stanicama nematerijalnog nasljeđa u Crnoj Gori – „Etno-kamp“ Kolašin i „Etno-lab“ u Paštrovićima. Inicirala je, sarađivala i recenzirala više muzičkih izdanja (CD) s autentičnom muzikom raznih djelova Crne Gore.

U Crnoj Gori sarađivala je sa institucijama – CANU, Muzičkom akademijom UCG, JU Muzeji i galerije Budve, JU Centar za kulturu Kolašin, JU Gradska biblioteka i čitaonica Herceg Novi, i organizacijama – Udruženje kompozitora Crne Gore, Institut za muzikologiju i etnomuzikologiju Crne Gore, Međunarodni festival klapa u Perastu, Centar za izučavanje i revitalizaciju tradicionalnih igara i pjesama CIRTIP – Kolašin i Društvo za kulturni razvoj „Bauo“, Petrovac na Moru. Zapažena je njena stručna saradnja sa ansamblima – KUD „Mijat Mašković“, Kolašin, Ženska pjevačka grupa „Đude“, Kolašin, FA „Nikola Đurković“, Kotor, KUD „Boka“, Tivat i Ženska vokalna grupa „Harmonija“, Budva. Inicirala je formiranje pjevačkog društva u Grblju, Autohtone pjevačke grupe „Paštrovići“ i budvanske dječije klape „Primorkinje“.

Kao stipendistkinja Republičke fondacije za razvoj naučnog i tehničkog podmlatka tokom studija sticala je profesionalno iskustvo.

Kao najboljoj studentkinji za 1991. dodjeljuje joj se nagrada iz fonda Aleksandra Đorđevića. Od januara 2011. učesnica je na projektu Ministarstva prosvete i nauke Republike Srbije „Muzička i igračka tradicija multietničke i multikulturalne Srbije“. Godine 2012–2013. bila je istraživačica na projektu „Common Roots and Cultural Cooperation“ uz podršku Evropske unije, a u realizaciji Muzičke akademije Univerziteta Crne Gore, Udruženja Culture–Media–Art i regije Kukes (Albanija).

Bila je aktivna članica Srpskog etnomuzikološkog društva, stručnog ocjenjivačkog žirija Međunarodnog festivala klapa u Perastu i Međunarodnog savjeta za tradicionalnu muziku (ICTM), u okviru kojeg je godinama djelovala kao kontakt osoba („liaison officer“) za Crnu Goru.

Tokom 2022. godine dobila je niz značajnih priznanja od strane Primoraca s kojima je ostvarila naročito dugu i bogatu saradnju: nagradu festivala FESKK „Pazi što čitaš!“ u Kotoru za naučni doprinos i trajnu vrijednost za knjigu *Kora'ljica srebrnom zakovana*, Novembarsku nagradu Opštine Budva i nagradu Udruženja Paštrovića i prijatelja Paštrovića u Beogradu „Drobni pijesak“ – „Mitar Davidović“ za doprinos čuvanju tradicije Paštrovića. Međutim, njeno najveće i najvažnije životno ostvarenje i priznanje bio je njen sin Matija Krstić, međunarodno priznati primijenjeni umjetnik s bogatim stvaralačkim iskustvom.

Dr Zlata Marjanović živjela je u svom rodnom Pančevu i u Beogradu, a bila je čest i rado viđen gost u Crnoj Gori, naročito na Primorju i u Kolašinu, gdje je, osim profesionalnih, razvila i do samog kraja života njegovala i brojne prijateljske relacije. Bila je društvena, vrlo komunikativna, neposredna, prijatna u nastupu i vazda vedrog duha. Plijenila je pažnju ljudi i oko sebe ih okupljala i s njima se družila, a posebno je voljela i cijenila svoje kazivače na raznim stranama Balkana, od kojih je s mnogima ostala u komunikaciji do samoga kraja.

Budući njeni dugogodišnji kolege i prijatelji, uvjereni smo da će sjećanje na dr Zlatu Marjanović još dugo, dugo živjeti u Crnoj Gori, jer je ona to i zaslužila. Kao znak duboke zahvalnosti za sve što je uradila za izučavanje nematerijalne kulturne baštine Crne Gore, Međunarodna studijska istraživačka stanica plesno-muzičkog nasljeđa „Etno-kamp“ u Kolašinu od 2024. nosi njeno ime. Crnogorskoj tradiciji i kulturi posvetila je svoj gotovo cijeli profesionalni rad, istražujući je, afirmišući, promovišući i, nadasve, voljeći je kao da je – *njena*.

Neka joj je vječna slava i – hvala!

BOOK 42

UDK 61:929Musić Đ.

Посмртно слово о др Ђуру Мусићу

Оливера ДОКЛЕСТИЋ

ЗБОРНИК РАДОВА
ИЗ НАУКЕ, КУЛТУРЕ И УМЈЕТНОСТИ
A COLLECTION OF WORKS IN SCIENCE,
CULTURE AND ART

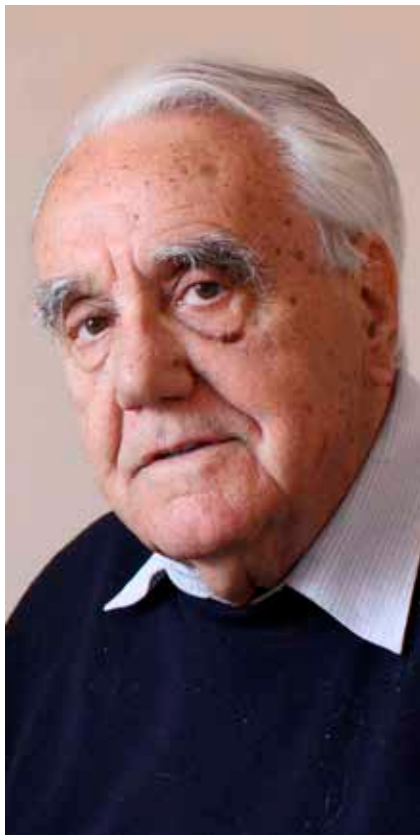
Посмртно слово о др Ђуру Мусићу

Оливера ДОКЛЕСТИЋ

У земљу на гробљу уз велики Светоуспенски храм Манастира Савина, 8. јануара у породичну гробницу Мусића спуштен је ковчег са тијелом др Ђура Мусића. Уз велику тугу због губитка драгог човјека, великог, искреног породичног пријатеља, мене као и многе присутне на сахрани тог ружног кишовитог дана, дохватила је некаква хладна празнина, коју нико и ништа не може да надомјести, јер је на вјечни починак отишао хуманиста, храбар лекар, али, изнад свега, човјек са високим људским моралним особинама, и патриота, родољуб који је превелику љубав и животну енергију улагао за бољи свој родни крај, за превазилажење проблема, изнова постављајући себи нове задатке, као да је и даље млад, са тек четрдесет или педесет година.

Др Ђуро Мусић је један од посљедњих стубова капије душе Херцег Новог, оног позитивног, доброг што људско биће може да донесе овом свијету. Опраштамо се уз велику тугу и присјећамо се бројних дешавања која су дала смисао његовом животу, а породицу и све нас који смо га познавали, чини поносним на сваки тренутак проведен са њим. Др Ђуро Мусић затворио је свој животни

пут, пребогат догађајима, пркосом, инатом, дружењима, родољубљем и човјекољубљем, бригом и радом за друге, али и шалама и јунаштвом, које почесто недостају данашњем човјеку. Био је старог кова, са манирима господственим, а опет младолик у души, понекад дјечачки наиван, и лијеп ликом, до краја живота. Толико је тога прошао и дао овом свијету, заправо људима око себе, да би могло да стане у два живота, ако би се ишло линијом професије, оне медицинске, или линијом патриотизма и борбом против неправде. Из земље је потекао у земљу се враћа, манастирску, он, потомак поћанских Мусића, помораца и трговаца, и оног Николе Мусића који је завјештао Манастиру земљу у

Савини, двије куће и три бутиге у граду, и оца Милана, угледног грађанина, управника поште, татора Манастира Савина, који га је научио да декламује „оченаш“ и да се прекрсти кад пролази поред цркве.

Др Ђуро Мусић рођен је у градској, имућној породици, као најмлађе од троје дјеце, 1929. године. Породична сигурност и дјечија безбрижност нагло су прекинути очевом смрћу пред сам почетак Другог свјетског рата и од тада, све се некако наглавачке окренуло, за мајку Јелку и њено троје дјеце. Дванаестогодишњи дјечак Ђуро покушавао је да помогне мајци у окупираном Херцег Новом, како је најбоље могао, не либећи се физичког рада. Негдје у то доба, захваљујући његовим старијим друговима са Шквера, Југолу Гракалићу, Бату Вранковићу, Мишу Ђуковићу, Славомиру Никовићу, Саши Микулићу, кроз сву нетрпељивост према

окупатору, због којих је гладовала породица и због болести свога старијега брата Срђа, због стријељања и заточења родољуба, Ђуро се прикључује СКОЈ-у, и као њихов курир преноси вијести између Орјенаца¹, касније и других бораца у покрету отпора непријатељу. А још је дјечак, несташан, а неустрашив, који има другаре између мора, рибања и града. Шквер, море, хранитељница и спасилац од глади, у најтежим временима немаштине, помогло је њему и породици да се одрже и преживе, и та веза, готово органска, остала му је усађена до краја живота, као праисконска нит између живота и смрти. Кад је било извјесно да стиже ослобођење од окупатора жудио је да и он дâ свој директан допринос борби против њих, те крене у партизане и прикључи се ослободилачкој војсци. Старији борци су га сматрали још премладим за борбу. Тај ватрени изазов, жеља да остави борбени печат за слободу, та силна покретачка енергија да је и он међу ослободиоцима, то неутажено слободоумље, љубав да буде с обичним народом, урођени алтруизам, материјализовано је прикључењем Првој моторизованој бригади. Са њом је прошао ратни пут кроз тешке борбе за ослобођење од Мостара, уздуж Далмације, преко Госпића све до Ријеке и Кантриде, гдје је сазнао да је рат окончан.

Прва возачка дозвола седамнаестогодишњег младића, Ђура Мусића, била је за тенк, коју је стекао као један од најмлађих питомаца Војне академије! Сачувао је дозволу, међу бројним документима и с поносом је показивао. Но, његовом ватреном, слободоумном духу није пријало да остане у војсци, под сталним надзором и притисцима дисциплине. Демобилисао се и потом је завршио гимназију, по двије године у једној, он већ прекаљени борац, са прве линије фронта. Уписао је Медицински факултет, баш из разлога јер је желио да помогне свом обољелом брату. И увијек ћемо, до краја живота, налазити Ђура Мусића као хуманисту, доброг човјека, који је увијек спреман да помогне, љекарским савјетом, дјелом, рукама које су преносиле велико искуство стечено у операционим салама мирнодопских и болница на ратиштима. Али, већ на студијама у Сарајеву, правдољубив, какав је био, у вријеме резолуције ИБ-а и „прочешљавања студената“ Ђуро

1 Орјенци су популаран назив за борце Орјенског батаљона.

је изабрао страну истине и правде, те не одаје другове пред полицијским испитивањима за проказивање, препуних притисака. Због тога губи стипендију.

Тај бунт и вјера у правду и добробит остаће његова животна линија, која је имала своју цијену. Завршио је студије, увијек уз велики, напоран рад, не презајући од најгрубљих физичких послова, на радним акцијама за Нови Београд 1949. Све је радио да би зарадио новац и завршио факултет. Радост, студентску, младалачку причињавали су сусрети с породицом, Новим, морем, рибањем, барке и регате по Јадрану. По дипломирању враћа се у Херцег Нови и запошљава у Институту „Др Симо Милошевић“ са стажирањем у Војној болници у Мељинама. Жудња за знањем у пракси, да буде што бољи, да се суочава са најтежим и најизазовнијим љекарским захватима, одвела га је на хирургију, код др Голдштајна. У својим сјећањима је написао: „Скренуо ми је пажњу да ако хоћу код њега да учим хирургију не смијем да одсуствујем ни један једини дан. У то вријеме још није било антибиотика. Научио ме да при операцији радим велике резове и да стављам што мање шавова кад шијем кожу и да све сумњиве ране и операције дренирам. То ми је пуно помогло у рату у Невесињу“.

Напустио је Херцег Нови и добио посао хирурга у никшићкој болници, а до краја живота је говорио о несебичној помоћи једног, такође великог човјека и љекара др Драга Вукотића. И то је била посебна вриједност Мусићева, што није заборављао оне који су били уз њега, као снага, ослонац и као учитељи.

Већ породичан човјек, у браку са лијепом Земунком Вером, рођеном Златановић, Ђура Мусића професионални пут води у Подгорицу, јер су тамо у престолници Републике Црне Горе љекари имали боље услове за рад. Био је и спортски љекар фудбалских клубова: „Сутјеска“ и „Будућност“. Остаће посвећен љекарском позиву скоро до пар година пред смрт, истина тек савјетодавно, али је његова природа увијек одговарала на све врсте позива за помоћ. Као ратни љекар у Невесињу 90-их година памте га по невјероватним захватима које је изводио да би спасавао животе, попут случаја који је ушао у медицинске алманахе када је човјеку који је остао прикљештен испод трактора, спасио живот. Др Мусић је хитро реаговао примитивним начином

у примитивним условима, без медицинских помагала, када је отворио човјеку грудни кош и везао му ребра жицом да се не би угушио од крволиптања.

И кад је рат у Босни прошао, др Ђуро, већ пензионер, настанио се у Херцег Новом, и тада је започела нека његова другачија борба за правду, истинољубље, за очување природних и створених вриједности града. Понекад колерик, али испуњен увијек жељом за најбоље свом граду и својим људима, као љекар који не зна за другачије осим да ради за добро свих, по начелу социјалне правде и хуманости једнаке за све без граница, а с надом у боље, срећније доба, с вјером у људе, често се јављао с апелима према властима тих 90-их година и у новом вијеку, а због заштите Савинске дубраве, парка „Боке“ и њених вриједних стабала, због занемарених историјских знаменитости града, задужбина, зграде школе у Србини, куће књижевника Михајла Лалића, старог чардака на Кршу, против извитоперених градњи по граду на штету старих вриједности, кроз његово Друштво за заштиту Херцег Новог, чији је био оснивач.

У души је волио море, био једриличар, човјек неутаживе жеље за бољитком, али и за очувањем старих вриједности. Јер баш он је био неко ко је знао да очува светињу живота у сваком дјелању. То значи узети у испитивање озбиљно и са вјером, и тражити у свакој црти живота његов симбол, по вјеровању да у свакој кришци живота – има пуно живота! Др Ђуро Мусић је волио изазове, имао је ту авантуристичку црту, одабирао је идеолошке предзнаке као израз тренутка, а не као непромјенљив курс, и ниједан није издао. Остао је у свему досљедан, као човјек, борац за човјека, оног малог, обичног, ненаметљивог, а опет уз раме докторима и професорима, црквеним великодостојницима и важним личностима другачијих профила. Добио је много награда, признања, Светосавску медаљу из руку владике Григорија, признање државе Русије за учешће у Другом свјетском рату, Октобарску награду Херцег Новог, и мноштво других. Град Невесиње, које је посебно задужио својим деветогодишњим волонтерским љекарским радом, додијелио му је велику грамату за заслуге ратног хирурга. С поносом је истицао и он, и цијело Невесиње, да му ниједан пацијент није преминуо. А опет, остао је и члан УБНОР-а

и редовно долазио на сва спомен-обиљежја на годишњице из Другог свјетског рата. То је био његов дуг према изгинулим саборцима, партизанима, али и свим родољубима, без обзира на идеолошки предзнак. Увијек је био важан само огољели човјек, страдалник. Био је несебични посвећеник и заштитник града.

Слава нашем др Ђуру Мусићу! Лака му земља савинска и пространо небо његовој души, да је чувају анђели.

Лектор

Марија Старчевић

Превод резимеа

Соња Ракић

Графичка обрада

СФЕРААРТ

Тираж

300

Штампа

Биро Конто, Херцег Нови

CIP – Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

008

ISSN 0350-7769 (Print)
ISSN 2336-9868 (Online)
Бока (Херцег Нови)
COBISS.CG-ID 7761922

FOKA

42

ISSN 0350-7769

9 770350 776009 >

